Miraš Martinović

GRADOVI I SUDBINE

Miraš Martinović

GRADOVI I SUDBINE

Miraš Martinović

GRADOVI I SUDBINE

2023.

Gradovi koji su postojali na ovoj zemlji, nestali su, kao i stanovnici koji su u njima živjeli.
Ostale su sudbine. One su me zvale. M. Yourcenar bi rekla. „Postoje snovi i postoje sudbine: mene interesuju oni trenuci gdje se sudbine iskazuju preko snova.“ Išao sam lavirintima gradova i snova. Na tom putu svaki je imao priču, satkanu od nepropadljivog materijala.

RIJEČ NA POČETKU

Ti gradovi su postojali na ovoj zemlji. Od svakog od njih, izuzev Prapratne, ostao je neki trag: natpis, zidovi, bedemi, kule, od nekih po koje slovo, koji kamen. Probuđeni iz ruševina, svaki je imao svoj glas, koji sam slušao, a koji je govorio: o upravljačima, običnim ljudima, stanovnicima... njihovim snovima i sudbinama. Nalazeći formu i način kako da se iskaže. Sudbine žive i kad sve prođe. Ostalo propada, ruši se i nestaje, ma od kakvog materijala napravljeno…

Želja da ih oživim vremenom je prerastala u potrebu. Na tom ni malo lakom, ali izazovnom putu, dozivali su. Nametali se imenima, ostacima, kamenim bedemima, zidinama, kapijama, stepeništima, trgovima... metafizikom, sudbinama. Krenuo sam sa malo materijala, ali s nadom i sigurnošću da ću ih oživjeti. Koristio sam fakta, arheološke nalaze, citate iz knjiga u kojima se pominju, stihove starih pjesnika, slova kamenorezaca koji su ih ovjekovječili na kamenu... posmatranjem na terenu. Zarasli u zaborav i travu, osmjehivali su se iz ruševina, nudeći nekadašnje živote i dugotrajna umiranja.

I kada su izbrisani sa lica zemlje gradovi ne prestaju da žive.

Knjiga koja je pred vama, lavirint je sudbina koje su ispleli slučajevi i istorija. Nijesu poređani ni po starini, ni po abecednom i drugom redosljedu, već kako su se javljali, oblikujući se u mojoj imaginaciji. Od nekih su ostala samo imena. Slučaj sa Prapratnom od koje nije ostalo ni kamena. Njena me sudbina posebno intrigirala, bila odlučujući motiv za nastanak ove knjige. Građene po sistemu s p o l i a, uzi-đivanjem starih u nove zidove, odbačenog kamenja u nove temelje. Starih u nove gradove. Probuđeni su iako ih nema.

Svjedoci su zvijezde i kamenje. Ti ne znaju iznevjeriti!

GRAD
KOJI KRUŽI MEMORIJOM

Drugačiji od ostalih. Podižu ga pokoljenja, koja se smjenjuju na zemlji, kao lišće na drveću. Svako ugrađuje neki kamen. Sebe i vrijeme u kome živi. Slovo i riječ u Slovu! Ostavlja trag, stub, zid. Grad raste. Iako ga niko ne vidi. I oni što tvrde da su ga vidjeli, ne mogu ga opisati. Riječima se ne predaje njegovo biće.

Neki vide, rukopis koji se javi na nebu, zatreperi i iščezne. Tek da sjeti da postoji, da će se jednom spustiti na zemlju. Vide ga na raznim mjestima, a kad' odrede prebivalište, nestane. Prevlađuje mišljenje da je na nebu, da će se spustiti na zemlju.

Dugo se čeka taj čas, nada ne prestaje.

Gital Hijuk, Balbek, Gebekli Tepe, Biblos, Triliton grad od kamenja palog s neba. Lutajuća ideja koja je u njima našla obličje. Živi, ne prestaje da luta. Traži graditelja.

Arhetipski grad!

Gradovi koji su cvjetali prije potopa, nestali bez traga: Batibira, Larok, Stipar i Eduu i ini. Jovanov i Avgustinov. Nebeski Jerusalim. Kalvinovi nevidljivi gradovi. Svi su u njemu. Ovi i drugi. Uruk i Ur, Kiš i Nipur. Eridu, među gradovima najstariji. Podignuti i zamišljani. Ostali kao vizija ili ideja. Heliopolis grad sunčan u kome je Fenix imao gnijezdo. S njegovim nestankom nestala je ta sveta ptica i njen pepeo.

Teba, grad sa sto kapija. I Vavilon, Vavilon Veliki. Svi su u njemu. Butua, Doklea, Olcinium, Narona i Daorson, velika zagonetka. Iako srušeni žve na mjestu gdje su bili i u opštoj memoriji. San zatočen u ideji koja živi.

Grad nad gradovima, dizali ga najbolji neimari, svako u njega ugradio što je najljepše znao, mogao i imao. Pravljen od materijala za koji se vjerovalo da ga niko ne može porušiti. Oni što su živjeli u njemu bijahu srećni. Srećni grad! To je jedna priča. Tako do vremena kada je nastupila vojska. S namjerom da ga sravni sa zemljom. Dugo i temeljno ga rušili, stanovnici se branili, neviđena hrabrost. Prekidali vodu, dotur hrane, bez mogućnosti da žive. Pomislim, Kavafijev grad što čeka varvare? Nije dočekao u pjesmi, jeste u stvarnosti.

Šta se desilo?

S ovim pitanjem, predanje kreće u dva smjera. Jedan tok priče govori kako su stanovnici dobili krila, odle-

tjeli u nebo, drugi da su ih neprijatelji poubijali. Ne ostavivši svjedoka. Spalili, pepeo razvijali. Sunce se dugo nije vidjelo, mjesec, ni zvijezde. Gar i pepeo. Nebo pomračeno.

Neke varijante predanja govore drugačije: odletio u nebo, prije nego su počeli sa rušenjem. Rušitelji bespomoćni pred prizorom. Pretvorili se u kamenje. Stanovnici u zvijezde. Grad se nije vratio. Kruži predanjem, svakom se naraštaju javi.

Ne prestaju da čekuju. Narodi i pokoljenja. Sazvježđe vidljivo rijetkima.

Mitski ili stvarni? Grad živih i mrtvih? Arhetip svih gradova. Živi u svakom čovjeku, svakom narodu. U ukupnoj memoriji. Smije se rušiteljima. Gleda sa neba nadmoćan. Gospod ga drži na dlan. On ga je stvorio. Njegovo djelo!

Od davnina tako. Neimari podižu grad, koji rušitelji ne mogu dotaći. Nasrću, ostaje van domašaja. Čuju se mistrije i dlijeta, pjesme neimara…. Pred kojom su rušitelji nemoćni. I kada se učini da su ga porušili on se stvori. U njemu su svi gradovi što su bili i što će biti. Moć Feniksa koji je nestao iz Heliopolisa ne prestaje.

Bez pjesme nevidljivih neimara i njihovih ruku koje neprestano rade ne bi bilo ove knjige. Oni su je pisali.

I dalje kruži memorijom. Obnavlja se i pjeva besmrtnu pjesmu. Od pjesme živi. Polis kojim upravljaju zvijezde. Haron, grad Sabejaca, ostrašćenih zvjezdopoklonika. Sve njemu hrli. Procesija se ne prekida.

*

Sve je prošlo, ostale su riječi, ključevi za ulzak u gradove kojih nema.

EP U DOKLEI
NA KAMENOJ PLOČI

Zid bedema okruženog Uruka on je sagradio,
Svetoga Eana (hram Anua i Ištare) čisto svetilište.
Pogledaj njegov vanjski zid, s vijencem kao od bakra,
Proviri u unutrašnji zid kojemu nema premca!
Prihvati se za prag koji je star.
...Idi i šetaj zidovima Uruka,
Razgledaj donju terasu, ispitaj cigleni zid:
Nije li to zid od paljene cigle?
*Nijesu li Sedmorica (Mudraca) položili njegove temelje?**

Stihovi iz *Epa o Gilgamešu*. Pronašao ih je pasionirani ljubitelj starina u ruševinama Doklee. Ko ih je donio, ili *ovdje* utisnuo na glinenoj pločici? Na pitanje nikada neće biti dat odgovor. Pošto je Doklea imala dobro razvijene trgovinske i druge veze sa gradovima na Istoku, moguće je da je pločica zalutala u neki transport, a možda je svih dvanaest pjevanja doneseno u Dokleu. Stihovi najstarijeg epa na svijetu – svjedoče o kontinuitetu koji spaja ljude i gradove. O duhu koji ne umire.

* Sa jezika Sumera preveo R. S. Norman

Nestao je Uruk, svjetska metropola, preživio EP, grad od riječi, najtrajnijeg materijala, o čemu svjedoči slučajni pronalazak i ono što je pisar ostavio u glinu. Uruk, Gilgamešova prijestonica, jedan od najstarijih gradova Sumera. Po tvrdnjama sumerologa u njemu je nastao *Ep*, možda je u njemu živio njegov tvorac, nije se potpisao, ostao bezimen zauvijek. Djelo je nadživjelo tvorca, stoljeća i gradove.

Ispod hrama, iz praistorijskog vremena, nađene su još tri naslage, u svakoj ostaci po jednog hrama, od kojih je onaj iz najnižeg sloja, građen od krečnjaka. Ruševine govore da je Uruk bio veliki grad.

Pločica nađena u Doklei, možda je iz Asurbanipalove biblioteke u Ninivi, gdje je pronađen prijepis *Epa*. Riječi putuju. Niko ne zna kada i dokle će stići.

Žive i kada su izbrisane.

BUTUA
OGRLICA OD ĆILIBARA

U Tebi je haos. Teba je podijeljena. Pukotine u gradu. Nijesu pošteđeni građani. I u njima pukotine. Moramo bježati, idu teški dani, govorio sam Harmoniji. Dolaze novi bogovi, hoće tron i mjesto u gradu.

Rat je na pomolu. Građanski. Ti su najteži. Nema pobjednika. U Tebi dalje nije moguće.

Poslije su došli mitovi. Drugačije je bilo. Priče o narodu Ilira stizale su do nas. Rijetki putnici odlazeći u te krajeve, opisivali su ih kao ratoboran narod: imaju bogove, nošnju, drže do gostoprimstva. Narod stočara, nastanjen u brdima, i manjim kamenim naseobinama pri moru, gdje su trgovišta za razmjenu roba.

Budili su znatiželju.

Kako je ideja o širenju naših naseobina van Grčke, odavno sazrijevala, odvažio sam se na taj korak. Harmonija i neki savjetnici, protivili su se poduhvatu, smatrajući ga pogubnim. Misao koja je na to nagonila i sila što je podupirala – bili su jači od mišljenja

savjetnika i supruge. Sudbinski put, vjerovao sam. A takvi se ne mogu izbjeći.

Istrajao sam u namjeri. Odlučio da pošaljem dio flote. Naoružane ratnike. Kako bi ispitali zemlje i bogatstvo, koliko je odlazak opravdan, a boravak bezbjedan, da li otvarati puteve između nas i naroda sa dalekih obala.

Dao sam da ponesu dosta nakita i drugih predmeta, da daruju, kako bi zasjenili domoroce. Osjetio sam tjeskobu u kraljevstvu. Događaji nijesu nagovještavali sigurna vremena. Probudio se osvajački poriv. Nijesam ga mogao obuzdati.

Ratnici, brodovi spremni da se otisnu na more, orni kormilari, posade. Daljina je mamila. Brodovi napunjeni darovima. U tuđu zemlju, treba ih nositi. Poštovao sam običaj, znao svrsishodnost.

Harmonija protiv. Nije me mogla ustaviti. Uticaj koji je imala na mene, izostao je ovaj put. Slijedio sam ono što je zvalo. I ono što je tjeralo da odem.

Prošlo je neko vrijeme. Vratio se brod – glasnik, donio vijesti, među Ilire su rado primljeni. Zasjenili oružjem i darovima, u nekim oblastima uspostavili vlast.

U Tebi nepodnošljivo. Protivnici dižu glave. Nesigurnost na svakom koraku. Pretendenti, stranke, Teba će biti razdrobljena. Prokletstva nikako da se oslobodi.

Mjesto obilježeno podjelama. Treba što prije otići. Odlučujem da odem među Ilire.

Iako nevoljno, pristaje Harmonija i oni koji su je podržavali u odluci da ne napuštamo grad. Nosimo dio blaga i slova, moj izum, znajući da ih nema u narodu kojem idemo. Kakav sam izum stvorio? Uz njihovu pomoć, trajaće narodi i junačka djela. Bez njih, zaboravi bi prekrio. Sličice kojima su se služili narodi od prije, dijelom su ih sačuvali, ne na način i moć kakvu imaju slova. Ne razumiju značaj izuma, ni Harmonija koja je znala reći: Prestani sa hvalama. Možda je to prokletstvo. Bogovi ne šalju čovjeku ono što ga može učiniti bogom. Ne vole takmace. Svako ko je pokušao, nije dobro prošao. Platio je. Dobro znaš, a ako ne znaš, upamti – uporna je.

Stižemo u Butuu, grad Ilira. Srdačno dočekuju, svetkovina. Nošnje i oružje, slabije od našeg. Uspostavljamo vlast. Grad, kamena tvrđava. S platoom ispred glavne kapije, svetkovina u našu čast, sedam dana. S Harmonijom se nastanjujem u najveću kuću u gradu, bez udobnosti na koje sam navikao. Zadovoljan što smo izbjegli iz Tebe, došli među narod, koji se radovao našem dolasku. Osjećajući da donosimo nešto dobro i novo. Donio sam slova i viziju grada. Dva velika dara kojima čovjek može biti darovan.

Donijeli kipove naših bogova. Rekao sam da im se dijele. Što su podanici činili.

– Imamo svoje bogove! – kažu, odbijaju naše statue. – U njih vjerujemo! Nećemo ih se odreći! Rekoh da ih ne prisiljavaju. Potrebno je vrijeme. Ljudi se najteže odriču bogova. Šta je čovjek bez boga? Šta bog bez čovjeka? Ako i ne prihvate – neka vjeruju u svoje – nama neka služe. Geslo osvajanja novih prostora. Širili smo se, osnivajući gradove na novim obalama: Salonu, Korkiru, Naronu...

Nijesam se vratio u Tebu. Drugi su nastavili da vladaju, međusobno se ubijaju. Prokleta Teba! Iliri me prihvatiše za kralja. U mitologiju ulazim kao njihov prijatelj, izumitelj slova, osnivač grada. Nesuglasica oko bogova nikad valjano nije riješena.

Nepokoran narod, znao sam reći Harmoniji. Nijesmo ih pokorili. Pokoriti i vladati – nije isto. Učinio sam dva dobra: podigao grad, spasio od zaborava. Zbog toga su me poštovali. Stvorili mit o meni. Priželjkivali smo da se vratimo u Tebu, posebno u starijim godinama. Da su nam grobovi tamo. Želja se nije ostvarila. Ostaili smo u tuđoj zemlji, kod Modroduboke rizonske rijeke.

U temeljima grada je ogrlica od ćilibara. Harmonija se od nje nije odvajala.
Vjerujući da nas čuva. Kada bude nađena, probudiće se Butua. Biće pronađena grobnica puna čeznje, koja ne prestaje da isijava.

SVAČ
VRIJEME KATEDRALA

To je nepovrijedivo utočište progonjenih ljudi i grobnica uglednih pokojnika. To je grad u gradu, intelektulano i moralno središte, srce javne djelatnosti, apoteoza misli, znanja i umjetnosti. Sa silnim procvatom njene ornamentacije, po raznolikosti tema i prizora koji je ukrašavaju, katedrala se javlja kao izuzetno kompletna i raznovrsna, čas bezazlena, čas otmena, svakad živa enciklopedija svih srednjovjekovnih saznanja. Te sfinge od kamena su, tako vaspitači, prvorazredni poučnici.

Fulkaneli: Misterija katedrala

Nekada, grad, biskupsko sjedište, danas ruševina. Posjetilac se ne može oteti utisku da u njegovim razvalinama čuje otkucaje časovnika koji mjeri drugo vrijeme i dugo trajanje. Liči na sfingu, zagledan u vode jezera, koja začara svakog ko prođe njegovu kapiju i uđe u prostor katedrale Sv. Jovana. Na povratku kroz istu kapiju posjetilac nosi osjećaj velike zagonetke, koju iznosi iz grada.

Svač je zagonetniji od svih gradova na prostoru Crne Gore. Njegovo trajanje je obilježio lanac biskupa, među kojima je Dominik, što je krivotvorio papinu

bulu, da bi sačuvao biskupsko zvanje, koje mu bijaše uzeto.

O čemu je razmišljao pri povratku iz Rima, kada je prekoračio gradsku kapiju sa krivotvorenim dokumentom? Bijaše isuviše ovladalo njime biskupsko zvanje i zemaljske časti. Zaboravivši na Boga, prijevarni biskup, bi optužen od grada i puka za ubistvo.

Zagonetku čuvaju ruševine.

Dok u njima stojite, imate osjećaj, da govori svaki kamen, da ima svoj glas. Glasovi stanovnika, koji su se okamenili, tako preživjeli pohare i rušenja koja je grad doživio, sada odjednom progovorili.

Sazdan na brijegu, s pogledom na jezero, deltu Bojane i sjevernu ravnicu, izazov za sve rušitelje koji su ovuda prolazili. A prošle su vođe i vojske. Svako ga je rušio, a on se tajanstveno dizao, nalik ptici na koju se ustremljuju lešinari.

Odavno usnuo, pamti rušitelje, bez nade da će oživjeti, Njegov duh se sjeća velikog župana. U pohodu Rašana na Zetu od 1183. do 1190, uz Danj, Sard, Drivast, Skadar, Ulcinj i Bar, srušen je i ovaj grad.

Najviše je stradao u tatarskoj najezdi 1242. Predanje govori da su Tatari porušili trista šezdeset i pet crkava. Za svaki dan u godini je izgrađena po jedna.

Krajem XIII vijeka obnavlja ga Jelena Kuntrejska, supruga kralja Uroša II.

Svač je kovao novac od bakra, s natpisom *Sovacii civitas*, na jednoj strani je trospratna tvrđava, a na drugoj lik Svetog Jovana Krstitelja, gradskog patrona.

Pod vlast Osamnlija pada 1571. Opustošen, više se nije uzdigao. Tada počinje njegovo umiranje koje do danas traje. Rušio ga je ko je stigao, prekopavali pirati, u potrazi za skrivenim blagom. Nema podataka da je pronađeno. Niko nije osporio činjenicu da jesu. Zagonetka do zagonetke.

Autori *Svetog Ilirika* ističu da nijesu pronašli ni jednog biskupa iz vremena prije X stoljeća, naglašavaju kako je „zaborav uništio ondašnja imena i podvige predaka". Dominik je prisustvovao Dukljanskom koncilu 1199. godine, kada su ga iz klera i građana optužili za ubistvo.

Priča hoće da ga probudi iz vjekovnog sna. Mrtav grad, koji od svakoga ko u njega uđe, budi osjećaj da je živ. Optužili su me na pravdi Boga! – čuje se Dominikov glas, bi da do kraja izvede na čistac slučaj. Ni poslije toliko vjekova nije umro. Čuje se kao da ga ovoga trena izgovaraju usne svačkog biskupa. Plod onih koje nijesu prezale ni od čega. Htjeli su da me udalje od svačke Stolice, stvore prostor za napredovanje u crkvenoj hijerarhiji. Na dušu su mi stavili ubistvo rođaka, preko lica koje je bilo izvršilac gnu-

snog djela. Duše oprljaše zlotvori, nijesam htio popustiti, drznuo sam se da krivotvorim papsku bulu, da bih napakostio opakim namjerama, uzvratio zlim djelom, a ovo je takvo. Bog da je pravedan, raspršio bi njihove namjere. Nije pogledao na mene, a vjerno sam služio.
Ako neko jednom bude otvorio kriptu grobnice, prije ulaza u katedralu Sv. Marije, vidjeće zemne ostatke onoga što je bio žrtva intriga, pretendent na biskupsku stolicu. Možda mrtva usta progovore, kažu istinu, opravdaju pred Bogom i naraštajima, onima koji nastanjivahu grad. Pred mrtvima. Pred njima je najvažnije.

Sporenja ne prestaju ni oko mog groba.

Ubistvo i danas, nakon mnogo vjekova, stoji kao zagonetka. Ako neko pronađe ključ, i iznese na vidjelo pozadinu mog slučaja, opravdaće me. Samo to tražim. Da istina izađe na vidjelo a pravda dobije krila i mjesto koje joj pripada. Pravda je daleka, no dostupna! – viče Dominik iz razvalina koje su se otkotrljale prema obalama Šaskog jezera.
Svaki kamen govori u moju korist, a kada kamenje progovori, istina je progovorila. Kamen progovori kada sve ućuti, kada svi dokazi padnu u vodu. Moj slučaj je nerazjašnjen. Pobjegao sam u Ugarsku. Tamo skončao zemaljske dane, na način koji će ostati neotkriven. Neka ništa ne bude razjašnjeno. Kao zagonetka ću najduže živjeti.

Neko će pitati otkuda moj grob u Svaču.

Netačna je priča da me je tupim predmetom usmrtio prosjak. Izmislile mrske duše. Na mom zemaljskom putu bilo je mnoštvo zlih ljudi, urota i intriga, koje su plele nebeske sile i zemaljske vlasti. Imalo je u mojoj jovovske sudbine. Moj dvojnik. Druga polovina. Što sam više u Boga vjerovao od mene se okretao. Trebalo je nositi breme preteško za čovjeka. Izbor je pao ne mene. Bog slučajno ne bira. Svakom čovjeku je dodijeljena sudbina, htio on ili ne, mora je nositi. Isus je rekao učenicima: *Ako mi zaćutimo, kamenje će progovoriti*. Progovorilo je kamenje, a zaćutao Bog. Ustuknula Pravda. Zla djela uzeta kao dobra. Pravednik je optužen, niko nije stao na njegovu stranu, u njegovu odbranu.

Djela nepravedna pravednom podmetnuta.

Ispod praga katedrale Sv. Jovana, zakopana je presuda koju je na brzu ruku izrekao sud i razulareni puk. Treba podići srednju od tri jednake ploče, presuda je u kamenom kovčegu. Uklesana na dvije kamene ploče. Kamen je svjedočanstvo.
Nije biskupe! – rekoh. – I kamen prebrišu i sa kamena izbrišu. Na ulazu katedrale gradskog patrona, nečija ruka je izbrisala uklesana slova. Isto je i sa katedralom Sv. Marije. Slova su i tamo brisana. Svi zavjetni natpisi izbrisani su, ko zna čijoj naredbi, u čiju korist, za čiji račun. Slova su da svjedoče! I imena

sa grobnica je prebrisala nečija ruka. Ista, ili neka druga, iste namjere.
Krivotvorio si, biskupe! – zato ti je duša nemirna u tuđini. Traži da se vrati, a ne može. Nešto ne da.
Duša se ne može staviti u okove! – čuje se glas.
Tvoja je okovana! – uzvraća drugi.
Pročitajte to sa ploča, što je urezao čovjek koga sam poslao iz Ugarske da moju sudbinu ukleše u kamen, ostavi zavještanje budućima.
Nakon što je podignut prag katedrale, nije nađen kovčeg sa pločama, jeste Dominikova sudbina.
Ko zna da li je čovjek koga je Dominik poslao izvršio zadatak koji mu je dao? Ili su ljubitelji starina, u potrazi za blagom, našli i ponijeli zavjetni natpis.
Slova DO..... nađeno na jednom kamenom ulomku možda su dio natpisa kojeg je neznanac uklesao, po traženju biskupa, za novac koji mu je dao.
Niko neće utvrditi. Možda, nikada! Ključ je davno izgubljen. Ako ga neko nađe, ili sakupi rasute djelove kamene ploče na kojoj su zapisane biskupove riječi kojima se branio pred pukom grada Svača, pronaći će ključ, ući u grad.
„U ime Gospoda Boga, Dominik se osuđuje najstrožom kaznom – nasilnom smrću". A od svih nasilnih smrti njemu su dosudili najtežu – kamenovanje, stoji u zapisniku sa suđenja, nađenom u katedrali Sv. Marije.

HRAMOVI LJUBAVI
ŽIVI IAKO IH NEMA

Kada je bugarski car Samuilo, u velikom vojnom pohodu razorio Duklju i popalio Dalmaciju, ostavio je surove tragove rušilaštva. Vojska je ubijala i pljačkala. Sve dali maču, a što mač nije mogao, ognju. Oganj i mač su radili jednako. Vidjevši šta će da doživi njegovo kraljevstvo, iako je bio podigao vojsku i na brdu Oblik pružio otpor, knez Vladimir odluči da se preda caru, spasi zemlju i narod. Prema *Ljetopisu Popa Dukljanina*, pisanom kasnije, izdat je od mjesnog župana.

Ponovila se sudbina Jude. Jedan Juda nikada ne može biti, kao ni jedna izdaja. Otišao je u Prespu, Samuilovu prijestonicu, gdje je zatočen. U tamnicu siđe carska kći Teodora – Kosara, donese vode i hrane zatočenima. Zaljubi se u dukljanskog kneza, izmoli kod cara da se uda za njega, on dozvoli. No, otac ne carevaše dugo, presvisnu kada mu na planini Belasici, poslije poraza sa vizantijskom vojskom, pogibe četrnaest hiljada vojnika. Preživjelima izvadiše oči, a svakom stotom ostaviše jedno, kako bi vidio dok vodi stotinu, bez očiju.

Najtužnija kolona koja je hodila kroz istoriju.

Vladimiru stiže poziv Vladislava, Aronovog sina, koji prije bijaše pogubio zakonitog nasljednika prijestola, Samuilovog sina Radomira, uzur pirao prijesto, za sebe prigrabio svu vlast. On posla zlatni krst i dva espikopa, Davida i Jovana, kao zalogu da mu se ništa neće desiti. Nakon što je tražio i dobio drveni krst, na kakvom je razapet Gospod (jer šta je zlato?) Vladimir krenu u Prespu, gdje je po drugi put zatočen, pa oslijepljen.

Pogubljen je ispred crkve Svetog Ahileja.

Priča o gradnji trista šezdeset i pet crkava u Svaču po svemu sudeći je smišljena u glavi nekog apokrifnog pisca, najvjerovatnije patarena koji su progonjeni u Bugarskoj, a našli utočište u Duklji, kasnije Bosni i Humu. Teodora – Kosara drži njihovu stranu u vrijeme kada ih je crkva progonila, a navodno je i Vladimir bio Vladisavljeva žrtva, zbog naklonosti koju je imao za heretike, koje u ono vrijeme crkva progonjaše bespoštedno. Prije će biti strah za prijesto. Prema priči, Kosara, nakon što je njen suprug oslijepljen, krenu u gradnju crkava. Gdje bi god došla i vidjela zgodno mjesto, dizala je hram, upućujući molitve Gospodu da vrati vid Vladimiru. Tada je sva Duklja krenula u gradnju. Svako je učestvovao kako je i koliko mogao, zapostavljajući druge poslove, a zidajući hramove božje. U Svaču je podignuto najviše crkava.

Godine su prolazile, Vladimir davno pogubljen. Ona predata građevinama i nebu. Sazidano je trista šezdeset i pet crkava. Kada je posljednja sazidana i iz nje molitve upućene Bogu, Vladimir je oživio. Kosarina ljubav se pretočila u građevine. Htjela je da poslije odlaska sa zemljaskih staza hramovi budu svjedoci ljubavi. Da govore o njoj i dukljanskom vladaru.

Od trista šezdeset i pet hramova vidljivi su ostaci osam, među kojima katedralne crkve: Svetog Jovana i Svete Marije.

Oni što noću dolaze na razvaline grada, vide svjetlost, kojom isijava kamenje, ljubav treperi dukljanskom zemljom: u svakom kamenu i drvetu, brdima i ravnicima. Odjekuje njen glas. Čuju se molitve i sa mjesta gdje hramova više nema. One spašavaju Duklju kada se nađe u opasnosti.

OBOLON
SUDBINA KRALJA ĐORĐA

Intravit in castellum qui Obolon dictur. Prvi pomen grada nalazimo u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, cap. XLV. To nije vrijeme odakle njegov život kreće. Iako je, zahvaljujući *Ljetopisu,* ime sačuvano. Ako vrijeme i varvari nastave sa rušenjem i raznošenjem posljednjih ostataka, neće biti ni kamena, živjeće OBOLON Popa Dukljanina.

Nakon unutrašnjih krvavih borbi u Duklji, oko prijestola i krune, Bodinovi nasljednici Branislavljeva roda, nijesu stali u međusobnim obračunima. Bježeći kroz planine ispred Vizantinaca i Rašana, Bodinov sin Đorđe se utvrdi „*u kastelu koji se zvao Obolon*." Aleksije Kontstefan se u međuvremenu vratio iz Drača u Skadar, tako da su svi komandanti učestvovali u opasdi grada. Zbog pobune vojnika kralja Đorđa, grad je zauzet, a kralj zarobljen.

Ljetopis bilježi: „*A Gradihna sa svojima zauzimajući zemlju gonjaše kralja, koga s druge strane tjerahu Rašani. Bježeći, kralj se sa svojima skrivao po gorama i šumama, čas ovdje, čas ondje. Ali vidjevši da ga progone*

sa svih strana kralj, ne znajući što da radi, uđe u tvrđavu koja se zove OBOLON.
Tada je Gradihna zadobio teritoriju do Kotora osim tvrđave, u kojoj se kraljeva posada održavala. Međutim, vojskovođa dođe u Skadar, a Gradihna mu poruči da što prije stigne kako bi zauzeli tvrđavu i uhvatili kralja. Kada je vojskovođa došao s vojskom, opsjednuše tvrđavu. Tada oni koji su se smatrali prijateljima i veoma bliskim kralju, i koji su jeli njegov hljeb, podigoše protiv njega svoje potčinjeno ljudstvo, tako jedni spolja a drugi iznutra predadoše tvrđavu i kralja vojskovođi, gospodinu Aleksiju, koji uzevši kralja, povede ga sa sobom u Drač, a odatle ga, okovanog u pratnji stražara, pošalje u Carigrad, gdje je preminuo u zatvoru ".

Dok je u tvrđavi, kralj razmišlja o sudbini Dukljanske kraljevine koja je u vrijeme njegovog oca doživjela zvjezdane trenutke, pa mu je ličila na tvrđavu iz koje je danas pružao posljednji otpor. U ishod bitke i njene negativne posljedce je vjerovao od početka. Previše stranaka se urotilo protiv njega, a „*zla raška struja*" je jedva čekala da se domogne Duklje, da je učini svojom.

Njegove riječi u obraćanju vojnicima, zvučale su istrošeno, kao dugo upotrebljavani novac, čije je lice izlizalo mnogo ruku, čineći ga bezvrijednim. No, nije odustajao od otpora. Nada da je Bog na strani slabih, nemoćnih i malobrojnih, nije ga ostavljala. Vojnici, mamljeni od neprijatelja, potkupljivani novcem i darovima, odricali su ga se masovno, kralj se osjećao

usamljenijim i napuštenijim. Takvo će biti moje kraljevstvo, mislio je. Usamljeno i ostavljeno, pašće u ruke moćnika koji će ga bespoštedno krčmiti.

Ove riječi je izgovorio, vjerujući da će one nastaviti da žive u tvrđavi, odjekujući između njenih zidova, do vremena kada će ih neko čuti i zapisati.
I pored sudbine Bodinovog sina koji se poistovjetio sa utvrđenim gradom, njegovim posljednjim utočištem, gdje će organizovati odbranu i provesti posljednje dane, svoje i svog kraljevstva, grad nastavlja da živi pod svojim imenom.

U *Imeniku geografskih naziva srednjevjekovne Zete* G. Škrivanića pod nazivom ***Obod*** pominje se njegov stariji oblik Obolon iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*. Obolon locira na mjestu današnjeg Riječkog grada. I sami današnji nazivi u odnosu prema starom Obolon – Obod i Obolon – Oblun – idu u prilog Obluna. Sličan nazivu ***Oblun*** i obližnji *Medun* svoj današnji naziv je dobio od starog Meteon. Iako to nije Gencijev grad.

Obolun se nalazio pored istočne obale Malog blata, Skadarskog jezera. Krševiti predio obrastao kržljavim zelenilom, sa vrhom nešto razvučenim, podijeljenim na dva dijela manjim ulegnućem. Na vrhu se nalaze ostaci crkve i zidovi utvrđenja. Baš ovaj vrh, a ne susjedni viši, izabran je za utvrđenje, ravan je i sa jugozapadane strane ima vertikalne stijene, koje su kao prirodna prepreka mogle da zamijene zidove. Utvrđenje je imalo kvadratni ili pravougaoni oblik,

iako konfiguracija terena nije baš podesna za takav oblik građevine.

Ostaci keramičkih posuda su svuda rasuti. Grad je, sudeći po njima, imao jednu ili više keramičkih radionica. Možda su iz tih posuda, koje su kasnije polomljene u borbama, vojnici kralja Đorđa ispijali vodu, gaseći žeđ pred odlučujuću bitku. I sam kralj je ispio posljednju čašu, prije nego će ga odvesti u Carigrad, odakle se neće vratiti. Sjećaće se Oboluna za dugih tamničkih dana i noći, misliće na njega. Ostaće *Knjiga snova* koje je zapisivao u tamnici.

Ostaci crkve su i danas prepoznatljivi, u centru nekadašnjeg utvrđenja. Tvrđava je popravljana poslije kraljevog poraza. Mjesto gdje je uputio posljednju molitvu nebu, za spas grada i svoju. Bog nije uslišio, nebo se oglušilo. Kako to znaju nebo i Bog.

Sudeći po načinu zidanja i veličini kvadera ostaci zidina pripadaju ilirsko – grčkom periodu i slični su onima na *Samoboru* i *Medunu*. Kroz njih se i danas čuje neobično šumorenje. Govori se da je to kraljeva duša, pobjegla iz carigradske tamnice, domogla se slobode i predjela, kojima je nekada kraljevao. Neko noću pomjera kamenje rasutog grada. Oni koji vjeruju u besmrtnost duše, neće da vjeruju da je to ruka nekog tragača za izgubljenim blagom.

Nijedna do sada poznata tvorevina ove vrste, na teritoriji Crne Gore, nema takav oblik i osnovu. Grad je

jedinstven i po nazivu. Niko ne zna tačno značenje njegovog imena. Tajna je u imenu. Svaki put kad se izgovori Obolun ili Oblon, ukažu se: zidovi, trgovi, hramovi, prometnice... Po jednoj priči, a dosta priča se bavi njegovim zidanjem, Bog ga je, nakon stradanja, preslikao na nebu, odakle će se vratiti na mjesto gdje je bio. Ko čuje ovu priču, vjeruje da će se ostvariti.

Oblun je bez sumnje Obolon Popa Dukljanina, koji mu je dao mjesto u svom djelu, zaustavljajući njegovo prolaženje i rušenje.

Ključ Obolona je odnio Đorđe.

I tada za dvanaeste godine kraljevanja kralja Vladimira, Jakvinta po savjetu nekih bezdušnih ljudi, koji bijahu neprijatelji župana Belkana, dade im otrovno piće, koje je pripremila u Kotoru, gdje je živjela. Ovi, pak kada su došli u Skadar, davali su kralju piti iz ruku njegovih slugu, pa ovaj bi od njih prevaren, tada pade(kralj) u postelju. Kraljica, pak Jakvinta, znajući da će umrijeti, dođe sa svojim sinom Georgijem u Skadar, da posjeti kralja; čim ju je kralj vidio, odstrani je od sebe i naredi da ona izađe napolje. Kada je izašla, reče prisutnima: 'Zašto kralj tako postupa? Kakvo mu zlo učinih? Ako želi da zna gospodin kralj, sam stric Dobroslav, koji je u okovima, on je udesio da umre gospodin kralj.' Ovo pak reče da bi upropastila Dobroslava, jer se bojala, da ne bi on naslijedio kraljevstvo. I odmah ode odande i pođe do Garize (Gorice), da sačeka kraljevu smrt. Zatim

odavde poruči tajno kraljevim ljudima, obećavajući im vrlo mnogo, da po smrti kraljevoj pogube Dobroslava, što je učinjeno. Kralj je, naime, umro i bi sahranjen u manastiru svetih mučenika Sergija i Vakha. A kraljevi ljudi kada im se pružila prilika, prema savjetu Jakvintinom, slože se protiv kralja Dobroslava, izvuku ga iz tamnice, oslijepe i uškope, pa pošalju u manastir svetog Sergija i Vakha, gdje je dugo živio s monasima i kasnije umro. (Mošin, 100, Ljetopis, 366–367)

Odlazeći u Carigrad, kralj se sjećao puta u Skadar i riječi svoje majke.
Nikada ovu zemlju nije voljela! – izrekao je riječi, koje su ostale upamćene i koje su Skilica i ostali vizantijski hroničari i ljetopisci na različite načine opisivali i tumačili, smisao je isti. Sudbina im je odredila put – carigradsku tamnicu, njemu i majci. U razvalinama Obolona živi natpis za kojeg se vjeruje da ga je pisala njegova ruka. Predosjećajući poraz i odlazak u zatočeništvo, sluteći najgore, htio je da ostavi trag o sebi... GEORGIO...sačuvan je naziv njegovog imena. Ostali dio natpisa izbrisala je nečija ruka. Da li je napisao epitaf? Ili ostavio poruku onima što će doći, šifru koja će odgonetnuti vrijeme u kome je živio. Ključ koji će otvorit Obolon.

Svejedno, šta je htio, šta napisao i šta je bila namjera, ostalo je ime. Sudbina koja se obnavlja u ruševinama. Sve što se desilo jednom, ima beskrajne trenutke dešavanja, koje niko ne može zaustaviti, ni Bog. Tako je i sa Đorđevim imenom, njegovom i sudbinom Obo-

lona. Dvije sudbine su se poistovjetile, ne razdvajaju se, stoje u ruševinama nekada lijepog grada.

Čovjek je kao grad. A kralj je kao čovjek! – čuje se glas iz ostataka Tvrđave. Glas Bodinovog sina Đorđa. Utamničeni, sanja slobodu i zemlju za koju se žrtvovao. A snovi ne umiru. Oni jedino žive, trajniji od grada i tvrđave. Od kamenja koje bijaše grad.

Obolon i Duklja i danas sanjaju Đorđa. San nije raspršila stvarnost. Učinio je trajnijim Grad i Kralja.

Sanjao sam, prije nego ću napisati priču. Došao iz tamnice, prebira po ruševinama. Nešto traži. San je bio ključ za ulazak u grad i vrijeme, poslije toliko stoljeća. San može da otvori grad, kao što grad može da bude podignut u snovima i da, zahvaljujući snu, odoli varvarima.

Slučaj Obolona je primjer.

METEON
GENCIJEVA SJEN

(Meteon Labeatidis terrae)

Tit Livije, XXXIV, 23,3; XXXII, 3

U Meteon je najbolje ući s rečenicom: to je grad labeatske zemlje. Ovaj citat, iz Livijeve *Istorije,* nudi se kao ključ, kojim treba krenuti kroz stoljeća, do prapočetaka koji su bili ilirski, što svjedoče kameni kvaderi, vidljivi na mjestu gdje je nekada bio.

Slovi kao najpoznatiji ilirski grad u unutrašnjosti Crne Gore za kojeg se veže sudbina posljednjeg ilirskog kralja. Prema opisu koji su dali u knjizi *Gradovi i utvrđenja u Crnoj* Gori Pavle Mijović i Mirko Kovačević stoji: „Smješten je na jednom grebenu jugozapadnog pravca koji leži usred prevoja između dva veća brda, Medenjaka i Ilijinog vrha, na najvažnijoj prirodnoj saobraćajnici između zetsko – skadarske kotline i kosovsko – metohijske oblasti (Dardanije!). Zbog takvog položaja smatran je „*ključem obje Zete*" (*amborum Xentarum clavem*). Zato je razumljivo što je u vrijeme prvobitne urbanizacije i docnije, kada se ona izvodila u okviru velike helenističke i helen-

ske kulture, kojom je teritorija Crne Gore bila obuhvaćena od VI vijeka prije nove ere, položaj Meduna imao prvoklasni fortifikacioni značaj.

To je imalo i odlučujući uticaj da posljednji ilirski kralj Gencije u vrijeme trećeg ilirsko – rimskog rata 167. godine s. e. smjesti u grad brata Karavantija, suprugu Skerdilaidu i sina Pleurasa. Dok je s Lucijem Anicijem vodio odlučujuću bitku na prostoru oko Skadra i Labeatskog jezera, često je pogledivao prema Meteonu, posljednjoj luci i sigurnom skloništu. Vjerovao je da će, zatvoren sa najhrabrijim ratnicima, moći da pruži otpor rimskoj vojsci. Mislio je na sudbinu sina, supruge i brata. Lucije Anicije je zatražio predaju, dao tri dana za razmišljanje. Šta je u toku ta tri dana Gencije mislio (vjerovatno je osjećao breme i sudbinu posljednjeg ilirskog kralja) nije poznato. Nema pouzdanih svjedoka, ni zapisa na koje bi se mogli osloniti.
Razapet između dvije neizvjesnosti, predati se i spasiti svoj i živote bližnjih, ili časno poginuti. Znao je da je njegova žrtva uzaludna, a borba unaprijed osuđena na poraz, rimska vojska je bila daleko brojnija, i nadmoćnija. Poznavanje terena i vođenje rata na svojoj zemlji nijesu ovoga puta garantovali povoljan ishod po Ilire. Daleko bolje opremljene rimske legije, željne pljačke, osvajanja i ratovanja, napredovale su, bez zadrške.
Gencije je iz lemba na Labeatskom jezeru uputio molitve bogovima, nijesu čuli. Nebo nije primalo riječi, znak da je kraj blizu. Osjetio je da su ilirski bo-

govi mrtvi, njihovo mjesto zauzimaju drugi, ovoga puta rimski. Pomišljao je da krene prema Meteonu. zatvori se u njega. Svojim ratnicima je to iznio kao mogućnost, dok su čekali da istekne vrijeme koje je Lucije Anicije dao. Nijesu pokazali želju da ga prate, odustao je.

Čekao.

Vrijeme je curilo neumitno. Nevidljivi pješčanik je odbrojavao sudnje ure jednog kraljevstva i njegovog kralja. Kako mnogo treba čovjeku da se uspne, tako i kraljevstvu, a tako malo da padne i nestane. Taj trenutak između pada i uspona, kralj je mjerio sobom, svojom sudbinom. Koliko je vremena trebalo do uspona, a koliko malo do pada, mislio je zagledan u talase jezera, koji su udarali o bokove ratnog broda na kojem je bio. Slika podsjeća na sudbinu čovjeka, kojeg udaraju vidljivi i nevidljivi talasi, trošenje u sudarima. Život!

Stijena na kojoj je podignut Meteon vidljiva je odasvuda. Sa nje se može obuhvatiti zetska ravnica, okolna brda i visovi okolnih planina. Zvahu ih Prokletije, a da niko nije saznao smisao imena. – Zašto proklete? – pitao je Gencije, dovodeći njihovo ime u vezu sa svojom i sudbinom svoga naroda. Posljednji nosi najteži teret – mislio je.

Položaj izdužene stijene sa zupčastim uzvišenjem na kraju, nad velikom provalijom (u koju se bacila Sker-

dilaida, po jednoj priči, ne čekajući Rimljane i njihov ulazak u grad!) odredila je oblik utvrđenja – na uzvišenju akropolj, a po ivici na jugu i padini prema sjeveru „donji grad", možda kurija. Kako se uzvišenje s akropoljem ne pruža u istom pravcu sa donjim dijelom hridi, postavljen je situacioni plan u dva smjera. Na akropolju je u srednjem vijeku podignuta tvrđava, dok je zid s južne strane, po ivici stijene, nestao. Još se drži djelimično na padini prema sjeveru.

Potkradaju ga nepoznate sile, možda ljudska ruka, zid gubi obličja, smanjuje se. Neće zadugo, nestaće i posljednjeg svjedoka.

Nije mogao protiv vremena, koje je isticalo. Prostora za odluku je sve manje. Sa tim curenjem curilo je kraljevstvo, njegovo trajanje. Grad, prema kome je pogledivao, nestajao s horizonta. – Ništa neće ostati, osim ruševine! – odvažio se da kaže pred vojnicima i tjelesnom gardom, koja ga je okruživala. Niko se nije usudio da bilo šta kaže. Svi su imali isto viđenje i mišljenje.

S opisivanjem sadašnjeg ruševnog Meteona, prepliće se sudbina posljednjeg ilirskog kralja. – A mogile oko utvrđenog grada? – govorio je glasno. – I one će biti raskopane i srušene. U njima počivaju naši preci: mudraci, dostojanstvenici, kneževi, vojni komandanti i vojnici.

Kraljeve slutnje potvrdiće, vjekovi koji će ostaviti surove tragove na licu grada i mjesta na kojem je dignut. Na uzvišenjima kojima se završavala padina, u malom polju sela Gornji Medun, očuvano je nekoliko kamenih mogila. Bilo ih je i u dijelu sela Donji Medun, ali su razgrađene. Kamenje je razbacano. Obistinile se Gencijeve riječi. Vrijeme u kojem su podignute, svjedoči o najstarijem periodu utvrđivanja ilirsko – helenističkog grada. U doba Rimljana se neće spominjati. Izgubiće važnost, čak pomen.

Osim mogila, u blizini Meteona nađeni su grobovi, ukopani u zemlju, ograđeni kamenim zidom. U jednom grčki pehar, a sa njim pitanje: ko je iz njega pio? Ako je pio?! Mnogi predmeti su izrađeni, a da nijesu doživjeli upotrebu. Skifos bi mogao biti pouzdan svjedok da je ilirska gradina na Medunu, u doba helenizma, poprimila nove oblike. Svako vrijeme dodaje i oduzima. Briše tragove prošlih. Bez milosti.

Šta su Labeati preuzeli od Grka, najbolje kazuje tehnika djelova Meteona koji su vidljivi ispod kuće (sada Muzeja Marka Miljanova) – na sjeveru, između akropolja i „donjeg grada“, na jugu.

Dok ističu sati određeni za odluku o predaji, Gencije vidi sebe u maglama, koje su sakrile zemlju. Shvata težinu krune. Doživljavajući je kao sudbinu, unaprijed dato, čovjekov život na zemlji. Ma koliko se borili, upinjali snage i usmjeravali misli, ta sila čini što

hoće. Sve na kraju bude izraz njene želje, koju ne možemo spoznati, ni preusmjeriti.

Priča se da je Marko Miljanov, kao dijete često silazio u podrume rodne kuće, pregledao temelje, koji su bili sagrađeni i postavljeni na prethodnim temeljima, razgovarao sa nekim koga je samo on čuo. Primijetila je majka, uplašila se. Nikome nije pričala. Jednom ga je pitala sa kim razgovara, nije odgovorio. I kasnije, kada se vratio sa Cetinja, čuveni ratnik i raščinjeni vojvoda, osluškivao je i zapisivao ono što su govorili. Idući za glasovima, naučio je slova u pedesetoj da bi ostavio ono što su tražili da bude zapisano. Kasnije će tu knjigu baciti u vatru. Kad se vatra ugasila, glasovi su nestali. Nije ih više čuo.

Način na koji su kameni blokovi tesani i slagani u zid govori o istom vremenu kada su podignuti bedemi Olciniuma i Rizona.

Odzvonila je sudnja ura, Gencije nije ispunio uslove, slijedi neminovnost. Nije htio predaju. Niti da vojnici razviju barjak koji će je označiti. Htio je da bude zarobljen. Zarobljavanje je časnije od predaje. Opkoljen rimskim brodovima, stajao je na sred jezera, čekao *ono* što su bogovi odredili. A okolnosti odlučile. Niko taj čin nije opisao. Preostaje da nagađamo. Svjedoka nema, istorija ćuti. Sve je obavijeno ćutanjem i tminom.

Meteon se pominje u vrijeme trećeg ilirsko – rimskog rata, godine Gencijeve propasti, sa kojom je povukao svoje kraljevstvo. Gencijev kraj neki dovode u vezu s Meteonom, drugi vežu za Skodru. Da se tamo dogodio.

Prema rimskim istoriografima, zarobljeni su: Karavantije, Skerdilaida i Pleuras. Odvedeni u Rim. Na čelu tužne kolone u kavezu je bio posljednji ilirski kralj. Doček u Rimu je ponižavajući. Od slave i kraljevstva, do poniženja i kaveza (govori supruzi Skerdilaidi), nema ni korak. Treba preživjeti. Padove i uzdignuća može jedino i samo izmjeriti čovjek, nikada Bog. *Mjeri onaj što trpi!* Riječi odzvanjaju memorijom.

Mnogo stoljeća poslije Gencijeve smrti, i propasti Meteona, kada je slava potamnjela, a tama počela da svijetli, otkrivena je nekropola u Gostilju. Sudeći po vrčevima za vino, otkopanim u toj nekropoli (živi otkopavaju mrtve, da bi saznali kako je bilo!) – dvadeset i tri posto ukupnog keramičkog materjala, navodi na zaključak da je vinogradarstvo bilo način privređivanja, uz ribarstvo, za šta je uslove pružalo Labeatsko jezero. Oni što su tamo živjeli, pili vino u velikim količinama. Otuda vrčevi.

Mnogo stoljeća poslije propasti, u četrdeset i pet grobova je nađeno šezdeset i jedno koplje, koja su nosili Gencijevi vojnici i novac, na kome je sačuvan njegov lik.

.....

Poslije tog rata, Meteon se ne pominje. Nema ga među gradovima. Ni Gencija među kraljevima. Samo sjen, nad ruševinama, koje sanjaju da postanu grad.

DOKLEA
GRAD SJEĆANJA

PRIČA DJEVOJKE DIOKLEE KOJA SE
PRETVORILA U SJEĆANJE

Grad se sjeća... duže od čovjeka.

Plinije hvali dokleatski sir, a za vunu kaže da je prilično gruba.
Moje ime Dioklea, vezuje se za nastanak grada koji je građen prije nego su Rimljani sagradili Dokleu. Razrušili su naš, podigli svoj grad. Postoji vrijeme kada se gradi i vrijeme kada se ruši. Ovu priču priča sjećanje koje seže daleko prije rimskog. Od sjećanja dižem grad. Skupljam krhotine: istoriju, kamenje, mitologiju, legende. Ono što je podigla ruka graditelja, a srušila ruka rušitelja.

Dioklea je grad Dokleata, u njemu su živjeli moji preci. Poslije su došli Rimljani, oni ga porušili. Od njegovih ostataka izgradili novi. Ostaci starog služe za novo. Kamenje Dioklee poslužilo je za temelje Doklee. Kamenje starog postalo je temelj novog, građen po rimskim pravilima. Kada su povučene granice be-

dema, pominjali su *Vitruvija*, njegova pravila, koja će ovdje primijeniti.

Narod je upregnut u gradnju. Rimski veterani su kao nagradu za ratovanje dobili imanja oko grada, izgradili vile u prirodi. Mjesto grada i sam grad bili su na idealnom položaju, u blizini puta Narona – Scodara – Lisus, kojim su prolazila pokoljenja: putnici, trgovci, filozofi, skitnice i ini. Taj put veže poglavlja ove knjige. Tim putem je u Dokleu stigao rimski pjesnik Horacije, neko vrijeme boravio u gradu. Razlog boravka nije otkriven, ni potvrđen opipljivim činjenicama.

Doklea je stekla status *res publicae*. Govorilo *se res publica Docleatium*. Autonomija koju obuhvata pleme Dokleata, govori o značaju koji su imali upravljači, ne teritorije. Polovinom drugog vijeka pominje me geograf Ptolomej. Oblik *Doclea* javlja se u rimskim natpisima, osim u jednom – spomeniku koji je r(es) p(ublica) Docli(atum) posvetila caru Marku Aureliju.

Konac mog sjećanja proteže se od davnina. S prekidima na nekim mjestima, u nekim vremenima. Pod imenom D i o c l i a pominje se u u IV vijeku, u *Epitomi* za koju se smatra da pripada Aureliju Viktoru (poglavlje 39), gdje se kaže da je *Diocilia* rodno mjesto cara Dioklecijana. Nepouzdan podatak, i svako dovođenje cara sa ovim gradom. Njegova majka zvala se Dioklia. Ime D i o c l i s, poznato je s kraja I i početkom II vijeka (vrijeme osnivanja Doklee), na jednom

ravenskom natpisu *Phallacuas-a Dioclisa, pergrina i kormilara*. Doklea potiče iz praindoevropskog korijena – *dhoukl*, sa značenjem: taman, skrovit, crn... Otuda ime Crne Gore.

Poistovjetila sam se sa gradom koji pamti. Osnovana u doba Flavijevaca, za cara Vespazijana. Doseljenici, u gradsku upravu uvode *Epikade*, čiji rod seže do prvih početaka života na ovoj zemlji. Ja sam od toga roda. Ime *Flavijevaca* ovdje se često susreće. Pripadaju *tribusu Quirina*, pripadnici ovdašnje najuticajnije porodice. Položajem se isticala i porordica Marka Flavija Frontona, gens *Kuirin*.

Sada na mjestu grada živi sjećanje. Od vremena kada je postao ruševina, trajaće dok bude kamena iz njegovog zida. I ja ću trajati toliko. Možda duže.

Iz ruševina se budi sjećanje.

Fronton je obavljao značajne funkcije u gradskoj vlasti i svešteničkoj hijerarhiji u Doklei, Skodri i Riziniumu. Bio predvodnik značajnog zanatskog esnafa koji se bavio preradom željeza i drveta. Pripadale su mu najveće časti i zvanja. Veća čast je učinjena njegovom sinu M. Flaviju Balbinu, umro u šesnaestoj godini. Upamćen kao posljednji stanovnik Doklee, kome su podignute dvije konjičke statue, jedna pozlaćena.

Od istaknutih građana, pamtim i Marka Cezija Epidama, starješinu kastela Saltua. Ulice *Via principalis* i *Via trijumfalis*. *In porta urbis Doclea* – natpis poslije mnogo vjekova nađen kod istočnih vrata Širalije. Pokušavam da se sjetim grada, trgova, hramova. Prizivam sjećanje. Duž ulice *Via principalis* od sjeverozapada ka jugoistoku građevine. Putnik koji prvi put ulazi u grad, nailazi na sjeverozapadnu kapiju. Hram sa dvorištem i manjom kućom, gdje je carska statua s medaljonom boginje Rome. Tu je Fronton služio carski kult Rima. Nedaleko od ovog bio je hram u koji se ulazilo iz sporedne ulice, posvećen Dijani, boginji lova. Ispred ulaza stepenište. U produžetku glavne ulice, ako sjećanje ne vara, sa lijeve strane – ka zapadu, velike terme u dva dijela, za muškarce i žene, sala za gimnastičke igre, biblioteka, sala za odmaranje. Prostorije ukrašene mozaicima. Preko puta terme forum s gradskom bazilikom.

U podzemnoj prostoriji porodična grobnica Flavija Balbina. Bazilika sa tri broda osvijetljena odozgo. Istočno od foruma terme s mozaicima i hram. Grad iz dva dijela, zapadnog, sa velikim javnim građevinama pored *Via principalis*, istočni s ranohrišćanskim hramovima. U centru forum.

Nakon procvata, opadajući trenuci. Stradala 401, kada me razoriše Zapadni, pa 489, opustošili Istočni Goti. Zemljotres koji se zbio 518, stvori ruševinu. Godine 536, za cara Justinijana, ponovo oživjela. Potom Avari 609, pa Sloveni 620. Potpuno opustošili. Rušili

mnogi, uprkos odbrambenom prstenu kojeg su činili utvrđeni gradovi: OBOLON, SAMOBOR, METEON i LONTODOKLA. Sjećanje nije pouzdano. Krhotine na osnovu kojih je moguće sastaviti sliku grada. Iz vremena srećnog života.

U grad je moguće ući i putem epitafa u kojima žive imena stanovnika. *Katalog mrtvih*, kako ga nazivam u knjizi *Snovi u Doklei*, u kojoj se bavim njihovim snovima. Slučajno ili prstom sudbine, navodim ovaj:

Io(vi). O(ptimo). M(aximo)
EPON(a)E. REGIN(ae)
GENIO. LOCI
P(ublius). BENNIVS.EG
REGIVIS. MIL(es). COH(ortis).
VOL(untarium). AVDI(tor)
PRINC(eps). B(ene)F(iciarisu). CO(n)
S(ularis). V(otum). S(olvit).

.....

Jupiteru najboljem i najvećem,
Eponi kraljici,
Geniju mjesta.
Publije Benije
odlični vojnik
Kohorte dobrovoljaca, pomoćni –
... konzularni beneficijar, zavjet učinio

Od brojnih stanovnika koji su živjeli u gradu, uživajući slasti i slavu, a i žalosti i patnje, preživjela su imena sa 113 epitafa, koliko je uspjelo arheologu M. Praviloviću da sakupi, natpise ili fragmente sa ploča i ostataka kamena na koji su imena uklesana. Sa ponekom godinom i datumom, važnim za grad, koji se obnavlja u sjećanju.

M. Bolica Duklju posjećuje 1614. Tada zapisa: „*Nad Zlaticom, u podnožju brda, na brežuljku koji kao da predstavlja vrh prelijepe ravnice, nalazi se drevni grad Duklja, koji je izgradio Dioklecijan... To je bila rimska kolonija. Ona je sada razrušena... Danas se još mogu uočiti osnove dvoraca i obrisi katedralnog hrama. Tu se nalaze izvanredni mermeri, mnoštvo stubova postavljenih na zemlju i kamenovi, koji su toliko tvrdi da je od njih jedva moguće odvaliti parče. Očuvale su se i neke boje, a na mnogim pločama se može pročiati ime Paula Emilija*.“

Ko je Paulo? Šta je radio, kad je živio? Jeste bio. Potvrđuje ime koje je neko uklesao. Boje koje su ga prikazivale, izbrisane su, sa njima lik. Kiše i vjetrovi činili svoje. Preteklo ime, dok ono stoji, biće Paulo. Biće grad!

Obrisi lika u ruševinama.

Putujući ovim predjelima u X vijeku vizantijski car Konstantin Porfirogenit je ne pominje, a pominje druge gradove Zete. Ni ljetopisac Dukljanin u

svom djelu, a pominje četrdeset kraljeva u Prevaliji (Duklji) od kraja V do sedme decenije XII stoljeća, što znači da nastanjenog grada tada nije bilo. Ili je bio polunastanjen, bez vlasti i administracije koju podrazumijeva svaki grad, preduslov da ga pomene car kakav je Porfirogenit. Da je bio nastanjen ne bi ga mimoišao.

Postajući ruševina, postajao sjećanje koje u mom imenu nalazi prostor za trajanje. Priča Dioklea iz roda Epikada. Njen glas sam slušao jedne noći, dok sam zapisivao ovu priču.

LONTODOKLA
SVETOPELEKOVE RIJEČI

Pored Gradca i Novograda, Lontodokla je treći grad Velike Dioklitije. Kao mjesto grada uzima se gradina u Martinićima. Satelitski grad, *Nova Duklja*. Gdje je, nakon propasti Duklje i zemljotresa koji ju je razorio, preživjelo stanovništvo našlo sklonište. Na brijegu koji ima preglednost na ravnicu, i prirodne uslove koji omogućavaju dobru zaštićenost, dignuti su bedemi i kružne kule, sa hramom na sjevernoj strani, gdje se nalazila glavna kapija. Putem koji se blago penje zavijajući oko brda, kojim su nekada dolazili putnici, moguć je prilaz dvokolicama.

Ime Petra u grčkom natpisu sa bazilike, kao mogućeg ktitora, moglo bi se odnositi na Petra arhonta Duklje, sa olovnog pečata.

U proljeće 2010. hodio zavojitim putem, nakon što sam posjetio gradinu obraslu sitnim šibljem, pored ulegnuća, gdje počivaju zemni ostaci Svetopeleka, dukljanskog kralja. Našli smo ostatke građevine i praznu grobnicu. U bazilici na vrhu Gradine, čiji su ostaci vidljivi, gdje se krunisao kralj Svetlopelek, za-

pitao sam se: Zašto je grobnica prazna, gdje su njegovi ostaci? Prva pomisao: neko ukrao.

U noći, nakon što sam obišao predio, javio se u snu. U kraljevskoj odori, s kraljevskim znamenjima. Po odeždi se moglo zaključiti, dolazi sa neke svečanosti, možda baš one na kojoj je ovjenčan za kralja, ili iz rata, ozbiljan u licu, sa znakom važne odluke na čelu. Očiju nije imao, sa sijedom bradom i širokim ramenima, liči na Homera. Govori stihove koji čine poemu. Htio sam da zapisujem, nije moguće. Bez papira, pločice, pergamenta, bez pribora za pisanje. Opisivao je bitke i događaje. Slažući ih u heksametre, pravio grad.
– Kakav je to ep? – pitam.
– Naš ep za koji se vjeruje da je izgubljen. Nosim ga sa strahom da ću ga zaboravit. Čekao sam vrijeme da ga nekom prenesem, da zapiše, daruje pokoljenjima, koja su bez pamćenja o trajanju na ovoj zemlji. Treba ga njima govoriti, da bi shvatili ko su. Zamolio sam da sačeka, kako bih pribavio materijal na kome bih zapisao što govori. Nije imao vremena za čekanje. Žurio je nekuda. Razabrao sam riječi.
– Ovo je trenutak kada sam oživio. Ko zna da li ću se više pojaviti?
Shvatio sam značaj trenutka, i nemogućnost da se domognem pisaljke. Ponavljam heksametre koje je izgovarao, grad – ep: bedemi, temelji, utvrde, kule, hramovi, palate. Grad se oblikovao u mojoj maštи, nijesam mogao upamtiti što je govorio. Riječi nijesu

nalazile prostor za trajanje. Odustao sam. Vidjevši da neću ispuniti zadatak, reče:
– Ovo što govorim, u kamen ukleši!
Bez alatki kojima bih uklesao kraljeve riječi. Preda mnom razoreni grad. Zamišljam kamene ploče, na njima riječi. Dar koji se rijetko nudi.

Zadivljujuća slika.

Odlazi iza bazilike. Neko vrijeme se čuju riječi. Onda je glas utihnuo. Pokušavam da se sjetim, kada sam se domogao pisaljke. Vjerujući da ću riječi utisnuti u glinu, kao onaj ep iz grada Uruka, ili uklesati u kamen, što je težak posao. Dobavio sam pribor, došao u ruševine. Pred bazilikom prazne kripte, u kojima su bili sahranjeni dukljanski kraljevi. Neko je ukrao njihove ostatke. Šapućem, uvjeren da me čuju: biti bez njih, znači – biti bez sebe, bez istorije! Bez memorije.

Nijedan heksametar nijesam mogao uklesati, nijesam se sjetio ni jednog kralja, ni jednog od stihova koje je izgovorio. Uspjelo mi je da sačuvam zapis, dio poeme – Grada u kome smo svi nastanjeni. Nevidljive, možda nepostojeće, no u našem pamćenju prisutne Lontodokle. Koju su naselili stanovnici Doklee, nakon njene propasti, i stanovnici primorskih gradova, poslije sukoba s Vizantijcima.
Kada će se Svetopelek ponovo javiti, da li će prilikom moguće pojave goviriti uzvišene heksametre, ne zna se, ni da li će biti utvrđeno postojanje Lontodokle. Ruševine stoje: ostaci hrama, puta, grada, grobnice.

Treba naći njeno ime, uklesano na nekom od kamenova. Ko nađe ime, otvoriće grad. Pripravan sam, sa pisaljkom i priborom. Iako se pojavi, da li će ponoviti heksametre, koje je govorio u snu.

Možda je to bio njegov san koji sam sanjao, dok sam tražio Lontodoklu i krunidbenu crkvu dukljanskih kraljeva u njoj. Atlantida za kojom tragamo. A tragajući za njom, tragamo za sobom. Uvjereni da ćemo je naći.

Lontodokla nam je potrebna, kako ne bismo zaboravili sebe. Narod koji luta i sumnja u svoje ime, u postojanje, uvijek je upitan. Drugima je uspjelo da prekinu nit našeg trajanja i stvore praznine, koje žive u svakom od nas, i u nama skupno.

U svoj našoj neizvjesnosti, čuo sam Svetopelekov glas.

OLCINIUM
GRAD BOGINJE ARTEMIDE

Ključ za ulazak u grad je natpis na antičkom žrtveniku: TO KOINON TON LATOMON ARTEMI – DI – TI ELAFOLOI: ZAJEDNICA KAMENOREZACA ARTEMIDI ELEFAVOLI.

***

Mi smo Kolhiđani, zapisao je Apolodor, predvodnik Zajednice. Putovali smo morem, krenuli iz Delfa, proročišta koje nas je ovamo uputilo. Pitija je rekla: treba da se ukrcamo na brod, plovimo morem dok ne naiđemo na kamenu hrid, na kojoj ćemo sagraditi grad. Tako su odlučili bogovi, odluku treba poslušati, rekla je.

Krenuli smo. Nije nas pratilo mirno more. Posejdon uzljućen. Talasi su udarali o bokove broda, vješti kormilar savladavao prepreke, rukovanjem i molitvama, stišavajući bijes morskog boga. Znao je kretanja zvijezda, po njima se upravljao. Putovali smo, zamišljajući hrid koja će biti slična onoj koju je Pitija opisala, nagnuta nad isparenjima od lovora, nad bronzanim sudom.

Predvodio sam zidare i kamenoresce, sa znakom boginje, čije bi žrtvenike postavljali na mjesta, gdje smo radili. Imali smo cilj i zadatak. Držali smo se ne odstupajući.

Nakon dugog putovanja, ugledasmo hrid, koju smo tražili. Slijedili smo mapu na kojoj je bila ucrtana. Odmah smo tražili mjesto, pogodno za pristajanje, najposlije mirna uvala, pristali smo. Iskrcali se, odložili pribor, postavili šatore za stanovanje, uredili okolinu. Nekoliko dana bez susreta sa ljudima. U brdima glasovi, nepoznati jezik. More bogato ribom, nije nedostajalo hrane. Obilzak hridine. Prostrana a visoka. Nepovoljna za grad. Apolonije, glavni majstor, crta i mjeri, osmatra, razmišlja. Tako nekoliko dana. Mnogi posumnjali u naum zbog kojeg smo došli. Ovdje grad? Nedoumice. U trenucima kada sumnja naraste, krenusmo na znak glavnog majstora, koji je poznavao vrste i osobine kamana**.** Pošto je ispitao okolinu, našao je kamen žućkaste boje, lak za obradu, otporan na kišu i studen, vjetrove. Dali smo se u posao, naprvili hram Artemidi. Ne velik, dovoljan da potvrdi da je *ona* tu, sa nama.

Neprisutapačan teren nije omogućavao da posao odmah bude vidljiv. Trebalo je vaditi kamenje, dovlačiti na drvenim spravama, koje smo napravili, po uputstvima graditelja. Sićušni pred prirodom, nenaklonjenoj našem naumu. Sve pruža otpor: zemlja, kamen, drvo. Nijesmo posustajali, uvjereni da nam viša sila daje snagu. Imali smo viziju i cilj, sagraditi lijep

grad, prepoznatljiv, čuven nadaleko. Grad o kome će se pričati.

Gradnja nije bila laka. Ljudi sa brda su se približavali, s nepovjerenjem, posmatrali. Vraćali se u kamena staništa, opet dolazili. Želja da nam se približe bivala je veća. Pomišljali smo da udruženim snagama možemo obaviti posao. Nedovoljna su trideset i tri zidara, za grad na nepristupačnom terenu. Trebalo je radne snage, argata i nosača, pomagača.

Pomoć u ljudstvu nije stizala, iako je obećana, pri polasku.

Jednoga dana, domoroci i mi došljaci, pružismo ruke. Stali su dovlačiti kamenje, upregli životinje. S iskustvom u teškim radovima. Išlo je brže nego kada smo radili sami. Grad na hridini dobija obličja. Na svaki obrađeni kamen, utiskivali smo znak. Protomajstor je sastavio himnu u čast budućeg grada i zaštitnice Artemide. Nama je dao u zadatak da himnu uklešemo, ostavimo zavještanje onima koji će pomoću tih znakova, ukoliko bi grad bio srušen, moći da ga ponovo sastave. Brižljivo smo uklesivali znak po znak, u svaki kamen, kako je naložio Apolodor. Prema uputstvima. Domorocima u početku nije bio jasan posao koji radimo. Nijesu imali pismo. Osim znakova, koje su koristili u trgovini. Na kamenim stelama su crtali čudne šare. Mrtve su sahranjivali pod mogile, bez pomena. Sa svršetkom zemnoga puta, brisan je trag na zemlji, osim mogila od ka-

mena. Kamena brdašca krila su ostatke. Živi su ih nosili u sjećanju. Ko bi pamtio imena? Koliko je ljudi bilo, a da nije ostao trag. Osim u pamćenju koje je nepouzdano.

Odmicala je gradnja, upoznavali smo njihov život: kultove, običaje, bogove. Imali su istu svrhu kao i kod nas: da regulišu život zajednice. Drže je na okupu. Obožavali su zemlju i zmije.

Grad je dobijao konture, kule, bedemi, kuće za stanovanje. Napravili smo akropolj i agoru. Bez čega je grad nezamisliv. Njihove žene su donosile hranu. Divlje, naočite. Gledale; stranci bude radoznalost. Neke se i zagledale u nekog od naših. Apolodor nam je skretao pažnju. Pravili smo se da ne primjećujemo, kako ne bismo budili ljubomoru, kod muževa – ratnika. Pjevali su na svom jeziku, imali smo osjećaj da sa njima pjeva kamen, drvo, zemlja. Brda u kojima su živjeli. Ptice i zmije. Njihova staništa i ognjišta. Mogile na brdima. Mrtvi. Čudne pjesme koje su sve pokretale..

Sve je pjevalo.

Stiže lađa sa Kolhide. Nijesu oni koje smo očekivali, Jason sa družinom. U potragu za *Zlatnim runom*. Smiješno je izgledalo ono što su pričali. Grad je rastao, na zadovoljstvo nas koji smo gradili, i onih što su pomagali. Gradnja je trajala sedam godina. Kada

smo uzidali posljednji kamen, uklesali smo naziv zajednice. Pomen da su ga podigli Kolhiđani.

Natpis je preživio.

Otišli smo, ostavljajući grad bez žitelja. Možda su ga naselili oni što su pomagali u gradnji – Iliri. Možda naši sunarodnici – kolonizatori. Grad će biti prvi u nizu, prethodnica velike kolonizacije, divljih, ali egzotičnih i bogatih obala i kamenih gradina, koje su dizali starosjedioci. Kasnije će se ispostaviti da je Olcinium građen za buduće kolonizatore, važna stanica na velikom putu.

Priča živi.

Iznad kapije *Colcinium*. U njegovom imenu graditelji. Na ponekom kamenu, koji je bio dio grada, a sada razbacan naokolo ili uzidan u druge građevine, znakovi koje je utisnuo Apolodor i pomagači. Nikom ne polazi za rukom da ih odgonetne. Nemoguće je okupiti kamenje nekadašnjeg grada, složiti znakove, zavjetni natpis, iznad glavne kapije. Možda će jednom neko uspjeti, dovršiti priču o gradu i neimarima.

Tada će kamenje zapjevati. Himna oživjeti.

U noćima tišine i tame, čuju se glasovi iz temelja. Po legendi, u svemu vješti neimari, sagradili su napravu, odletjeli u nebo. Ostala je himna, koju pjevaju. Obnavljajući pjesmom grad.

Odisej je došao kasnije. Nije skrivao divljenje, ne zna se da li je prošao kapiju. Bio je u žurbi. Čekali su drugi gradovi, mora i obale. Neodoljivi zov kojeg je slijedio na putu, kojim i danas putuje.

RIZINIUM
PJESNIK U IZGNANSTVU

U grad ulazimo s pjesmom koju je u Lambezi spjevao Meduarije, konzul i legat, rodom iz Riziniuma, grada iz koga je prognan, da bi dio života, sanjao u izgnanstvu, danju i noću priželjkujući da se vrati. Stihove posvećene bogu vatre i groma, zaštitniku Medauru, u kojima slavi eačke zidove, kojima je ozidan njegov grad, dao je da se urežu na zid hrama boga Asklepija. Ime konzula, legata i prognanog pjesnika izbrisano sa zida (*vir damnatae memoriae*), duša je doletjela u rizonska brda, gdje sada boravi.

*

Iz Rizinuma sam prognan u daleke krajeve Lambezia, zbog spletki i intriga koje su pleli zavidljivi ljudi, kako bi me lišili zvanja koje mi je zasluženo dato. Odupirao sam se koliko sam mogao, oni su *to* činili spretno. Upravitelji grada su podlegli pričama, uslijedilo je izgnanstvo, kao kazna. Uzmicanja nije bilo, suprotstavljanja manje, ukrcao sam se na brod i krenuo. Daleke obale Lambezisa su me prihvatile, i njihovi stanovnici, čiji sam jezik naučio. Šetao sam, radio, pisao stihove, blažio bol, koji je iz dana

u dan bivao veći. Dane sam provodio razgovarajući sa pticama i talasima u kojima sam prepoznavao šum mora koje je zapljuskivalo riziniumske obale. Čeznuo sam za riđim brdima gdje je nestala kraljica Ilira. U cvjetovima što niču između kamenja, vidio njene oči.

Ništa teže od izgnanstva i saznanja da se nećeš vratiti. Progna me Licinije, zapovjednik Riziniuma. Desilo se to 161. godine. Riziniumski bedemi bijahu na glasu, i u dalekim zemljama, kao što je ova, koja mi pruži utočište. Takvim bedemima bijaše utvrđena Ajaksova Egina. U izgnanstvu se prisjećam prijatelja i bliskih ljudi, koji su stali u moju odbranu, među kojima Caius Statius Celsus, bivši legionar *VII Germinae legiae*, koji je nakon ratovanja u Španiji došao u Rizinium, u njemu se nastanio. Iz Sergijeva plemena i Stacijeva roda. U vrijeme cara Trajana istakao se u dačkim ratovima. Ugledni građanin iz istog plemena, izdavao se za prijatelja, a potajno pleo intrige protiv mene. Bijaše to Publije Lurije Moderat. Pošto je vojničku dužnost obavio u ravenskoj mornarici, dobio je dozvolu da se oženi pripadnicom negrađanskog staleža. Ilirkom! U natpisu kojim mu car daje to pravo, prvi put se pominje Rizinium, kao grad u kome žive rimski naseljenici s građanskim pravom (*ius civitatis*). Grad se prepoznaje i po drugim uglednim građanima. Biješe među njima ratnika koji su se istakli u bojevima za Carstvo ne štedeći živote. Preživjeli, došli su ovdje da u miru provedu staračke dane.

Obale zaliva i mir koji vlada među ovim brdima pogoduju uživanju.

Toliko puta sanjam rodni grad. Prijatelje i neprijatelje. U san dolaze. Snovi ne biraju. Puštaju u svoje carstvo. Bio sam daleko. Ono zbog čega su se borili protiv mene, bilo je u njihovim rukama, odavno. Nijesu se bojali mog povratka, nije bio moguć. Sažaljevali su me, tobože, kajući se zbog postupaka koje su prema meni činili.

Utjehu sam našao u stihovima, koje sam urezivao u kamene tablice, smještajući u njih raspoloženja i razmišljanja koja su me opsijedala. Patnje kojih se nijesam mogao osloboditi. Neke sam ispisivao po pijesku na morskoj obali. Upravo sam tako spjevao najljepše pjesme, ispisujući ih po pijesku, u slavu kraljice Teute. Žene raskošne i divlje, koja je raspaljivala moja čula, kao da je živa. Pjevao sam o Medauru, bogu smrti i vjetra. Onda bi naišli talasi, odnijeli ih. Nijesam očajavao zbog toga, vjerovao sam da sve što je zapisano jednom na nekoj obali, pa i kada ga talasi izbrišu, traje i dospijeva do druge, na kojoj ga mogu čitati oni što je nastanjuju. Preživjeli su stihovi, urezani u hram boga Asklepija. Ako vode sve odnesu i vrijeme izbriše, ostaće da svjedoče riječi uklesane u kamen, one će potvrditi koliko sam volio rodni grad, gdje mi, neće dići spomenik.

Priželjkujem.

Rimski istoričar Polibije (205–120. p. n. e.) savremenik izgnanog pjesnika, konzula i legata, vjerovatno za njega nije znao, jer se taj kao pjesnik ne bijaše pročuo ni proslavio za života, ostavio je svjedočanstvo o rimsko – ilirskim ratovima i kraljici koja se odstupajući pred Rimljanima sklonila u „*Rizon, dobro utvrđen grad, smješten dalje od mora na Rizonskoj rijeci*" (II, 16). U doba te kraljice, Rizon bijaše najsigurnija južna ilirska luka, za pristajanje. Apolonije Rodski kaže: „*modro – dubo rizonska rijeka*". Za nju zna i Pseudo Skilaks, spominje je u *Periplusu*. Strabon i Ptolomej zaliv zovu *Risonicus sinus* (VII, 5, 7). Stefan Vizantijski kaže: „*ilirski grad Risan i rijeka*". (Frag. Hist. Greac, III)

Rizon su podigli Adrijei, Olcinium, Butuu i Skodru podigli Labeati, kaže se u nekim izvorima. Iako su po drugima Olcinium podigli Kolhiđani. Kako se snaći u beskrajnom kolopletu istorije? Razabrati šta je tačno, šta je ko uradio.

Rizinium živi u poeziji izgnanog pjesnika Medaurija. Ne zna se gdje mu je grob, ni kako je okončao život, u kojoj godini, pod kojim uslovima, na kom mjestu. Možda doživio duboku starost, gledajući po moru brodove, uvjeren da će jedan od njih doći iznenada i vratiti ga u zavičajne predjele. Zaboravio je uvrede, spletke, ljudske pakosti i zlobu koja ne zna za granice, ali nikada prebolio činjenicu da će umrijeti daleko od rodnog grada. Nije možda pomislio, da će

pjesma od nekoliko stihova očuvati pomen na njega i grad u kome je rođen.

Pjesma sve nadživi.

Pjesniče Medaurije, počivaj u miru, ako je šta ostalo od zemnih ostataka? Duša se vratila, treperi nad razvalinama nekada lijepog Riziniuma, koji je postao ruševina, živi u stihovima i natpisima na kamenu. Vratila se preko mora, bez broda, njoj ne treba brod. Ko dušu može zarobiti, ko staviti okove? Učiniti da boravi na jednom mjestu. Slobodna, ide kuda hoće, stiže, gdje se ne nadaju oni što progone.

Ptica kojoj stalno narastaju krila.

Mudrac iz Atine, na Sokratova usta, u Fedonu reče: „*Prema tome, kada čovjeku pristupi smrt, onda u njemu po svoj prilici umire ono što je smrtno, a besmrtni dio ukloni se smrti i odlazi čist i neuništiv*".

Medaurije, pjesniče, tvoja duša je odavno slobodna. Našla je utočište u razvalinama grada, koji otkrivaju arheolozi iz Poljske. Dr Piotr Dyczek predano radi na tom poslu. Nije lako dići srušeni grad. Oni to čine. Ako su na čas zastali, umorni od kopanja, usplamtjeli od sunca i znatiželje, nikada sigurni na šta će naići, vide konture tanke izmaglice, nad iskopinama i riđim predjelom, nad klancem, kojim je Rimljanima umakla lijepa kraljica. Drugi, ne baš pouzdani izvori, tvrde da je kao njihova zarobljenica skončala

na ostrvu Zakintos u Egejskom moru. Bilo kako, ma gdje da je izašla iz zemnih obličja, njena duša je u ovim razvalinama. Kao i pjesnika koji ju je ovjenčao besmrtnim stihovima. Dvije, srodne duše, izgnanog pjesnika i progonjene kraljice, srele su se na mjestu, gdje bijaše grad, spojivši se zauvijek.

* NATPIS IZ LAMBEZISA
Moenia qui Risinni Aeacia, qui collis arcem
Dedlmatiae, nostri publice Lar populi,
Sancte Medaure domi et sancte hic iam, templa
Quique ista
Vise, precor, parva magnus in effigia,
Succuss laeva sonipes cui surgit in auras
Altera dum telum librat ab aure manus.
Talem te consul iam designatus in ista
Sede locat venernas ille tuus (//////////////).
Notus Gradivo belli vetus ac tibi, Caesar
Marce, in primore carus ubique acie
Adepto consulatu (//////////////////////////)
Tibi resiprantem faciem patrii numinis
Hastem eminus quae iaculat referno ex equo,
Tuus, Medaure, dedicat Meduarius*

Eački bedemi Rizinija, što je tvrđava na brdu
Dalmacije, naš opšti lare narodni,
Sveti Medaure, sveti i doma i ovdje, već si hramove iste
Posjetio, moleći se, velikim i malim kipovima,
Drmajući ljevicom zvučno što se uzdiže u vazduhu,
Dok drugom vitlaš kopljem pored uva rukom.
Takvog te konzul već naznačeni u istom
Sjedištu postavlja obilježavajući tvoj....
Poznat Gradivusu (bogu Marsu) rata starog i tebi, Cezare
Marko, među prvacima drugi bilo gdje u bitki.

Oduzevši konzulat .....
Tebi predahnuvši oblik božanskog srca
Koplje izdaleka što bacaš obuzdavajući konja,
Tvoj, Medaure, posvećuje Meduarije.

(Preveo: J. Martinović)

AGRUVIUM
GRAD OD TRI SLOVA

Jovanu Martinoviću, arheologu

Svako na svoj način određuje mjesto gdje bi mogao biti. Ne zna se ko ga je podigao, ni u kom stoljeću. Intrigira: istoričare, geografe, arheologe, umjetnike.

Pod imenom Acruvium, prvi ga pominje latinski pisac Tit Livije (59. godine prije nove ere) u *Istoriji* (T. Livius *Ab urbe condita*, VLV, 26). Govoreći o trećem ilirskom ratu i podjeli ilirske države 167. godine na tri oblasti, navodeći da su njoj pripadali Agravoniti, Rizoniti i Olciniati – Agravonitas es Rhixonitas et Olciniatas, stanovnici gradova Agruviuma, Rizona i Olciniuma. Može se izvesti dvojak zaključak: ili je već 167. Acruvium bio „star" grad, ili podignut docnije, najkasnije do vremena u kojem se pominje kod Livija, s kraja stare i početka nove ere.

Sudeći po onome što Plinije Mlađi (23/24–79) u *Naturalis historiae* (III, 144) govori o Akruvijumu, kao rimskom gradu (koji je možda i lično posjetio!) – „Ad Epidauro sunt oppida civium Rimanorum: Rhizi-

nium, Acruium, Butuanum, Olcinium", o posrednom pomenu grada kod Livija kao rimskog opiduma kojemu je to svojstvo dato 167. godine, što znači da je Akruvium bio i ranije grad (polis) sa značenjem kojem Butuu naziva Filon „*ilirskim gradom*".

Uprkos podacima, grad živi u mašti i pamćenju onih što nastanjuju predjele između Rizona i Butue, gdje je Livije smjestio Akruvium. Na mjestu današnjeg Kotora. Vijek, a možda vijek i po kasnije, Ptolomej ga (117–138 ili 161–180) u *Geografiji* (II, 16) upisuje kao AKROYION. To bi mogao biti najraniji oblik njegovog imena. Stavlja ga poslije Riziniuma. Ne pominje nazive hidronima, kako čini Plinije, s Butuom, već s Rizonskim zalivom. Ta činjenica će njegov položaj učiniti neizvjesnijim, a tragače radoznalijim. Rizonski zaliv je grčki po obliku, ali mu je značenje neodređeno, tvrdi P. Mijović, o čemu se još polemiše, čak i sa pretenzijama da se etimologijom naziva odredi njegovo mjesto na zemlji. Natpis na nadrgobnom spomeniku u Doklei, „*građanin Acruvium-a*", rasplamsava spor među naučnicima. U oštećenom je stanju sa početnim AQR... iz kojeg se izvodi A c r u v i u m. Na isti način se tumači i naziv Grblja, u blizini Kotora, u kojem je, zadržan oblik Akruvijum.

Dugo me opsijeda mjesto gdje se nalazio. Plod te opsesije je roman OTVARANJE AGRUVIJUMA, posvećen ovom, nekada sigurno lijepom, a zauvijek izgubljenom gradu. Dizao sam ga pomoću imaginacije, mogućeg materijala. Pišući knjigu, u snu mi se javio

Sekst Scipion Firminijan. Tako se predstavio. Pozvao da pođem za njim. Bio sam na nekom mjestu, u Butui ili Riziniumu, nijesam mogao da odredim. Možda u Doklei. Slijedio sam ga. Obučen u rimsku togu, sa znamenjem dekuriona. Putovali smo dugo, kroz gradove i vjekove. Žurio je, mislio sam, vodi me na neko važno mjesto. Na putu je bilo mnogo gradova, koji su mamili pažnju. U jednom času našli smo se u predjelu, koji je podsjećao na mjesto gdje je današnji Kotor. Zastali, pružio je prst, rekao: Akruvium.

Poslije ću saznati da je Sekst Scipion bio istorijska ličnost, građanin Akruvijuma, kao i Kaj Klodije Vitelin, kome je Sekst podigao spomenik o svom i trošku grada, budući da je bio njegov stanovnik. Sekstovo pojavljivanje u snu i ukazivanje na Kotor, kao mjesto gdje je bio Akruvijum, iako materijalno neopipljiva, može biti vjerodostojna tvrdnja. U snu se javlja čovjek koji je postojao, imenom i prezimenom, bio stanovnik grada. Zašto?

Akruvijum je jedan od palimpsesta Kotora. Temelj na kojega se naslonio. Pišući ove redove, prisjećam se kako sam svaki put, a da nijesam znao ovu činjenicu, idući Kotorom, imao osjećaj da ispod ovoga živi drugi grad. Žive duše onih što su bili stanovnici, osjećaj njihovog prisustva bio upečatljiv. San je otvorio Akruvijum, uveo me u dvorane, hramove, palate, nekropole. Bivši stanovnici ne daju mira današnjim Kotoranima, dolaze u snove, prebiraju sjećanjima. Čuju njihove glasove, molitve. Riječi nepoznatog je-

zika. Potvrda da prethodnici žive u nama. Nosimo njihove snove i sudbine.

Grad živi u romanu *Psine* M. Glavurtića.

Prilog slutnji, iz sna, jesu otkopavanja iz 1956. godine, na lokalitetu Šuranj, gdje arheolozi nalaze ilirsko – rimsku nekropolu. Tada je nađen novčić sa likom cara Aurelijana (214–215/–275/) koji je bio u opticaju u Agruvijumu. Sa njim asocijacija: kroz koliko je ruku taj novčić prošao? Na njemu je živio Aurelijanov lik. Carevi prežive na običnom novčiću. Kada prođe sila i moć, propadne imperija, on svjedoči. Novčić veći od cara i imperije biva. Otkriće vodi mjestu nekadašnjeg Akruviuma.

U vrijeme kada su gradu postavljani temelji, teritorija nekadašnjeg Akruviuma je koliko i današnjeg Kotora. Mjesto između dva vodena toka – rijeke Škurde na sjeveru i vrela Gurdić na jugu, između mora i brda Sv. Ivana, odsječenog od masiva Lovćena, dubokim prirodnim usijekom, s pogodnostima odbrane. To je odredilo njegov istorijski hod i urbani razvitak. Položaj je omogućio Kotoru da u sistemima utvrđenja od kada je postao, ima vojni značaj. Srećno smješten u zaštićenom ambijentu, predodređen da Iliri u njemu osnuju naselje, a kada je s malim grčkim emporionom počeo proces urbanog preobražaja, grad sa gradskim odlikama.

U južnoj nekropoli, otkrivena je pravougaona kasnoantička građevina, orijentisana u pravcu sjever – jug, strukture kakvu imaju objekti u budvanskoj nekropoli i risanskoj *vili rustici*. U toj građevini, djelimično i iznad nje, otkriveni su grobovi u kojima se sahranjivalo na tri načina; u zgrčenom položaju na velikoj rimskoj teguli, u ispruženom stavu i polaganjem ostataka u staklene urne. Pošto bi umrli bili bi spaljeni.

Jednom, dok sam noćio u kotorskom hotelu *Vardar,* u centru grada (veče kada sam promovisao roman *Teuta* u Pomorskom muzeju) u snu sam vidio staklene urne. Iz njih su izlazili ljudi, što su ovim gradom nekada išli u zemaljskim obličjima. Uplašio sam se, i uvjerio da se naše veze s mrtvima ne prekidaju.

Iliri su spaljivali pokojnika od ranih vremena, običaj je trajao do Dioklecijana, kada počinje tjelesno sahranjivanje. Način sahranjivanja, konstrukcija grobova ograđenih kamenom i prilozi u njima, potvrđuju postojanje gradske nekropole. Buka koju sam u snu čuo te noći dolazila je od Akruvljana. Nalazi u nekropoli govore kako je u gradu došlo do nestajanja ilirskog stanovništva, potiskivanih od Rimljana, prije III vijeka.

Isto svjedoče natpisi sa stela i cipusa nađeni na istom mjestu ili drugdje u Kotoru i okolini. Posebnu vrijednost imaju oni u kojima se osobine grada podudaraju s nalazima građevinske strukture nekropola.

Važna su dva natpisa: CIL, III, 1710 i CIL III, 1711. Za prvi je 1579. godine navedeno mjesto nalaza: „u iskopinama blizu Gurdića“ (na sto metara udaljenosti od Šuranja), gdje je 1956. godine nađena ilirsko – rimska nekropola. Drugi natpis, nađen u Šuranju, bio je poznat humanisti Cyriacu Ancontianusu.

U natppisu SEKSTA SCIPIONA FIRMANIJANA (CIL, III, 1710) riječ je o odluci dekurioan o dodjeljivanju mjesta za postavljanje spomenika – L(oco) D(ato) D(ecreto) D(ecurionum). Umrli je DECVR(ionum) LOCVM (CIL, III, 1711) odredio da se Gaju Klodiju Vitelinu podigne spomenik o trošku gradske vlasti.

C(aio) CLODIO C(ai) F(ilio) SERG(ia tribu) VITELINO
DVOVIRO I(ure) D(icundo), IVIDIC(e) EX V /quinque/ DEC(uriis),
EQVO PVBL(ico), /h/ VIC DEFUNCT(o)
ORDO DECVR(ionum) LOCVM SEPV=
LTVRAE /pensam fueris decrevit/

Gaju Klodiju, Gajevom sinu, iz tribusa Sergija, Vitelinu,
Dumviru što izriče pravdu, sudiji između pet de-Kuriona,
Sa javnim konjem, ovdje sahranjenom.
Vijeće dekuriona mjesto sahrane s troškom odredi.

Taj Gaj je, u snu, upro prstom, na mjesto današnjeg Kotora, možda njegovog rodnog grada. Od vrijedno-

sti je i natpis dekuriona Kaja Egnacija Marcela (CIL, II, 1738), na podu crkve na Prevlaci, kod Tivta. I Marceli i Vitalini pripadaju Sergejevom plemenu, čiji pripadnici u svoje vrijeme, drže Risinium i Acruvium.

S ovim natpisom se po važnosti može uporediti grčki, otkriven u Dobroti – Orti, posvećen „nadljekaru", dokaz da je Akruvium bio grad. Važno svjedočanstvo da je Acruvium u III vijeku imao još jednu nekropolu, ovu u Orti, s grčkim, pored one kod Gurdića, s latinskim epitafom i ilirsko – rimskim grobnicama, kao i jednom (sepulhralnom) građevinom, u Šuranju, sto metara od Gurdića. Znajući da, između dvije nekropole iz III vijeka, mogućnost da se pod zemljom skrivaju ostaci ilirsko – grčkog polisa, koga Rimljani 167. godine prije nove ere uzimaju kao *oppidum civium Romanorum...Acruvium...*

Pored značajnog broja nalaza koji govore da se antički Acruvium nalazi u današnjem Kotoru, nedostaju dokazi: gradski bedem Acruvium-a. Iako u gradu nijesu vršena istraživanja koja bi mogla doprinijeti rasvjetljavanju ovog pitanja, važno je iskopavanje na istočnoj strani 1956. godine, kada je zapaženo da zbog potapanja morske obale, ima malo izgleda za otkrivanje antičkih bedema Acruviuma, u dijelu pored mora.

Akruvium je možda doživio sudbinu Antlantide.

Prilikom otkopavanja nekropola u Šuranju i Gurdiću nađeni su temelji građevina iz III vijeka ispod nivoa morske površine. Sarkofag, čiji su djelovi otkopani na mjestu crkve (iz 840 – 841) nije se mogao ispitati, ispod je morskog nivoa. Isto tako, nije mogao do kraja biti istražen ni veći dio grobnica u Šuranju i kompleksu crkve Sv. Franje iz 1288, dno je ispunjeno morskom vodom. Nivo Kotora od XIII vijeka spušten je toliko, pa je malo nade da će se doprijeti do ranorimskog, a pogotovo ilirsko – grčkog vremena.

More ne štedi.

Više nade na uspjeh mogla bi dati arheološka iskopavanja u sjevrenom dijelu, uz ivicu podnožja brda Sveti Ivan. Pod slojevima mletačkih građevina, nalaze se tragovi akropolja Acruvium-a. Hipoteza čeka da bude potkrijepljena dokazima.

Uprkos sporenjima, oko imena grada i mjesta na kome se nalazio, izvjesno je – Sekst Scipion mi ga je pokazao u snu. Njegovim tragom treba ići. Snovi znaju biti pouzdani svjedoci.

SKODRA
FRULE U GROBOVIMA

Druga verzija priče o Gencijevoj propasti

Lucije Ancije se nezadrživo kretao prema Gencijevom kraljevstvu i Skodri, ilirskoj prijestonici. Sve je padalo pred silom koja je bila nezaustavljiva, male i velike utvrde, bedemi od kamena, kule. Velika armija dobro obučenih vojnika, spremnih za svaki oblik ratovanja, na svim terenima, u svim uslovima.

Treći ilirsko – rimski rat je na pomolu.

Gencije je izdao zapovijest da vojska napustu prijestonicu. Iako su komandanti bili protiv takve odluke, smatrajući je kobnom, istrajavao je u namjeri. A kako je bio glavnokomandujući, njegova je bila prva i posljednja. Bio je zato da vojska izađe van grada, da u polju dočeka Rimljane, kako se ne bi približili bedemima.

Nije bio siguran da će grad izdržati opsadu. Naredio je da se porodica smjesti u utvrđeni Meteon, dublje u unutrašnjosti, supruga – kraljica Skerdialida i sin Pi-

nes, a kao obezbjeđenje na čelu odreda, naimenovao je polubrata Karavantija. Meteon je slovio kao druga linija odbrane. Odred smješten na njoj, sastavljen od hrabrih ratnika iz plemena Labeata.

Glavnokomandujući rimske vojske, konzul Lucije Anicije, preko svojih glasnika (koje su u Skodri ljubazno primljeni, iako su neki iz Gencijeva štaba bili da se pogube!) dao je za predaju rok od tri dana. Utaborena rimska vojska, čeka znak za napad, sa željom da do njega što prije dođe.

Gencije se muči tri dana i tri noći. Bilo je svakakvih misli i nedoumica, da se preda kako bi spasio sebe i grad, u tom slučaju ne bi bio zarobljen i pogubljen. Anicije garantuje vojničkom čašću, da mu neće faliti dlaka s glave, ako se na bedemima Skodre zavijori bijela zastava. Skoro da je bio blizu odluke, većina zapovjednika, bila je za nju. Rijetki su podsjećali na ilirsko junaštvo koje bi njome bilo pokopano, a čast i slava oružja pomračena zauvijek. Gencije koji se isticaše rastom, fizičkom snagom i odlučnošću, što je zračilo sa njegovog lica, osta pri odluci, rat.

Opstati ili nestati, misao koja ga je vodila. No, nedoumice nijesu ostavljale.

Isplovio je na jezero, noću, na najljepšem lembu, sagrađenom za njega, sa zapovjednikom broda. Odluka treba da sazri u samoći, ispod zvijezda, koje će mu šapnuti šta da uradi. Šta je najbolje. Čitavu noć su

plovili jezerom, kralj je pogledivao u zvijezde pa u vodu, u kojoj su se ogledale, tražio odgovor. Nijemo su ćutale, bez odgovora na pitanja koja je postavljao poluglasno. O, zvijezde! – obraćao im se – šta da učinim? Vi sve vidite, sve znate. Da li da u gradu sačekam Rimljane?

Ćutale su.

Ili da vojsku isturim u polje, da se tamo ogledamo?

Nije bilo odgovora.

Vjerovao sam u vas! – govoraše kao sa živima. – Što ste zanijemile? Tražio je svoju zvijezdu. Znao da je na beskrajnom svodu jedna, pod čijim znakom je rođen, čijim je sjajem obilježen, da će mu reći kako da postupi, nađe izlaz. U trenutku mu se učini da među mnoštvom na nebeskoj mapi, vidi jednu koja tamni. Usmjeri oči ka njoj, ču glas: Ja sam tvoja zvijezda. Htio je da nastavi razgovor, postavljajući pitanja: Šta će biti sa njim, kakva je sudbina njegovog naroda, da li da uđe u rat s Rimljanima? Zvijezda skliznu sa svoda, osta crna rupa, u kojoj Gencije vidje svoj grob.

Vrijeme je curilo, pijesak iz pješčanika. Smanjivao se rok o predaji. Pomišljao je da pošalje vijest Karavantiju, da dođe sa odredom izabranih ratnika, pridruži se u odsutnoj bici. Misao je smijenila druga: Ko će čuvati porodicu, Skerdilaidu, Pinesa? Odusta od poziva i izmještanja druge linije odbrane. U zoru tre-

ćega dana, kada su zvijezde blijedile na nebu, donosi odluku, u bitku.

Zbunjen je, iako se trudi da prikrije. Kako su Labeati važili za muzikalan narod, odlučuje se na nesvakidašnji potez, iako su ga savjetnici odvraćali, sudbina je zvala. Slijedio je glas. Ostaće upamćen u istoriji ratovanja.

Naredio je, nakon isteka roka za konačnu odluku, da elitni odred od sto vojnika, ostavi oružje, uzme frule i da, svirajući, krene u susret rimskoj vojsci, u kojoj se naziralo meškoljenje, pripreme su bile vidne.

Boldo i Ledio, dvojica od pet komandanata, bili su protiv odluke. Protivljenje izrazili glasno, a odluku nazvali suludom. Kada je do njega stigla vijest o njihovom kolebanju, izdao je naredbu da se odmah pogube. Da ne kolebaju vojsku. Što je učinjeno. Preostala trojica, Panius, Sezius i Tito, iako istoga mišljenja, kao dvojica pogubljenih, priklonili su se odluci, kako bi sačuvali živote.

Odred ilirskih ratnika, naoružan frulama, kretao se poljem, izvijajući umilne zvuke. Na čuđenje Rimljana, koji su na trenutak zastali pred, do tada neviđenim prizorom, vjerujući da su frule pokrića za koplja i noževe skivene ispod uniformi. Pobijedićemo sviralama, smekšati zvucima – govorio je pripiti Gencije, ne znajući da mu je dodijeljena sudbina

posljednjeg ilirskog kralja, odluka sudbonosna po opstanak Ilira.

Muzika je očaravajuća, zvuci iz svirala učinili su da sve zastane, čak i za borbu orna rimska vojska. I sam Anicije opčinjen je prizorom, dostojnim divljenja. Frulaši su ostavili oružje u gradu. Rimljani će napraviti lomaču, pobjedonosno potpaliti. Rimska vojska stoji, obavijena čuđenjem i tišinom, ilirski ratnici nastupaju u bojnim redovima, oslobađajući iz frula najljepše zvuke. Činilo se iz zemlje, kamena, krvi. Muzika, kakva se nije čula. Sigurni u uspjeh, ilirski ratnici napreduju poljem.

Nebo začuđeno.

Kada su došli blizu rimskog logora, konzul daje znak za napad. Nestrpljivi vojnici su se ustremili kopljima, noževima, strijelama, na frulaše, ne prestajahu da sviraju. Oružje čini svoje.

Gencije posmatra sa bedema. Čudna ushićenost na njegovom licu, vatreni sjaj iz očiju, plaši stražu oko njega. Vrijeme je odmicalo, zvuci oružja nadjačavaju zvuke frula. Uživao je u posmrtnoj muzici. Rimljani su nemilosrdno ubijali. Iliri, išli u smrt, vjerujući u pobjedu. Polje se čistilo od Gencijevih vojnika. Sve tiši zvuci frula, s umirućim vojnicima, utapaju se u smrtnu tišinu. Manje od dva sata je trebalo rimskoj vojsci da pobiju Gencijeve frulaše. Kada je i posljed-

nji pao, Gencije je vjerovao da je pobjeda na njegovoj strani.

Zvuci frula će se čuti! – rekao je.

Nakon što je izgovorio ove riječi, bitka je završena. Naredio je da se otvore kapije grada, krenuo ka Rimljanima sa malobrojnom pratnjom, koja je sa čuđenjem gledala na odluku, što je proizvela smrt elitnog ilirskog odreda. Stanovništvo je ostalo u gradu, čekajući legionare, bez otpora.

Peli su se na bedeme, gledali snopljem frulaša, prekriveno polje. Nalik pokošenom žitu. Gencijeva sudbina je poznata. Zarobljen, stavljen u kavez, odveden u Rim. A sa njim ilirska slava, bogatstvo i kraljevstvo.

Iz Skodre u Rim putuje silno blago. Naprijed Gencije sa ženom, sinom i polubratom Karavantijem, i nekoliko, njemu najbližih plemića, među kojima i tri vojna komandanta, vjerni do kraja. Lucije Anicije je dao da se s počastima sahrane ilirski ratnici i da se u grobove, pored svakog, položi frula, sa čijim su zvucima otišli u smrt.

Kroz vjekove živi priča, u kojoj se frule oglase jednom u godini, na dan kada su pobijeni frulaši. Kada vjetar zatalasa trave, a polje zacrvene bulke, iz grobova se čuju frule poginulih ratnika.

HALATA
POBUNA PREDAKA

Stoga je prirodno što mislim na svoje pretke, jer tako blizu njihovim sjenima, ja na neki način jesam oni.

Jorge Luis Borges

Ove godine, 30. aprila (subota!) obišao sam sa M. Đ. neke lokalitete u arealu Podgorice i Meduna (koji me odavno zvao!), ostatke *vile rustice* u Donjoj Gorici, na imanju Mugoša. Vidio ostatke kamenih zidova. Prije su bili visočiji, ugradili su ih u kuće, koje su prekrile brdo Mratinje. Sa djevojkom iz mjesta s mukom smo se probijali do ostataka zidova i kamenice gdje je, prema njenim riječima, bio izvor. Pitali smo neke od vlasnika da li su nešto pronašli prilikom iskopavanja temelja, odgovarali su odrično, u strahu da bi neko jednom mogao raziđivati njihove kuće. Tražiti ono što su uzidali.

Sredovječni čovjek reče kako su na mjestu gdje su sagradili kuću nalazili na tragove života onih što su prije hiljade godina ovdje živjeli. Najviše na keramiku. Ostalo je prećutao.

***

Čujemo ih – priča sredovječni, jedan od onih što su zaposjeli brdo.
Kako ih čujete, kada? – pitam.
Noću – odgovara. – Prvo pištanje, iz zemlje, dolazi pa nestaje. Opet dolazi, a taman pomisliš da je prošlo. I drugi čuju, ali prikrivaju. Boje se da neko može razidati temelje i zidove kuća, tražiti da se vrati zemljište koje su nepravedno zaposjeli.
Zaposjeli? – pitam. – Šta uzeli?
Kamenje! – odgovara. – Pogodno za temelje. Lijepo klesano. Dobri majstori. Znali su – kaže i nastavlja. – Bilo je njihovo. Uzidano u njihove kuće. Mamilo je svakoga ko je došao na brdo, kupio ili dobio zemlju, od njega smo gradili kuće.
Da li je bilo zidina? – Bilo je – kaže, ne želi da mu pominjem ime. Njegov sin je rekao prezime, neću ga pomenuti. Ako bih pomenuo njega, morao bih i prezimena svih koji su to radili. Time se ne bi ništa postiglo.
Bio je na ovom brdu grad! – nastavlja priču, s nepovjerenjem gledajući u nas, kao da razmišlja da li da priča dalje. Nešto tjera, ne može odoljeti. Zatekli smo zidine kuća, neke veće od naših, neke manje.
Nazidali kuće na kuće? – rekoh.
Upravo tako – nastavlja. – Na njihovim, stavili naše temelje. U naše, kamenje iz njihovih zidova.
I duše! – nasmijah se.
I duše – složi se. – Nad razvalinama su lebdjele. Poput izmaglice u jutarnjim časovima. Gledali smo,

dok smo pomjerali kamenje, odnoseći ih novoj kući, novom ognjištu. Činili smo to sa strahom. Bojali se. Brišući tragove prošlih života na ovom brdu.
Komšiji se javljaju u obliku sovinog glasa, prikriva, nikom ne govori. Izdala ga supruga, počela s pričom. Njihove duše su se uselile u nas, u ptice i cvrčke, u zmije koje su klesali po kamenju. Zašto su to činili? Niko ne zna. Mnoštvo uklesanih zmija smo našli. Neki su brisali, ja nijesam. Uzidao sam ih.
Bojim se zmija! – prekidam priču.
Ne bojte se, ima ih, ne u tolikom broju. Zmija tri puta u godini mijenja svlak, ali ostaje zmija. Upamtite! – kaže, dodajući: Zmije su njihova božanstva. Zato ih je toliko uklesano. Klanjali su se zmijama. Živjeli sa njima kao domaćima.
Da li znate kako se zvao grad?
Pominjana su imena... Alata, Halata...Ne znam tačno. Tek, bio je grad. Svjedoči kamenje. Najbolji svjedok. Ćuti, ali svjedoči! Pored zmija bilo je još znakova. Niko ih nije umio protumačiti. Izgledali su smiješno. Valjda zato što ih nijesmo znali pročitati. Njihovi bogovi! Sa godinama koje su prolazile i stanarima koji su dolazili, nestajali su ostaci grada, a rasle nove kuće.
Tako je sa pokoljenjima – reče starac. – I ona se raziđuju i naziđuju, kao kuća na kuću. I naše će neko razidati, naše kamenje ugraditi u svoje kuće. I kamenje onih što smo ga mi ugradili. I oni su uzeli nečije. Kamenje na kamenje, pokoljenje na pokoljenje – nastavlja priču. – Uzima tuđe, da bi napravio svoje.

Kuće su ulazile jedna u drugu. Snovi prethodnika u snove dolazećih.
Šta kažu komšije? – pitam. – Sanjaju li ih?
Sanjaju! – odgovora s malo nedoumice. – Ali kriju, ne znam zašto? Ja pričam sve što vidim ili čujem u snu. A čujem glasove, imena. Pitamo ostale. Ćute. Niko da kaže. Boje se. Strah na licima.
Jedan se odvaži, reče:
Buni se kamanje iz njihovih uzidano u naše. Bune se na razne načine.
Mrtvi?
Nijesu mrtvi – dodaje. – Žive u nama, njihove kuće u našim. Predio je plodan, vidite. Od pamtivijeka je neko ovdje živio i zidao. Nakon što bi izašao iz zemnih obličja, nastavljao u kamenu. Čujem imena, dozivaju se, nekada jasno, nekad nerazumljivo. Glasovi u meni.
Da li si zapamtio neko?
Jesam. Nabraja: Laetus, Iaca, Catta, Andetia, Beata, Madus, Duson, Etela, Naena, Ninis. Sredovječni nastavlja: Munonije, Etuta, Momonia, Mesta, Blictes, Dubita, Etela, Pčlinus, Turanisu, Draudac.
Prepoznajem imena Ilira, Tračana, Dačana, Kelta, Rimljana, Grka. Naroda koji su ovdje živjeli. Ko je sve živio? – pitam, uvjeren da će ih moj glas probuditi.
Da li je bilo nadgrobnih ploča?
Jeste! – nekoliko u glas. – Bilo je.
A natpisa?
I natpisa. Nijesmo razumijeli! – dodaje sredovječni. – Sve smo uzidali, s natpisima, u zidove kuća. Neki u groblju. I tamo ih ima. Sa grobljima je kao sa kućama.

Nije čudo što se bune! – rekoh. – Njihova imena su u vašim kućama. I duše. Duše žive u imenu. Njihova imena u našim.
U našim temeljima! – nastavlja sredovječni. Sjećam se imena sa jedne ploče – reče, jasno ga izgovarajući: Tizis! Još jedno reče, pa zastade.
Koje? – nijesam obuzdao znatiželju.
Lirus! – kaže s uzdahom.
I ja se sjećam nekih – stidljivo se oglasi mladić, potomak onih što su ovdje živjeli. Htio je sebi dati na značaju, kaže da čujemo: Čitao sam imena, zagonetna, neka nalik našim. Enena – reče. Keltsko, pomislih, on nastavi. – Zvučno. Zamišljao je njeno lice, oči i ruke. Lijepa!

Noćima sam zamišljao, sve ljepšom vidio Enenu, koja je nekada ovdje živjela, zaljubljena u mladića, Dases, visok kao ja, daleki predak. Ime uklesano pored Eneninog. Bliskost na kamenu, učinila je da pomišljam da su bili u rodu, možda se voljeli. On poginuo u ratu, na ovoj zemlji, u odbrani od neprijatelja. Bilo je i ratova i neprijatelja. Svega. Ova zemlja pamti. Samo ona zna njenu sudbinu. Ona mlada udovica, podizala djecu, potomke čija su imena uklesana na kamenju. Prebirao sam po razvalinama, čitao imena. Tragao za njenim potomcima.

U san je dolazila, pričala. Pažljivo sam slušao. Ploču sa njenim i Dasesovim imenom ugradio sam u temelje kuće. Žao mi je što sam sklonio njihova imena, mogućnost da drugi vide i pročitaju. Bojao sam se

da neko može doći, da me ispituje, traži da pokažem uzidano. Razlog što sam izbrisao imena. Moja kuća je bogata kamenjem, prethodnih kuća, moj život sa njom – reče, pozdravi se i ode kroz sumrak, sa likom Enene iz pradavnog vremena.
Tako mi sa njima pričamo, priča živi – nasmija se sredovječni, pri rastanku, moleći: Nemojte mi pominjati ime. Mi ostajemo ovdje. Gdje god se kroči ovom zemljom, oni su na svakom koraku, u njoj i na njoj. Odlazi. I ostali. I ja, nakon što se pozdravismo, sa mojim putovođom napustih predio. Tu su nekada živjeli oni, a danas mi! – okrenu se starac, u znak pozdrava podiže štap.

Uveliko je noć.

Na putu za Podgoricu, zamišljam kako ispod današnjeg, živi drugi grad, udvojen sa današnjim. Isto je sa stanovnicima i njihovim sudbinama. Ljudi umiru, sudbine žive. I grad kojeg zovu ALATA, neki HALATA...

DAORSON
GRAD MISTERIJA

Probudio sam se na crti koja dijeli noć i dan. Budi me vjetar, donoseći glasove nekadašnjih stanovnika Daorsona. Jedan se izdvajao. Glas Platora, ratnika poginulog 43. godine prije Hristova dolaska, u borbi protiv združene vojske Rimljana i Delmata, na istočnoj strani grada, u blizini *Kapije sunca*. Glasovi se stapaju u priču o njegovoj propasti i posljednjim danima. Otporu koji je pružan na kapiji, gdje je nakon 2067 godina nađen Platorov šljem, proboden kopljem. Rupa i danas stoji. Nije sačuvao glavu, jeste glas koji se čuje poslije mnogo stoljeća.

Vjetar kroz ruševine nosi priču.

Daorson, grad sunca, gradili su graditelji, koji su nakon gradnje nestali. Ostala je priča da su pobijeni, kako ne bi sagradili sličan grad. I druga po kojoj su otišli u nebo. Ostaće zauvijek misterija odakle su donijeli megalite od kojih je grad zidan. Nema sličnog kamena u obližnjim brdima, ni u planini Hrgud. Dopremali su ga kroz vazduh, dižući ga do beztežinskog stanja, kako bi moglo letjeti. Vrijeme kada je letjelo kamenje. I tada su duvali vjetrovi sa ove planine.

Ko će vjetrove zauzdati? – reče Plator. Glas se izdvaja među mnogim.
Grad je bio toliko lijep, izazivao je rušitelje. Na njegov izgled, veličinu i ljepotu, nijesu bili ljubomorni samo Delmati, već Rimljani i drugi narodi. Svi koji su bili u prilici da ga vide, prođu njegovim ulicama, popnu se na bedeme. Ljepota je budila želju za rušenjem. Da ga nema na zemlji. Da takav ne postoji.

Napali bez najave. Poriv se nije dao obuzdati. U ratu između Pompeja i Cezara, stali na Pompejevu stranu. Opsada uz pomoć rimskih legija.

Dugo odolijevali. Bistijerna sa vodom (i danas vidljiva!) isušivala se. Nestajale spasonosne kapi. Prijetila je opasnost da umremo od žeđi. Rijeka koja teče poljem ispod grada presušila. Sanjali smo vodu, dok su se Delmati, naši sunarodnici a Pompejevi plaćenici, penjali uz bedeme. Bacali smo na njih smolu i vrelu vodu, trošeći zadnje zalihe. Žeđ sve veća, suše se usta. Djeca vrište, umirući. Majke dostojanstvene. Daorsonke! Pristajale su da djeca umiru, ne na predaju, koja je tražena.

Teški dani. Kolebanja vojnih zapovjednika. Zakleli se da ćemo umrijeti, nećemo ukaljati čast, pustiti Daorson. Pala je kiša, ne obilna, podjarila žeđ. Grad je umirao u mukama. Nudili su vodu, obećavali svako izobilje, ako se predamo. Ostajali smo bez hrane. Ne pristajući na poniženje. Daorsi su nepodmitljivi! – opominjali su starci čuvari predanja.

Molili smo nebo, da daruje kišu, koja bi utažila žeđ. Odnijela muke. Nije čulo. Delmati i Pompejevci na *Kapiji sunca*. Rasipali su vodu oko grada, prskali zidove. Gledali smo i umirali. Lizali kamenje s untrašnje strane, gdje nas nijesu mogle sustići strijele. Rosu koju je ostavljala noć. Žurili prije jutra i sunca koje je ispijalo. Sve se urotilo protiv nas. Sunce i suša, Rimljani, Delmati.

Suknuo je plamen u blizini hrama. Ostaće zauvijek nepoznato da li je to učinio neko od naših, kako bi prekratio muke ili oni. Nastaje metež. Gori grad. Jurimo ka *Kapiji sunca*, pred vatrom. Na izlazu koplja. Jedno probija kacigu koja je štitila moju glavu. Ranjen sam. Grad pretvoren u pepeo. Stanovnici koji nijesu poginuli od oružja, sagorjeli su u vatri. Od najstarijeg do najmlađeg. Pepeo razvijao vjetar, koji noćas donosi naše glasove. Vapaji, molitve, krici, među brdima. Vino koje danas sa mojim imenom, danas ovdje spravljaju, gasi hiljadugodišnju žeđ.

Daorsi su umirali zajedničkom smrću, koju je uzrokovala žeđ (sa njom Rimljani i Delmati!), rijetki izvori u ovim predjelima, pobjegli su u zemlju. Poslije su padale kiše, nebo se otvorilo, ugašen je oganj. Ostala žeđ.

Grad nije oživio. Pepeo i ruševina, iz koje se osmjehuje ljepota i sklad. Varvari nijesu uspjeli. Srušili su ga, ali je slika ostala na nebu iznad surih brda koja ga

okružuju. Za tamnih noći između blistavih zvijezda naziru se obrisi.

Sve mrtvo. Osim glasa ratnika Platora koji je pao braneći grad. Osjetio sam gorkost pepela. Svako osjeti ko ovuda prođe.

Novac koji držiš na dlanu, na čijem je licu Hermes, a naličju lađa s natpisom *Daorson*, svjedoči o nekada lijepom i bogatom gradu. Njegovi rušitelji su odavno mrtvi, ljepota blista iz kamenih magalita. Nijesu je ubili.

U njemu je posljednji put viđena ilirska kraljica Teuta, uzmičući pred Rimljanima koji su osvajali njeno kraljevstvo. Šta je sa njom bilo, da li je izašla iz grada, ne zna se. Ovdje se gubi njen zemaljski trag.

ĐUTEZA
USNULI NEIMARI

Po jednoj legendi, oni se svake noć bude i zidaju grad, čuju se njihovi koraci, šapuću... zidaju...
I u ovoj priči.

Ime mi je AGIRUS. Dovlačili smo kamenje iz brda, starih i novih majdana, klesali na prostoru koji će prerasti podgrađe. Zidali tvrde bedeme, kako bi se branili od neprijatelja, bunar i akropolj, sve što čini grad. Kada smo stigli do polovine, kreće naopako. Što bi sagradili za dana, neko je rušio noću.

U gradnju smo krenuli po nalogu Epikada, kneza Dokleata, kako bi u slučaju ratnih opsada, izmjestili stanovništvo Doklee. Radnici, klesari i zidari, protomajstor Plaianus, javlja o zbivanjima na gradilištu. Radnici govore: grad ruše zle sile, mitska bića, vile. Neko je na ovom mjestu učinio zlo djelo, zato građevina ne može da opstane. Drugi: građevina traži žrtvu. Predlagali su da se nađe mlada djevojka ili nevjesta, prinese kao žrtva rušilačkoj sili. Umilostiviće volšebnike, prestaće. Odbijam, ne vjerujem u praznovjerice. Nalažem da nastave, što i čine. Rušenje se nastavlja.

Nemoguće se boriti s nepoznatim! – pravdaju jedni.
Zaludan posao! – uzvraćali drugi.
Mala nadnica! – negoduju treći.

U čudu sam pred dnevnim građenjem i noćnim rušenjem. Pričam knezu, došao je na gradilište, da bi se uvjerio. U trenutku, a da niko ne čuje, kaže da se povećaju nadnice.
Odbijam.
Posumnjao je u mene.
Naredne noći odlazim u Meteon, vraćam se iza ponoći, stazama meni znanim, rođen sam u ovim predjelima, noću hodam kao danju. U prednosti sam. Čekam pritajen na odstojanju od građevine, gdje završava ravnica, a kreće uzvišenje. U treći sat, radnici koji su spavali na prostoru podgrađa, ustaju kao po komandi. Komanda jeste, izdao je Plainaus. Kreću put bedema, podignutog prethodnog dana, počinju da ruše. Zaprepašćen prizorom, nijesam reagovao. Pustio sam. Čudno, ruše što su zidale njihove ruke. Sjutradan se nijesam pojavio na građevini, kako sam činio svakog dana. Naredne večeri odlazim na isto mjesto.

Ponovilo se.

Sjećam se kneževog prijedloga: povećati nadnice! Malo plaćeni, sa većom strašću su rušili nego gradili. Deveti dan se pojavljujem na gradilištu u podne. Naložio da stanu sa gradnjom. Pitao: da li zle sile ruše noću ono što se sagradi danju? Potvrdno odgovoraju.

Prvo uvijek najglasniji, od koga su primali zapovijesti. Rekao sam da ću im duplo povećati nadnice, prihvataju s odobravanjem. Pozivam blagajnika. Nalažem da isplati uvećane. Kada sam došao sjutradan, kažu da nije bilo rušenja. Pravdajući prethodna kao hir bogova, koji su kušali spremnost da se podigne grad. Vidjeli su njihove stope oko građevine.

Djelo bogova! – tvrdio je Plaianus, ostali ponavljali. Rušenje je stalo, gradnja napredovala. Radnici su sa puno elana, ugrađuju kamenje. Grad je sazidan za četiri godine i devet mjeseci. Ljepši od Meteona i gradova na obalama Labeatskog jezera. Od Samobora, Obolona, Cine, Birziminijuma.

Lijep a nenastanjen, nosio je prokletstvo. Nikada ga nijesu naselili ljudi. Svako se bojao da se u njega nastani. Bježali su od grada – utvare u kojem žive ljudi – sjenke. Poslije nekog vremena od sebe se ruši. Stanovnici okolnih naselja odnose kamenje za svoje građevine. Raziđuju ga sa željom da nestane sa zemlje. Mnogi kamenovi su uzidani u Dokleu, sa njima kob, koja jednako ruši spolja i iznutra. U oba se ugnijezdilo prokletstvo. Oba rušilo vrijeme i ljudske ruke.

Skitnice, prestupnici, vračare, ne prestaju da traže susret s tajnim silama. Čuju nevidljive graditelje, zvuke alatki, glasove.

Zaokružujući priču, usnio sam Đutezu, uvjeren da je baš tako izgledala. Pokušao da je iznesem iz sna, opi-

šem riječima, nije se dala, ni opisati niti iznijeti. Čuo sam glasove neimara, zvuke mistrija, alatke, ruke koje rade. Htio da vidim lica, nije ih bilo, pojelo vrijeme. Gradovi nose sudbine ljudi. Zvijezde ukopane u temelje, njihove su grobnice.

Ostali su budni neimari, koji neumorno rade.

DRIVAST
BIVŠI STANOVNICI

Grad i kuće, od temelja do krova, razorio sam, poharao i spalio ognjem. Zid i vanjski zid, hramove i bogove, tornjeve hramova od cigle i zemlje do posljednjeg sam sravnio sa zemljom i bacio u kanal Arakhu. Pored toga grada iskopao sam kanale i poplavio sa vodom, a same njegove temelje sam razorio. A to razaranje bilo je potpunije nego da je došla poplava.

Kralj Senaherib

Drivast, ukras i dika. Tvrđave i kule. Ulice kojima smo hodali, tragovi gdje smo se okupljali. Prije nas su živjeli naši preci: očevi i djedovi. Dug je život grada. Nadaleko čuven po mnogo čemu, biskupskom sjedištu i drugim znamenitostima, hramovima koji u njemu bijahu podignuti.

Nebo je zadivljeno, opčinjeni putnici koji bi stali pred njegove kapije. Divljenje izaziva zavist i rušenje. Sudbina mnogih gradova. Lijepih ponajviše.

Odlazili smo u hramove da se molimo. Mnogi graditelji su se ovdje oprobali. Bilo je i zločina. Drivast pamti jedan, zapravo više, jedan je gnusan. Nećemo

ga spominjati. Da u priči ne narušimo lijepu sliku grada.

Smjenjuju se glasovi stanovnika koji su nestali u jednoj noći. Naišli su neočekivano. S namjerom da niko ne ostane. Da oni budu stanovnici. Zadovoljili su namjeru. Poubijali nas. Nijesu ostavili ni dijete. Ni starca koji će prenijeti predanje. Niko živ nije ostao. Htjeli su da nema svjedoka. Na gomile nas stavljali. Onda uždili vatru, prah razvijali u vjetar. Danas govori naš prah. U tišini čuje se.

Nijesu spalili sjećanje. To nije moguće. Glasove nijesu mogli. Sve ostalo jesu. Kuće i pokućstvo. Svaki trag. Amajlije, statue bogova. Škrinje u kojima smo čuvali dragocjenosti.

Škrinja pred kojom sada stojiš, naizgled prazna, puna je sjećanja. Zagledaj se, oslušni, čućeš nas, koji smo umoreni na spavanju. Ubijeni u snu. Turci koji su mislili da će ga nastaniti svojima, pokušali su u više navrata, bezuspješno. Nijsmo im dali mira. Čuli su glasove, vidjeli sjene, lutale su ruševinama, tražeći bivša staništa. Grad je pun kobi! – govorili su odlazeći. Naselili ga vojnicima. Pokušavali su da nas ubiju kopljima. Mnoštvo strijela je put nas hitnuto. Borba je bila uzaludna. Kako ubiti duše? Bacali su koplja, napuštali grad. Osvajačka vojska je otišla, odnijeli krivicu. Umirali čudnim smrtima. Uz slike koje nijesu ostavljale na miru.

Grad umire kao što čovjek umire, njegovo umiranje je predugo, u odnosu na čovjekovo. Dugo sam sam i pust. Odasvuda korov, samoća se ugnijezdila u ostatke kuća, u hramove, stražarnice, sve kutke. Navikavali smo se na nju i ona na nas.

A onda trava!

Razgrađivale su me nevidljive ruke. Kamenje izlazilo iz zidova. Vrijeme činilo svoje, dok me učinilo ruševinom, nad kojom stojiš. Glasovi nijesu zamukli. Grad od glasova sagrađen. Osvajači mislili da su nas istrijebili. Nemoguće im je sa sjenima. Tu smo, svoji na svome. Nikuda odlazili. Odazovemo se svakom ko ovamo zakorači.

TROJA
ISPRED SKEJSKIH VRATA

Kapijom koju zvahu Skejska, prošla je Helena, unoseći kob. S njenim ulaskom počinje propadanje. Stanovnici nijesu osjetili, osim Kasandre, kćerke Prijamove, koja je govorila okupljenima, na trgovima, u Apolonovom hramu, ispred drugih hramova, kraljevske palate. Ispred Sunačnog hrama, na brežuljku. Vikala je: Propašće Troja!

Ruševina, čija sjenka mjeri vrijeme. Pada na Skamander rijeku. Prošli su: grad i građani, bogovi i heroji, ratnici mnogi, sjenka stoji. Vidljiva rijetkima. Ko je vidio vrijeme? Ko njegovu sjenku!

Nijesu vjerovali. Viče, do neba se čuje. Ne čuju Trojanci, ogrezli u grijeh i sladostrašće. Čas je kada sve vrhuni. Najavljuje dolazak nepoznate vojske. Vidi glavnokomandujućeg, kakav će uistinu doći. Svi se smiju. Paris i Hektor, ostala braća. Prijam zabrinut. Ne zbog grada i vlasti, već zbog kćerke i njenih utvara. Hekaba ništa manje. Zagledana u nepoznato.

Misli na Helenu.

Ona je nesreća. Njena ljepota, maska pod kojom se krije zlo, kob koju je unijela u grad, iznutra razgrađuje. Zlo počinje njenim dolaskom.
Ne vjerujte! – govori Paris. – Priča neistine. Luda. Helena je najljepša žena. Zbog nje je Troja srećna. Po njoj će se pominjati. Bogovi su u njoj stvorili najljepše djelo, nakon kojeg su morali da nestanu. – Bogovi su mrtvi! Helena je vječna! – uzvikuje Paris opijen ljepotom. Smiju se: zaludjela ga? Pao u bezumlje, priča o smrti bogova.
Ahejska flota se bliži. Rat je na pomolu. Agamemnon žrtvuje Ifigeniju. Aulida bez vjetra, nije moguće pokrenuti brodove, uputiti se Helespontu. Kazniti Trojance, koji priječe put grčkoj trgovini, ugrožavajući opstanak.

Flota stiže u luku. Počinje opsada.

Sjenka sa nevidljivog časovnika, mjeri stradanja, trpi jedna i druga strana. Glad, hladnoća, zima... Umire grad. Helena dobija na ljepoti. Zrači u tami, koja se nadvija. Povod ratu i stradanju. Niko ne pomišlja da su Grci u rat krenuli zbog trgovine. Trebao je povod, našli ga u otmici Menelajeve supruge. Povod je izabran. Neko ga se sjetio. Otmicom Helene, Grčka je osramoćena. Oteta za živog muža, naočigled Grka. Paris se odvažio da je otme i pobjegne. Kakva drskost! Vikali su. Grčka je padala u groznicu. Svuda ratna histerija.

Deset godina u polju ispod grada. Megdani, sukobi vojski, pogibije. Hrana je nedostajala, s lešinarima iznad glava. Sjenke Troje i danas vidljive. Plamenovi ne gasnu. Zvuk fanfara ne umire, ni poslije toliko stoljeća.

Gradovi umiru kao mi! – viče Hektor idući na dvoboj. Posljednje riječi koje je izrekao napuštajući Skejska vrata. Gine od Ahilejevog mača. Ahilej u ratnom ludilu, bezumna svjetlost iz očiju. Naređuje, Hektora vežu za dvokolicu, pravi krugove oko grada, slijedi susret sa Prijamom, zajedničke suze, predaja tijela. Plač niko nije vidio osim Prijama, koji je, iako u žalosti, pričao o gestu. Misleći da će iluzijom ublažiti poniženje, koje priređuje Ahejci. Našli drugi povod. Čas nije zahtijevao odlaganje. Cvijet krene iz sjemena, ne prije nego što osjeti zov proljeća.

Kada je drveni konj nađen ispred vrata, unijeli su ga, dar boginje Artemide. Varka ! – viče Kasandra. Ne vjeruju, potvrdiće vrijeme. U nesreći se sve oduži, kaže trojanska mudrost. Naprava je spas! – viču građani. Ne usuđuju se da otvore. Dešava se neočekivano.

Otvaraju se Skejska vrata, ulazak naprave i onih u njoj. Nezapamćeni pokolj, nije viđen. Pobjedničko ludilo. Silovali su, palili, ubijali. Plamen nije zgasnuo, niti se pepeo smirio. Vjetrovi ga odnosili, ponovo se vraćao, čekao nove vjetrove i vjekove. I danas nad ravnicom, na kojoj su vidljive ruševine dvorova, grobova i hramova Kasandrin plač se čuje. Proročan-

stva se ponavljaju. Vrijeme mjeri odjeke njenih riječi. Helena je ljepotom opčinila Troju, a onda je uništila. Spoznali, ali kasno. Zagledani u njeno lice, pod zlatnom maskom, vikali: Smrt!... Paris zaljubljen. Ne dolazi sebi.

Smrt je ništavna pred *Ilijadom*. I njenim tvorcem, koji bijaše hirurg u tom ratu.

ANTIVARI
PRIČA O LJETOPISCU

Pošto sam zamoljen od vas, ljubljene braćo u Hristu i časnih sveštenika svetog metropolijskog sjedišta dukljanske crkve, kao i mnogih patricija, a naročito mladića grada Bara, koji se zabavljaju ne samo slušanjem i čitanjem o ratovima već i učestvovanjem u njima – kao što je to običaj kod mladih ljudi – da „Spis o Gotima", koji se latinski naziva „Regnum Sclavorum" u kome su zabilježena sva njihova djela i njihovi ratovi, prevedem sa slovenskog na latinski jezik, a pošto se osjećam obaveznim prema vašem bratskom dobročinstvu, prisilio sam svoju starost i nastojao da udovoljim molbi. Ali ipak neka niko od čitalaca ne misli da sam išta drugo napisao sem kazivanja naših (crkvenih) predšasnika i davvnašnjih patricija, koja kazivanja su istinitim propovijedanjem doprla do mene.

Iz Ljetopisa Popa Dukljanina

Nedostojan pred Istorijom i događajima koji su se zbili, i onima što će doći, a u strahu da nas može prebrisati zaborav, odlučih se na ne baš lak posao, da zapišem, pa tako sačuvam, ono što sam čuo i naučio od časnih staraca grada Bara. Tamni se oblak nadvio nad Dioklitijom, Bog zna da li će ko živ preteći. Neka knjiga pretekne. Mogu nestati zemaljski gradovi, oni od riječi sazdani imaju mogućnost da prežive. Riječ je trajnija od kamena. Ako preživi knjiga, preživjeće narod i zemlja.

Pisah *Ljetopis* u manastiru Ratac, u dubokoj tišini, u kojoj sam čuo tihe i potmule sile, zle namjere – koje se protiv nas rote. Monah Aurelijan mi je spravljao mastilo od cvjetova sa ove zemlje, taj osjećaj me ohrabrivao, da istrajem u namjeri.

Odgovornost je velika. Namjera je bila da ostanu zapisane (a zapisano živi!) slavne bitke, velika djela, ličnosti i događaji, što su se zbili na ovoj zemlji.

Zemlja mi je davala snagu i nadahnuće.Ređajući riječi, a u njima duše onih o kojima sam pisao. Živio sam s osjećanjem da zidam grad, koji su srušili oni u kojima su cvjetale zle namjere. A zla namjera je otrovna voćka. Spokoj sam osjećao zbog toga što sam našu istoriju stavljao na sigurno mjesto. Riječi su dolazile same kao da ih je Gospod slao. Breme starosti je pritiskalo, sa zapisanim sam dobijao snagu mladića.

Kada sam zapisao što je trebalo, što sam čuo i upamtio, odahnuo sam, knjigom osigurao trajanje. Znao sam da će knjiga svjedočiti. Pritvrditi *nas* ako budemo dovođeni u pitanje. A ako nas ne bude, svjedočiće da smo bili. Biće vremena i u vremenima onih što će poricati i nas i knjigu.

Ako knjiga preživi, i mi ćemo, šaputao je glas, koji je u snop sakupljalo mnošto glasova. I mene će poricati, pamti, Aurelijane! – čujem Grgurov glas. – Govoriće: Nema imena, nije se potpisao. Čujem sumnjičave.

Nijesam se potpisao da oni koji budu čitali knjigu žive s osjećajem da su je svi pisali, da je djelo svih, ne moje. Šta sam ja jedan ako u meni ne žive svi?!

Hvala ti za mastilo koje si cijedio iz cvjetova sa ove zemlje. Pamtim noći u kojima sam ispisivao *Ljetopis*, pri mjesečini koja je obasjavala otok, u dubokoj tišini. Nikad ljepšu mjesečinu nijesam vidio, ni tišinu doživio. To mi je pomoglo u pisanju. I mrtvi! Oni ne mogu pogriješiti.

Osjećam odgovornost pred onima što se budu rađali. Iz osjećaja te odgovornosti, rodio se *Ljetopis*, kojim pritvrdih naše trajanje. Šta može bolje od knjige? Radio sam za opšte dobro, takav rad ne traži zahvalnosti. Svi smo u *Ljetopisu* i *Ljetopis* u nama. Život pretvoren u slova, slova pretvorena u život. Nema veće nagrade za Ljetopisca ni za one o kojima je pisao.

Riječ će da nadživi!

NARONA
CICERONOV SAN

U KOME SANJA NARONU I ROBA DIONIZIJA
KOJI MU JE POKRAO BIBLIOTEKU...

„Marko Tulije Ciceron pozdravlja zapovjednika Publija Suplicija...moj rob Dionisije, koji je vodio brigu o mojoj biblioteci velike vrijednosti, pošto je ukrao moje knjige i pošto je smatrao da ih neće nekažnjeno odnijeti, pobjegao je. Njega su u Naroni vidjeli moj prijatelj Bolan i mnogi drugi, ali su mu povjerovali kad im je rekao da sam ga oslobodio. Ne mogu ti kazati koliko će mi biti drago ako se pobrineš da se ovaj vrati. Stvar je po sebi mala, ali mojoj duši zadaje veliki bol. Bolan će ti kazati gdje je i šta se može učiniti. Ako ti pođe za rukom da mi vratiš tog čovjeka, smatraću da si me zadužio velikim dobročinstvom.“

Marko Tulije Ciceron, XIII, pismo 77.

Dvije su priče vezane za Naronu. Pored one o Homeru, priča o Ciceronu, iz čije su biblioteke knjige prodavane u bescjenje.
Jeftine knjige! – vikao je Dionsije na tržnici Narone, a malo stišanijim glasom: – Knjige iz biblioteke slavnog Cicerona.
Malo se ko obazirao. Ljudi su žurili, kupujući potrepštine za život. Samo su neki zastajali, gledali, cjenj-

kali se, rijetki kupovali. U Naroni su za Cicerona znali rijetki. Oni iz vlasti.
Daj ovu! – viče žena, pokazujući na Homerovu *Ilijadu*. – Dobra će biti da potpalim vatru. Na tržnici prepunoj različitih roba, Dionisijev glas se miješa sa glasovima ostalih, po nečemu se i razlikuje.
Dao sam mnoge sestercije! – negoduje Ciceron u snu, boreći se da spriječi prodaju, otme knjige. Nemoćan je. Žena uzima *Ilijadu*, odlazi.

Čovjek, gorštak, prilazi, kupuje knjigu, koja se izdvaja debljinom. Deblja je od ostalih, ispisana na finim papirusnim listovima. Eshilove *Tragedije*! – viče slavni besjednik. – Ode i Eshil! Za tu knjigu sam dao mnoge novce Avgustu, najboljem kaligrafu u Rimu, da je prepiše i ukoriči. Ah, Dionisije. Budi se sav u znoju, piše prijatelju u Naroni:

„Marko Tulije Ciceron zapovjedniku Publiju Vatiniju...Pobrini se za Dionisija. Kakvu god mu riječ zadaš ja ću izvršiti. Ako bude nepošten, kao što jest, povešćeš ga u trijumfu kao zapovjednika...a da bi bogovi kaznili Dalamte..." Marko Tulije Ciceron, V, pismo XI.

Kada je završio pismo i poslao na naronsku adresu, ponovo razmišlja o odbjeglom robu i njegovom nečasnom postupku, a imao je toliko povjerenja. Učinio mnoge milosti, darovao sestercijama, pored redovne plate koju je dobijao kao bibliotekar. Istina, revnosno je brinuo o knjigama, od naručivanja, prepisivanja, katalogiziranja,ređanja na police, do brisanja prašine. Knjige je volio sa njemu znanom strašću. Ništa

tako ne privlači prašinu kao knjiga, izusti slavni besjednik oko kojeg u to vrijeme počeše urote. Samo što bijaše napisao *Besjedu protiv Milona*, i izgovorio je u Senatu, intrige kreću sa više strana.
Nikakvih vijesti iz Narone, ali se uzda u prijatelja Publija Vitinija. Ne spokojan, pun srdžbe. Konačno stiže Vitinijevo pismo u kome piše:

Publije Vitinije pozdrvlja svog Cicerona. Ako si zdrav dobro je, ja sam zdrav. Do sada nijesam ušao u trag tvom Dionisiju, to više što me je dalmatinska studen odande izbacila i ovdje zadržala. Ali ipak ne odustajem da ga jednom otkrijem... Zdravo, 5.decembra u Naroni. – Marko Tulije Ciceron, V, pismo X.

Jeftino prodajem! – čuje glas, zamišlja tržnicu koju je vidio u snu, siguran da je takva kakvom mu se prikazala. Ne gubi nadu u Vitinija i da će Dionisija privesti pravdi. No nadu razdiru i klice sumnje. Ustaje i sa poluprazne, a nekad pune police, nasumce uzima *Priručnik o biljkama*. Slučajno otvara 37. stranicu na kojoj piše:

I perunika koju: propisuje da se tome pomiješa ilirska perunika. Drilon je naime rijeka u Iliriji, a to je Naron, koji dijeli Ilire od Liburna. Tu su se nastanili Kadmo i Harmonija koji su se pretvorili u zmije, kako veli Dionizije: 'Ondje su se naime promijenili u vijugavi zmijski rod.' – Sholije uz Nikandra.

Čudna zemlja. Bojim se zmija. No, uprkos tome, otputovao bih tamo. Možda bih sam pronašao Dionisija. Niko neće tuđu brigu, ni moj Vitinije. Izbjegava moguće sukobe u gradu kojim upravlja, ni sa odbje-

glim robom neće spor. Mila je vlast, bez koje može ostati, zbog pokušaja hapšenja odbjeglog roba. Negdje uvijek počne. U vlasti je sve moguće. Niko ne zna šta svjetina smjera. Ona je uvijek protiv vlasti.

Ciceron nije otišao u Naronu. Morao je biti u Rimu, kako bi se branio od intriga, koje su pleli politički protivnici. Bijaše to vrijeme velikih borbi za vlast.

Da li je sanjao Dionisija i Naronu, ne zna se pouzdano. Nije zapisano ni ostalo u priči. Na jednom listu njegove *Bilježnice* u kojoj je zapisivao svoje i tuđe misli, stoji rečenica. Nije naznačio čija, kasniji istraživači su utvrdili njen izvor.

„Unutar emporija je veliko jezero... U jezeru je otok od 120 stadija. Otok je vrlo pogodan za zemljoradnju. Iz toga jezera otiče rijeka Naron.“ Pseudo Skilak, 24.

.....

U Bilježnici, na 187. stranici Ciceron je zapisao nešto što bi moglo da slovi kao lična ispovijest koja nosi datum od avgusta 43. godine: ... „u martu 44. ubijen je Cezar. Nijesam bio upućen u zavjeru i nijesam bio prisutan u Senatu kada je ubistvo izvršeno, ali sam sa oduševljenjem pozdravio smrt ‘tiranina’. Uključio sam se ponovo, sa velikim nadama, u politički život. Cezareva smrt, međutim, nije donijela povratak Republike. Atentatori – republikanci umjeli su da ubiju, ali su bili bez plana za dalje akcije. Novi pretendenti za vlast u novonastaloj situaciji su se već pojavili u Marku Antoniju, koji bijaše Cezarev pristalica i tek dvadesetogodišnjem, lukavom, am-

bicioznom promućurnom Oktavijanu, Cezarevom nasljedniku. Ponovo je otpočela stara igra između Senata, i ovoga puta, Antonija i Oktavijana. Iako sam prema Okatvijanu bio nepovjerljiv, smatrao sam ga manjim zlom i pokušao da ga upotrijebim kao oružje Senata protiv Antonija, kojega sam u Senatu bespoštedno napadao. O tome najbolje svjedoče četrnaest mojih Filipika, koje sam izgovorio od septembra 44. do aprila 43. Znao sam da će mi doći glave.
Kada je u novembru 43. ostvaren Drugi trijumfirat – Oktavijan, Antonije i Marko Emilije Lepid, počeo je obračun sa političkim protivnicima, među koje i ja bijah svrstan. Svakog trena sam očekivao smrt, osjećao sam je u vazduhu".

Ovdje se završava ispovijest slavnog besjednika koji je, kao Antonijeva žrtva, ubijen u proskripcijama izvršenim nad neistomišljenicima, u decembru 43. godine. Te godine je uništen Daorson. A po Antonijevom naređenju, na forumu su izložene glava i ruke Cicerona, kao opomena. Ista sudbina je snašla njegovog brata Kvinta.

MUNICIPIJUM S.
GRAD U SNOVIMA

Grad je napala kuga. U III vijeku je umro i nikada nije oživio. Osim u snovima arheologice Aleksandre C. 1970. godine prilikom arheoloških istraživanja na mjestu gdje je nekada bio. Tada je vodila dnevnik iskopavanja na terenu, i snova koje je sanjala dok je vršila iskopavanja sa grupom studenata sa Katedre za arheologiju.

Oni žive kroz naše snove, zapisala je 1. avgusta 1970. godine. Danas, trećega dana kampanje, našli smo u jednom grobu ostatke čovjeka i ostatke konja. Etnikum, do sada nepoznat na ovim prostorima. Običaj donesen iz podunavskih zemalja. Ratnik bez oružja.

3. avgust

Sanjala sam čovjeka na krilatom konju. Letio je iznad ruševina, ostaci grada. Nijesam bila sigurna da je grad. Htio je nešto da mi kaže, spustio se na visinu koja je bila na dohvatu moje ruke. Šaputao je, kao da mi saopštava važnu poruku. Glas mu je bio tih, skoro da ga nijesam čula, ni razumjela šta je htio saopštiti. Na kraju je konj

sa jahačem odletio u nebo. Postao sazvježđe. Probudila sam se uplašena u znoju. Čudan osjećaj ožalošćenosti. Kao da sam izgubila nešto što je bilo na dohvat mene. Što sam mogla dotaći, a za malo umaklo. Sreća koja se jednom javi.

7. avgust

Naišli smo na dvije nekropole, stariju s duboko ukopavanim grobovima bez reda i malu koju smo obilježili rimskim brojem II. Otkrili smo monumentalne grobnice i konstrukcije s nadgrobnim spomenicima raznih oblika i ukrasa. Na blažoj padini Belog brega terasasto je usječen veći broj aleja koje prate blagi luk brežuljka i pružaju se u smjeru sjever – jug, prema ulazu u grad.

Spaljeni grobovi po svojim oblicima imaju više veze s praistorijskim grobovima Ilira nego sa tipovima rimskih grobova. Najčešći oblik grobova spaljenih pokojnika je keramička urna koja se po pravilu postavlja u vijenac sitnijeg ili krupnijeg kamena, ne direktno na zemlju, već na bazu od mekog laporca. Ovaj način postavljanja urne kao i običaj stavljanja noža zabodenog u zemlju pored nje, karakterističan je za Ilire u praistorijskom periodu.

San u noći između 7. i 8. avgusta

Čula sam glas, iz daljine: Razbij urnu u kojoj sam zarobljen. Trčala sam, a urna koju smo prethodnog dana našli, uz koju je bio zaboden nož (pitala sam se u snu: ko je i kada zabo nož?), bježala je, nijesam je mogla stići.

Razbij je! U njoj je zarobljena moja duša, oslobodi me, vikao je isti glas, ujednačen, bez promjene u tonalitetu. Urna je pobjegla. Glas nastavio da odjekuje u mojim ušima. Ako bih nekom kazala, smijao bi se. Ostaće u ovom zapisu. S nadom da će me vremenom napustiti i otići odakle je došao.

11. avgust

Danas smo pronašli ostatke kamenorezačke radionice. Po svemu sudeći bilo ih je više na užoj i široj periferiji grada. Za sada, to su samo pretpostavke. Na zaključak navode spomenici sa stilizovanim i, sa puno smisla, majstorski oblikovanim ornamentima. Vjerovatno se radilo o lokalnim kamenorezačkim majstorima koji su znali da oblikuju lik, i tako očuvaju karakter i ličnost. Na jednom i danas treperi savršen osmijeh žene.

U noći između 12. i 13. avgusta

Sanjala sam kamenoresce, čula udarce alatki. Razgovarali su sa kamenom koji su obrađivali.
Sačuvaću ovaj lik – kaže jedan od njih.
A ko će sačuvati naše? – pita drugi uz glasan osmijeh.
Naši nastavljači! – odgovara treći ozbiljnim glasom.
Nadjačavaju ih udarci alatki, sve brži, kao da su htjeli da ubiju glasove. Borili su se sa njima.

14. avgust

PAKONIJA U SNU

Nakon što smo očistili spomenik Pakonije Montane i njenog brata Lucija Pakonija Barbara na kojem je uklesan krilati genije jeseni, sa kotaricom punom grožđa i vinogradarskim nožem u ruci, javila mi se u snu lijepa djevojka s osmijehom koji je zračio sa kamene ploče. *Kćerka bogatih roditelja, čiji je otac bio na čelu gradske vlasti, uticajan i bogat. Na žalost roditelja i čitavog grada, umrla je mlada. Lik u kamen je uklesao, pa je tako ovjekovječio, Aul Gabije, koji je volio Pakoniju.. Isticao se među onima koji su oblikovali kamen, radio do savršenstva.*
Lik njenog brata, koji gine pod neobičnim okolnostima, na istoj kamenoj ploči, uklesao je drugi klesar. Osmijeh Pakonije Montane razliva se ponad nekropole. Nad predjelom koji gledam a koji se blago talasa..

Može li osmijeh oživjeti mrtve? – glas. Čiji – teško je odrediti. Kao da govori osmijeh. Činilo se da, u snu, čujem govor smijeha. A bila sam na javi. Pred njenim spomenikom, čistila ga od naslaga prašine koji su nanosili vjetrovi kroz vjekove. Spomenike niko nije čistio.

17. avgust

Razlike između grobnice I i II, ne ogledaju se samo u dimenzijama. Grobnica I je manja, dok je grobnica II veća – i u tome što se u unutrašnjosti ove druge nalaze dvije kamene komore, iznad kojih su postavljena dva kamena cipusa, dok grobnica I ima jednu komoru i jedan cipus. Zahvaljujući natpisima na cipusima možemo da odredimo ne samo sahranjene ličnosti, već i porodice kojima su grobnice pripadale. Tako je grobnica i pripadala kćerki dekuriona municipija, čije ime stoji na ploči AURELIUS MAXIMUS ARGENIANUS.

21. avgust

Četiri dana nakon što smo očistili ostatke grobnice (čiji sam opis dala u Dnevniku od 17. avgusta, u noći između 21. i 22. avgusta) u snu me pohodio Aurelius Maximus Argenianus. Kaže da je dekurion SALONIANE, da se grad tako zvao, MUNICIPIUM S... kasnije su dodali. Navodi gdje da tražim ploču na kojoj je napisano ime grada.

Slušam dok je govorio. Glas razgovijetan, svaka izgovorena riječ jasna, slikovita. Cvjetala je trgovina. Najbolji zidari i kamenoresci zidali su javne zgrade, terme i palate. Dizali hramove u kojima se narod molio bogovima. Bijahu pobožni. Karavani sa robama Istoka i Zapada ovdje su se ukrštali. Najveća pijaca bila je u ovom gradu. Imao sam sreću da postanem njegov dekurion i nesreću što sam zadnji obavljao tu dužnost.. Poslije nije bilo potrebe ni za kakvim dužnostima. Grad se pretvorio u pustoš. Bolest je nemilosrdno harala. Stanovnici umirali u mukama. Sahranio sam mnoge i moju kćerku. Živi su prelazili u groblje. Grad se pretvarao u nekropolu. Velelepna Saloniana – postala je Municipium S. Grad mrtvih. Samo su rijetki preživjeli, među njima i ja, dekurion Aurelius. Niko odavno nije izgovorio moje ime. Nas nekoliko preživjelih napustili smo grad, krenuli putevima, svako svojim, na različite strane, u razlilite pravce.

Glas što se čuo kroz snove, koje je sanjala Aleksandra C. u avgustu, dok je otkrivala mjesto, gdje bijaše grad. Grad je oživio! – zapisala je u Dnevniku istraživača. Navodimo još jedan dio:

Grobnica III na istoj terasi građena je u drugoj tehnici, od lomljenog kamena (*opus incertum*) i lošije je sačuvana. Uz njenu fasadu otkrivena je nadgrobna ploča *Aula Gablija*, znači da je njemu pripadala grobnica. U njoj je bilo sahranjeno više spaljenih pokojnika u keramičkim urnama i kružnim jamama. Posebno je zanimljiva grobnica X, velikih dimenzija,

koja je imala više odaja i ćelija. Grobnica je sadržala brojne sandučiće za pepeo sa bogatim prilozima: zlatnim minđušama i srebrnim fibulama. Značaj ove grobnice i istaknuti društveni položaj u njoj sahranjenih pokojnika, vjerovatno ličnosti iz vlasti i javnog života, koje su upravljale gradom, dokazuje nalaz iz groba koji je sastavni dio grobnice. Grob je sagrađen od velikih opeka vezanih malterom, a u njemu se nalazio olovni sarkofag sa ostacima pokojnika i staklenim posudama. Iako je grob ranije djelimično opljačkan, nalaz skupocjene staklene čaše, *dijatrete*, kraj ramena pokojnika, ukazuje na društveni položaj, i ekonomski značaj sahranjenog pokojnika, muškarca pedesetih godina...

25. avgust

Pod ovim datumom, sa naslovom PANELENIJEV PEHAR, Aleksandra C. je na posebnom listu zapisala: Dva dana prije završetka kampanje, našli smo luksuzni pehar za piće u svečanim obrednim prilikama, najvjerovatnije rađen u nekoj od staklarskih radionica u Kelnu, koje onda bijahu na glasu. U Salonianu je došao preko Dalamcije, najvjerovatnije današnjeg Splita, a zatim Risna i Kotora. Na ovakav zaključak navode identična prezimena na nadgrobnim spomenicima pronađenim u ova dva grada i Solinu: Lucius Cipius Faustus, Luria Frunita i druga. Pehar je mogao biti vlasništvo bogatog građanina. Rađen tehnikom brušenja u jednom komadu bezbojnog stakla.

Umjetnik je za života mogao uraditi nekoliko primjeraka. U ovom slučaju nije isključeno da ga je radilo nekoliko umjetnika (jedan čašu, a drugi čipku i slova). Optočen staklenom mrežom kobaltnoplavog stakla u tri reda kružića, od kojih su dva oštećena u donjem dijelu. Nema stope koja ga je držala. Plava staklena čipka pričvršćena za čašu. Na isti način su pričvršćena i plava slova na obodu pehara: VIVAS PANELLENI BONA M(emoriai!) – ŽIVIO PANALENIE DOBRE USPOMENE. Možda je u pitanju uzrečica tipa: Živjeli, prilikom nazdravljanja.

Ko je Panelenije, da li je pio iz ovog pehara? – zapitala je pri dnu lista, tražeći odgovor na ovo beznačajno, a značajno pitanje. Pod datumom 27. avgust, dopisala je na narednom listu, obilježenom sa strana 59, slovima krupnijim od onih iz prethodnog pasusa:

Ako je grad moguće rekonstruisati snovima, onda je to slučaj sa Salonianom čiji su me stanovnici pohodili dok sam obavljala istraživanja na lokalitetu u Kominima...

GABELA
ODISEJEVI NEPOSTOJEĆI GRADOVI

Odisej se nikada nije vratio na Itaku.
To je plod Homerove mašte, želja da opravda rat
Grka protiv Trojanaca, ublaži surovost i
tragediju koja je zadesila grad.

U stvarnosti je bilo drugačije. Duboko je žalio što je srušen grad, u čemu je njegova zasluga od najvišeg značaja. Zahvaljujući domišljatosti i drvenom konju, koji je desete godine rata ubačen, Troja je pala. Možda bi se održala da nije toga bilo. Ahejska vojska bijaše na granici izdržljivosti, spremna da odustane od daljeg ratovanja. Među stratezima podijeljena mišljenja. Nastaviti rat ili otići?

Odisej odlučuje sudbinu grada.

Na povratku iz ratnog pohoda, sa slikama srušene Troje i poginulima, bez sna. Ploveći morima punim neizvjesnosti, prepušten sudbini i vjetrovima, zamisao je sve prisutnija, sagraditi novi grad, iskupiti savjest, koja je pekla jače no vatra u kojoj je nestala Troja. Kajanje razdire, ne dajući mira.

Nova Troja, zavjet koji je dao sebi i mrtvima.

Agamemnon se vratio s preostalim ratnicima u domovinu, surovo završio. Odisej nikada neće saznati za njegov kraj i sudbinu koja ga je zadesila. Progone ga mrtvi ratnici. Da smo im spremili zajedničku grobnicu. Prepustili ih grabljivicama, suši i kišama. Neslavno su završili. A slava je bila putokaz. Šta je slava? Svi ratovi su isti! Oduševljenje sa kojim se kreće, vremenom blijedi, kao zastave. Sve postaje besmisleno. Tamni slava i zastave.

Ljudi ginu, gradovi nestaju. Nestala Prijamova i Agamemnonova vojska, ove druge sam bio vojnik. Krenuo s oduševljenjem, uvjeren u pobjedu, vraćam se poražen, bez nade. Ne brinem da li ću i gdje stići. Samo da očistim savjest, učinim dobro. Podignem grad!

Ako sam ga porušio, trebam ga sagraditi. Mirno skončati zemaljske dane. Kao svaki smrtnik. To što će pjesnici opjevati moja junačka djela, ne zanima me. Radije bih se njih odrekao. Sada je gotovo. Pjesnici ih slažu u heksametre, a heksametri, putujući svijetom, ne umiru. Kada izađem iz čovječijih obličja, biće svejedno, nama koji smo činili junačka djela, i pjesnicima, koji su ih opjevali. Dobro je zborio Ahil: Više vrijedi dan biti prosjak u životu nego hiljadu godina kralj u Hadu. Tješio sam ga kako će i tamo imati „veliku moć".

Pjesnici su poslije uljepšali. Kako se sporiti sa Homerom. On je najbolje uobličio moju misao: „*Ne uljepšavaj mi smrt, plemeniti Odiseju. Više bih volio da živim kao čuvar volova, u službi nekog siromašnog seljaka, sa oskudnom trpezom, nego da vladam nad svim ovim ispijenim mrtvacima*." Riječi su ostale usamljene među principima koji su izblijedili. U svakom čovjeku su bar jednom našli potvrdu.

Ispunjavao sam što su odredili bogovi i sudbina. Želja da nakon napuštanja smrtnog, ostanem u nekom drugom tijelu, a to drugo mogu da obezbijede upravo oni – pjesnici, koji slijede ratove, mogućnost stvaranja epova i velikih poema. Obezbjeđujući slavu sebi i poginulima.

Nikada nije podigao grad. Nosio je ideju o njemu. Hrvao se sa njom, ne pretočivši je u djelo. Ostatak života proveo je po morima. Prilikom jedne arheološke kampanje u blizini Gabele pronađen je ostatak broda, za koga se pretpostavlja da je Odisejev. Da li je na putovanju bilo saputnika, teško je utvrditi. Potvrdu ne daju ni pjesnici. Možda neko buduće vrijeme rasvijetli njegovo putovanje i gradove koji su se javljali u snovima, gdje su ostali. Ako snovi žive, neko će ih dosanjati, uvesti u stvarnost.

Rušenje Troje se moralo ispaštati. Nije ga mogao potisnuti slavom. Bilo je jače od slave. Htio je da bude sam, da ništa ne čuje i ne sazna o sebi, svojim nedjelima. Zahvaljući meni nestali su mnogi ljudi – mi-

slio je, a mogli su uživati u suncu i moru, radovati se životu, onoliko koliko su im propisale zvijezde i bogovi. Uništio sam mnoge živote. Nikada to više ne bih učinio. Sada je kasno. Kajanje ne može oživjeti mrtve.

Znao je da se prokletstva ne može osloboditi dok ne podigne grad. Vjerovao da će se gradovi koje je stvarao u imaginaciji, javiti u snovima budućih graditelja – koji će ih sagraditi. Bila je to neka utjeha.

***

Po nekim pričama, viđen je u Daorsonu neke ljetnje večeri, gdje je na glavnom trgu – svirao na kitari, okružen svjetinom koja mu je pljeskala, ne skrivajući zadovoljstvo, uz duge aplauze. Odatle mu se gubi trag, osim u pričama. Po jednoj od njih bio je zadivljen ljepotom grada, pa se pobojao da može biti svjedok njegovog rušenja, te ga je brzo napustio.

*

Dok sam u Mostaru pisao priču o Odiseju, sa terase sam posmatrao velikog žutog leptira, kako slijeće na ružu u bašti, siguran da je u njemu Odisejeva duša. Koliki je vijek leptira? Gdje je duša Odisejeva? Možda je u meni, dok oživljavam njegove gradove.

*

Predanje govori kako je želio da postane Homer. Da opjeva rat u kojem su obojica bili učesnici. To nije bilo moguće. Svaki put bi se brzo pokajao. U vlasti sirena koje to nijesu dozvoljavale. Bojale su se da može ugroziti njihovu pjesmu, pa su mu mutile pamet, uskraćujući pokušaje da zapjeva. Ne želeći sebi takmaca.
Odisej je prema jednoj priči prispio u Butuu, grad Ilira, gdje su ga radoznalo dočekali i brzo ispratili. Pričao je o stradanjima koja je doživio, nijesu ga razumjeli. Nijesu znali njegov ni on njihov jezik. Pokušavali su da se sporazumiju rukama, kada nije uspjelo, uvidjevši besmislenost daljeg boravka, gonjen prokletstvom, otišao dalje. Tražiću mjesto na kome će podići Troju. Do tada će putovati, u snovima dizati gradove, koje neće porušiti.

San je nepropadljiv materijal, mislio je.

*

Stigao je u Hutovo blato, podnožje Daorsona. I nestao. Priča je nastavila kroz vrijeme. Prenosi je vijek vijeku, pokoljenje pokoljenju. Traje priča, a sa njom i lutalica, čije lutanje živi u onima što je pričaju, i onima koji priču prenose i zapisuju. Iz Daorsona je uplovio u pamćenje čovječanstva, iz kojeg neće isploviti, dok je čovječanstva i pamćenja. Lutanje je njegova sudbina.

GRAD O KOME SVJEDOČE
ČETIRI KAMENA

Priča o gradu u kojem se održavao festival pjesnika,
na mjestu današnjih Starih Mataguža u Zeti.
Ime grada je ostalo nepoznato. Kamenje, svjedoči.[*]

Ostala je priča i četiri kamena, svjedoče o gradu (ni ime nije ostalo!) i okupljanju pjesnika – aeda iz svih krajeva onda poznatog svijeta. Održavano sredinom ljeta, sedam dana. Za to vrijeme, u gradu, bardovi drevnih naroda, donosili bi djelove epa kojeg bi sami smislili ili pokupili od onih prije, na trgu recitovali, pred okupljenima. Procesiji riječi, koja je pristizala iz svih pravaca, uvezujući se na ovom mjestu, prisustvovali su stanovnici bliskih, i udaljenih gradova, s pažnjom slušali što su aedi govorili.

* Priča je nađena u zaostavštini M.B., autora knjige ***Troja u Crnoj Gori***. S neznatim ispravkama je unosim u knjigu. Apokrifne je prirode. S pravom se postavlja pitanje postojanja ove svetkovine, pošto pojedine učesnike dijele vjekovi, pa nije moguće da je toliko trajala. Možda ih je okupio prostor obilježen fikcijom pisca. A možda je priča metafora u čiju je istinitost nemoguće posumnjati.

Fragmenti *Epa*, rasutog po svijetu, na ovom mjestu su dobijali cjelinu. Jedinstvena veza između naroda, kultura i jezika, sa dugom tradicijom. Učesnici su gošćeni najboljim vinima i jelima, spremanim za ovu priliku. Najbolji bi na kraju bio ovjenčan vijencem od lovora.

Stoji da je Homer ovdje izgovorio prvo pjevanje *Ilijade*. On nije pisao, niti bio naučen vještini pisanja, sve je znao napamet. Imao je memoriju kao okean. Nije imao razgovjetan glas. Znao je da zamucne usred recitovanja. Iako je važio za najboljeg, nijesu ga ovjenčali. Slabiji je ponio odličje. Odmahnuo je rukom, navodno, rekao: *Podmićeni su oni što su odlučivali*!
Kažu da se posljednje noći boravka napio, dozivao zvijezde, razgovarao s mrtvima, jadao se Ahilu, govorio nedolične riječi: potkupljivi su i bogovi i ljudi! Ukoliko je tačno, a priča je sačuvala ovaj detalj, pokazao je ljudsku slabost i sujetu, a mjerili su ga s bogovima. Ime pjesnika koji je pobijedio Homera je zaboravljeno. Još jednom potvrđena istina da pravi opstaju.

Vječnost bira!

Festival se pretvarao u bahanaliju. Pjesnici i oni koji su slušali, ispijali su velike količine vina, u čast domaćina izrekli mnoge hvale u stihovima. Anakreont je napisao pjesmu za koju je dobio nagradu. Njeni stihovi su nadživjeli dvadeset i šest stoljeća, zvuče

jednako svježe kao onoga ljeta kada ih je na gradskom trgu izgovorio, uz odobravanje publike, koja je zdušno navijala za njega i vino.

Sa usana tvojih na usne mi
Čaša poljubac šalje,
Šapuće o draži
Što joj udijeli ti.
Kad Dionis dođe, brige
na počinak moje odu.
Zamišljam da knez sam,
naljepše pjesme pjevam,
obavih lozom čelo,
i šta sada smeta meni?
Robe, ovamo pehar!
Bolje je biti pružen
po zemlji pjan nego mrtav.

Među učesnicima je bilo i domaćih pjesnika, jedan je ovjenčan lovorom. Tri njegova stiha ostala su zahvaljujući kamenorescu koji ih je uklesao u kamen, i sada žive.

Riječi su trajnije od kamena.
Dugovjekije od zemlje. Uzvišenije od neba.

Ispod pridodato, drugačijim oblikom slova: *Pjesnik sa ove zemlje*. Nije se potpisao. Pjesnici se tada, osim rijetkih, nijesu potpsivali.

Eshil je bio učesnik. Recitovao tek napisane *Persijance*, ostavivši utisak, velike ovacije. Nije dobio lovor, iako najbolji. Otišao je nakon tri dana, ne sačekavši kraj, proglašenje pobjednika. Bojao se da neće biti ovjenčan.

Za kratkog boravka u Meteonu (tako se zvao grad u kojem je održavana svetkovina!) pričao je o bici na Salamini, u kojoj učestvovahu, on i brat mu Kinegir. Dok je hvatao krmu neprijateljskog broda, bratu je sjekirom odsječena ruka. Eshil je je bio običan borac, bez činova i zvanja, pokazavši nenadmašno junaštvo. Kasnije će sebi spjevati epitaf, dajući prednost junaštvu, ispred pjesništva u kome se bijaše dokazao. Stihovi i danas stoje na spomeniku u Geli, gdje je proveo izgnaničke godine i dočekao smrt, pod čudnim okolnostima. Pala je kornjača iz kandži orla, usmrtila ga. Možda je ubistvo iscenirano, od strane onih što su ga prognali.

Ovaj grob prah Eshila Atinjanina čuva
Efuriona sin i plodonosne ponos Gele
O njegovom junaštvu Maraton neka govori
I dugokosi Persijanci koji sve to znadu

Riječi se obnavljaju. A kada ih kiše i vjetrovi izbrišu, nečija ruka ih ponovo ukleše, traju.

Oni koji su odlučivali o nagradi, naljućeni odlaskom, nagradiše drugog, neznatnijeg i talentom i glasom. Da bi opravdali sebe pred istorijom i bogovima, na

koje se često pozivahu, govorili su da su njega htjeli da proglase za najboljeg. No, on je potcijenio svetkovinu, one koje ocjenjuju i biraju, morali su braniti dostojanstvo grada, sebe i svetkovine.

Jednog ljeta na festival stižu Alkinoj i Sapfo. Oduševljeni gradom i ljubavlju. Nijesu nikoga primjećivali, zaljubljene su svi gledali. Djelovali su sablazno, odjećom i izgledom, posebno ona. U purpur odjevena, napadno našminkana. U svemu izazovna. U nju su se zaljubljivali, žene i muškarci podjednako. Posjedovala je previše ženskog. Nije joj se moglo odoljeti.

Pjesnici su toga ljeta pili do iznemoglosti. Njeno prisustvo i izgled narušili su sve. Svetkovina je gotovo propala. Oni što su odlučivali o *Vijencu*, kolebljivi. Polovina je bila da joj se da, druga se protivila. Ostaje bez pobjednika, prvi put. Festival počinje da gubi na značaju, da pada u očima onih što drže do pjesništva. Prorjeđivali su se dolasci. Vijencem su nagrađivani beznačajni pjesnici.

Postoji priča da je u Meteon uplovio preko Labeatskog jezera na čijim obalama bijaše grad. Pojavio se na otvaranju a nije pozvan. Ne vjeruju da je on. Tvrde: nepoznati obukao njegovo odijelo, govori njegove stihove. Zagledali se učesnici, radoznalost ne skriva svjetina. Željna dešavanja. Držao se dostojanstveno, govorio malo. Na večeri koja je priređena njemu u čast, izgovorio je mnoge stihove. Dosadio okupljenima. Bez mjere, iako se pozivao na mjeru.

Pindar, pa da nema mjeru? – komentarisali su. – Slavljen i hvaljen.
Ima! – branili su drugi.
Sjutradan ga nije bilo u gradu. Nestao tokom noći. Ostala je zagonetka: da li je Pindar? Ni sa čim opipljivim nije potvrđeno njegovo prisustvo na meteonskoj svetkovini. Dobio je Vijenac, ali je ostao van domašaja njegovih ruku. Ostao u gradu, ne zna se šta je sa njim bilo. Obični vijenac od lovora. Prema nekim tvrdnjama, danas čuje glas. Vjeruju njegov.

Milina pjesme što ljudima smrtnim svaku vlast daje
U ruho istine često odjene laž i prida joj
Istinsku vrijednost i čast,
Al' kasniji dani najbolji su svjedoci...

Učešće na svetkovini uzeo je Olin sa Delosa, pjesnik i kitarist, više je očarao kitarom no pjesmama. Ovjenčan. Poslije njegovog učešća, svetkovina je održavana još neko vrijeme, ne zna se do koje godine.

Među učesnicima je bilo onih čija svjetlost nikada nije zgasnula, i onih što su se kitili božanskim zvanjem. Ovjenčani lovorom, slovili su za slavne, ali nijesu izdržali borbu sa vremenom, koje je raspršilo slavu poput prašine, obezimenilo ih, gurnulo u nepomen. Ostali su rijetki, čije riječi mogu da se bore s prolaznošću, da pobijede. Neki ponovo oživjeli u priči, učinili čast gradu koji ih je primio otvorenih kapija, ukazujući im čast i dostojna mjesta u amfiteatru, iz kojeg su se čuli stihovi. Treba zamisliti amfite-

atar, bez publike i pjesnika, sa riječima izgovorenim davno, čiji se odjeci i danas čuju, iako nema amfiteatra, ni onih što su u njemu govorili. To se meni dogodilo. Kada sam posjetio Stare Mataguže, osjetio sam prostor sa svjetskom dimenzijom – u kome su odjekivali stihovi drevnih pjesnika. Kamenovi urasli u korov i travu. Zaborav prekrio sve osim poezije, koja i danas živi.

***

Na četvrtom kamenu, obraslom u žbunje, bršljan i travu, na prostoru Starih Mataguža, na izvjesnom odstojanju od tri preostala, koji bjahu dio grada, zapis. Kada sam digao mahovinu, obrisao prašinu koju su taložila stoljeća, ukazaše se riječi pisane grčkim alfabetom. Kopirali smo ih, dali prevodiocu, preveo ih je na naš jezik. Sijaju kao zvijezde, svježe kao one večeri kada ih je izgovorila Sapfo, u *Plaču za Adonisom*:

Adonis, Kiterko, izdiše lijepo, šta ćemo sada?
U grudi se udrite svoje, djevojke, derite ruho!

Poezija živi i nakon što zemaljsko prođe, nakon što nestanu gradovi, kao onaj u kome se održavala svetkovina pjesničke riječi. Nestao je grad, ostao kamen i riječ. Uklesani stihovi su učinili da kamen progovori. Zahvaljujući tome nastala je priča, koja dalje putuje i svjedoči.

SAMOBOR
ODBRANA I POSLJEDNJI DANI

Svih sedamdeset i sedam ilirskih gradova koji su bili između Narone i Epira, na prostoru koji je zahvatala Gencijeva država, našli su se na udaru Rimljana, koji su ih opljačkali u toku jedne noći. To je najveća pljačka u istoriji, izvedena u svim gradovima u isto vrijeme.

*

Rimski vojskovođa Emilije Paulo porazio je Makedonce i kralja Perseja, u vrijeme kada Lucije Anicije Gencija. U skladu sa tajnim uputstvom Senata, Anicije kreće u nesvakidašnju ekspediciju. Prije povratka u Rim, u sve gradove šalje odrede sa povjerljivim zapovjednicima, dajući zadatak da u svih sedamdeset i sedam ilirskih gradova sprovedu njegovu naredbu: u isto vrijeme, na način što će u toku jednoga, a najkasnije tri sata, građani na trgove iznijeti dragocjenosti kojima raspolažu. Pored koristi, Rimljani su htjeli da pokore gradove koji bijahu uz Gencija.

Kazna i poniženje.

Vijest o naredbi se brzo proširila, neki od gradova odmah iskazuju lojalnost novim upravljačima. Neki to čine malo kasnije. Dvoume se, ali pred rimskom armijom, brzo splašnjava volja za otporom. Odredi su razaslati u gradove, iz Skodre koja do skoro bijaše centar ilirske, a sada rimske vlasti.

Među rijekim koji su se odlučili na otpor zavojevaču, našao se grad Cina (u toku odbrane će dobiti ime Samobor), njegovi branioci su znali da su usamljeni, meta rimskim falangama. Takvu odluku je donio Boldus, starješina u miru, zapovjednik u ratnim uslovima. Bio je za bezuslovni otpor.

Naredio je da se zatvore svi ulazi u grad, glavna i još tri kapije koje su ga vezale sa spoljnim svijetom. Neprihvatanje povlastica koje su Rimljani ponudili (manji porezi nego u vrijeme Gencija) i sloboda, koje su im bila puna usta. Sve je padalo pred njihovom propagandom. Osim Cine koja je bila jedinstvena u odluci da to ne učini, što je ljutilo Rimljane. S malo negodovanja, rimsku ponudu prihvata sedamdeset i šest gradova. Nećemo im ništa dati! – viče Boldus, podržavaju potčinjeni komandanti: Scerdis, Epidius, Agiros i Tato. Nećemo! – ponavlja Boldus pred braniocima. – Strijelama ćemo im prirediti dobrodošlicu.

Dok su u drugim gradovima iznosili na trgove zlato, srebro i druge dragocjenosti, u toku tri naredbom propisana sata, stanovnici Cine su sabirali snage: oružje, smolu, vrelu vodu, bacače kamena. Rimljani

upućuju još jedan poziv – naglašavajući da je posljednji, najavljuju surovu odmazdu.

U istoj noći i naznačenom vremenu, stanovnici iz škrinja i ostava, a upravitelji iz gradskih trezora, iznose na trgove dragocjenosti, predaju zapovjednicima koji su vodili operaciju. Vojnicima je dopušteno da prođu kroz palate, gradske ustanove i riznice, provjere da li je sve predato. Nepredato su imali uzeti za sebe, uvijek bi se našlo nešto što je zaostalo, a vojnicima dobrodošlo. Nagrada za posao koji im je povjeren.

Izginućemo do posljednjeg! – viče Boldus. Građani daju nesebičnu podršku. Sa željom da se priča kako Cina nije pristala na poniženje i predaju. Sami, Samoborci! – uzvikuje Agiros, srednjeg rasta, širokih ramena, oštrog i odlučnog pogleda, bodri građane da treba da istraju.

Gomile srebra i zlata iznijete na trgove – rimski zapovjednici začuđeni bogatstvom Ilira. Rasle su gomile, praznile se škrinje, ostave i riznice. S predajom blaga, svih sedamdeset i šest gradova ulazi u ropstvo. Rimljani su tvrdili da im donose slobodu, da će im biti bolje nego za svojih gospodara. Pogotovo pod Gencijem, koji je, nakon što je ogromno blago zgrnuto, a on u kavezu, ušao na kapiju Rima. Taj ulazak bio je gubitak svega.
– *Sada sam izgubio sve*! – riječi su koje je izgovorio, nakon što je prošao trijumfalnu kapiju. – *Moji bo-*

govi su mrtvi. I mi sa njima. I ove riječi mu pripisuju, iako nijesu potvrđene opipljivim dokazima. Livije ih ne navodi u svojoj *Istoriji*.

I napad i otpor su bili jednako žestoki, trajali trideset i dva dana. Trideset i trećeg je poginuo komandant odbrane Boldus. Trideset i četvrtog dana su u grad ušli osvajači. Pale su kapije, bedemi, utvrde. Mnoštvo mrtvih. Rimski istoričari se razilaze u broju. Razlike su tolike, ne treba ih navoditi. Odlučiti se za bilo koju brojku, neće biti pouzdana, ni prava. A i čemu brojke?
Zbog hrabre odbrane, preživjelima pošteđujem živote! – teatralno je rekao Emilius Paulo, glavnokomandujući rimske vojske u ovoj jedinstvenoj vojničkoj, nadasve pljačkaškoj ekspediciji, postavljajući na bedeme grada rimsku zastavu.

Rastrčali su se u potrazi za blagom. Ušli u svaku kuću i palatu, spustili se u tri bunara, koliko ih je Cina imala za slučaj duže odbrane. Razidali kule, gdje su pretpostavljali da bi blago moglo biti skriveno, nijesu našli. Ispitivali građane, nijesu saznali. Iako je to ljutilo Paula, iako su to potčinjeni očekivali, nije promijenio odluku, poštedio im je živote. Uprkos sumnji da bi neki od njih mogli znati gdje je skriveno bogatstvo sedamdeset sedmog ilirskog grada.

Prema Liviju, novac je išao s karavanom na čijem je čelu bio ukaveženi Gencije, po drugima, novac je u

Rim stigao s Emilijem Paulom, nakon što je smirio pobunjene gradove.

Gencije je u Rimu.

Teško je utvrditi šta je istina, ko je ponio blago, u kojim količinama. Velikim, svakako, bogatstvo je stiglo u Rim. S Gencijem ili Paulom, svejedno je za ovu priču. S kraljevim odlaskom, okončana je ilirska država. Većina stanovništva Cine izginula je tokom opsade. Uz zapovjednika odbrane Boldusa, ginu i četiri komandanta: Scerdis, Epidius, Agiros i Tato.

Samobor je jedini grad kojeg Rimljani nijesu opljačkali. Ali su ga porušili do temelja. U njegovim ruševinama žive znaci otpora, 2043. godine nakon događaja. Tragači blaga koji su kroz vjekove išli za pričom da je to jedini ilirski neopljačkani grad, tragaju i danas. U traganju, dok su prebirali po ruševinama, našli su kamen na kome je bilo ime Boldus, uklesano nečijom rukom. Poslije dugih traženja, kažu da ni jedan kamen nije ostao na mjestu, na kamenju nalaze imena, prvo Tata, zatim Scerdisa, pa Epidiusa i Agiriosa. Uprkos osvajačima koji su srušili i izbrisali sve pred sobom, i vremenu koje je prošlo preko ruševina, imena su se održala do naših dana.

Dok sričem njihova imena, glasovi koji nijesu pristali na ropstvo i poniženje, žive u kamenu i priči.

PRAPRATNA
GRAD KOJEG NEMA

Uistinu, sve su moje ptice i krilata bića odletjela –
'Jao moj grade!' reći ću ja.
'Moje kćeri i moji sinovi su odvedeni –
'Jao o moji muževi!' reći ću ja.
'O moj grade koji više ne postojiš, moj (grade) napadnut
Bez razloga.
'O moj (grade) napadnuti i razoreni!"

Tužaljka iz grada Ura

Kakav smo mi narod kad ne znamo gdje su bila dva naša grada Prapratna i Obolon? – pitao me Mladen Lompar u Morinju, na na terasi caffea Tramontana, dana 7. septembra 2011. godine.
Zapis koji je nastao nakon sna što sam ga usnio iste noći – mogući je odgovor na ovo pitanje. San u kome me zvalo kamenje Prapratne.

Ko je srušio Prapratnu? – pitanje koje je počelo da me muči poslije Lomparevog pitanja. Nije ostavljalo. Iako je Prapratna moja opsesija, tek sada sam počeo da je otkrivam. Shvativši da, uprkos onima koji su srušili taj nekada rezidencijalni grad, živi u nama.

*

U snu je grad govorio: Ime mi je Prapratna, postojala sam na ovoj zemlji, bila grad, u kome su stolovali dukljanski kraljevi. Rezidencijalni centar. Iz mene se upravljalo. Dolazilo i odlazilo. U ratove i pohode, na putovanja, u mirovne misije. Imala sam srećne trenutke.

Naišla je vosjka, u pohodu ka moru, rušila i palila. Srušena sam do temelja, svaki kamen je raznesen na razne strane. Rušili me, odnosili. Bacali u bezdanice, u korita rijeka, morske dubine. Gdje me niko neće pronaći, niko sastaviti.
Ni kamen ne smije ostati! – zapovijest, bespogovorno izvršavana.
Nestajala sam, prvo unutrašnji djelovi, opasana visokim bedemima, srušene su palate u kojima su stolovali kraljevi. Brisani zapisi sa kamenja. Da ne bi ostalo traga ni pomena. Srušene nekropole, kako mrtvi ne bi svjedočili. Mrtvi znaju biti sigurniji svjedoci od živih. Naslućivala sam sudbinu koja čeka. Nemoguće je oduprijeti se sili. Mnogi branioci poginuli. Oni rijetki što su pretekli, vidjevši da me nemoguće odbraniti, pobjegli u brda.

Slušao sam govor kamenja. Svjedoke najpostojanije.

Nijesu stali, dok me nijesu prekopali. Moje kamenje je ispod zemlje. Čitavi narod bi trebalo da krene u potragu, da ga nađe, donese na mjesto gdje sam bila.

Mjesto će se oglasiti, kada sazrije želja da se nađe i sakupi moje kamenje. Tada će nestati raskoli koji potresaju ovu zemlju i ljude na njoj. Strana koja je učestvovala u mom rušenju i danas je prisutna. Ne želi da budem nađena ni sastavljena. Nevidljiv sam no živ grad. Iako od mene nije ostalo traga. Vi što ovdje živite znaćete ko ste – kada sakupite moje kamenje, čuo se glas.
Kamenje savršeno ćuti – rekao sam.
Dosta je ćutalo – oglasi se ponovo, a onda mnoštvo glasova njenih stanovnika, koji su živjeli na njoj. Nestalo je kamenje, ostali glasovi. – Konačno je progovorilo kamenje! – ponavljaju. Neće nas ostaviti dok ih ne sakupimo. Ponovo sagradimo grad.

Pisac ove priče je uzeo obavezu, u snu, da sagradi grad od riječi. Veliki poduhvat! – čuo je glas, izdvojen od ostalih. Krenuo je za njim. Sakupljao riječi. Podizao Grad. Obnavljao Prapratnu.

DEUKALIONOV ZID
KOLONISTI IZ TROJE

Neugasiva slava spoznade one što domovinu voleći
Preuzeše na sebe oblik mračne smrti.

Konstantin Kavafi

Zovem se Demok. Vjerovao sam da ću napisati ep o stradanju Trojanaca. Nijesam ostvario naum. Htio da ga uklešem u kamen, da ostane svjedočanstvo. Veliki poduhvat, a snage male. Uspio sam da uklešem fragmente o onome što sam vidio, čijim sam svjedokom bio.
Demokova priča živi na kamenju zida čiji su ostaci i danas vidljivi Crnom Gorom.

*

Rat kakav ne pamti istorija. Deset godina smrti. Lomače, ubijani Ahejci i Trojanci, naši i njihovi. Desete poče da kosi kuga, mnoge odnijela. Smrt bijaše strašnija od one u borbama. Bili smo nemoćni. Dnevno je umiralo na stotine. Mrtve je nemoguće izbrojiti ni sahraniti. Mislili: Djelo bogova! Kasandra vrišti ulicama. Još nas ne bijahu zapalili iznutra. Drvena na-

prava će kasnije ući na Skejska vrata. Ahilej poginuo, uznemirenost u njihovim redovima, napadu nećemo odoljeti.

Mrtve ne sahranjujemo, ni mi ni oni, dajemo ih vatri, najbrži vid sahrane. Dati ih vatri, a ne zemlji, uzvišeniji je čin, dostojan poginulih.

Drveni konj, prevara koju podmetnuše Ahejci, kasnije shvatamo namjeru. Djelo Odisejevog lukavstva i Epejeve majstorije. Kontramagija, čiji je cilj da poništi moć grada, skupljenu u Paladionu, gradskom božanstvu, da ahejske junake oslobodi straha od sila kojima zrače zidine Iliona.

Otvaraju se Skejska vrata, kreće požar. Ahejci spolja, Ahejci iznutra. Pokolji, pljačka, ubijanja. Iskaljuju deset godina sakupljani bijes. Mali Ajant u hramu siluje Kasandru, gnuša se vojska. Halkant nagovara Vrhovni savjet da prinese žrtve svetilištu. Ajant se kune kako nije uradio. Odisejeva izmišljotina, izbjegao kamenovanje. Agamemnon daje nalog da je zarobe i svežu, dragocjen plijen, otišla s njegovom vojskom. Neslavno završila, kao onaj što je izdao nalog. Poginuli od Klitemnestre i njenog ljubavnika, koji je izvršio prevrat, otjerao Oresta, Agamemnonovog sina.

Posljednji otpor pruža Eneja. Odlazi s borcima na planinu Idu, gdje ga dočekuje porodica. Sakuplja preživjele, kreće prema Trakiji i Makedoniji, pa Samotraki, stiže u Epir. Mološani ga dočekuju (kao ro-

đaka Prijamovog sina, djevera Andromahe), Hektorove udovice. Preko Jonskog mora stiže na Siciliju, osniva gradove Sagestu i Elimu. Na prijedlog rođaka, Helena, sa Sicilije kreće prema zapadnim obalama Italije, bura ga baca na obale Afrike, neko vrijeme kod kraljice Didone. Uprkos ljubavi koja se rasplamsala, vraća se na Siciliju, prima ga kralj Akest. Umire otac Anhis, sahranjuje ga uz počasti...

Avantura se ne završava...

Antenor preuzima komandu nad izbjeglim četama paflagonske vojske, čiji je kralj Pilemon pao pod Trojom. Brodovima prelazi u Italiju, iskrcava se u luci koju proglašava NovomTrojom.

Svuda se rasijali. Helen i Andromaha stižu u Epir, grade Novi Ilion, dio Epira nazivaju Haonijom, dočekuju Eneju. Poslije Helenove smrti, Andromaha, Hektorova udovica, odlazi sa sinom Pergamom u Novu Troadu (Mala Azija), u grad Pergam, kod izbjeglih Trojanaca. Onima iz visoke klase, s prinčevskim zvanjima, lakše je bilo. Imali su bogatstvo, običnom puku, izbjeglicama, sudbina je neumoljiva i teška. Beskućnika neće u kuću, stara mudrost, pokazala se istinitom, i u slučaju obeskućenih Trojanaca. Oni gradili Troju, a mi sanjali Troju. U sjećanju: hramovi, palate, tržnice. Bedeme kakve nemaše ni jedan grad.

Ne smijemo zaboraviti plamen u kome je nestala. Posljednje što smo ponijeli u očima. Utihnule borbe,

nasta kobni čas tišine, kojim je obilježen poraz za jedne, pobjeda za druge. Ako je pobjede bilo?! Mnoge su pobili, rijetkima dozvolili da napuste domove, tražimo nove. Sa malim zavežljajima, djecom u naručju, malo hrane, najneophodnijim. Ostalo uzeli osvajači. Ako preživimo sazidaćemo novi grad. Važno je da sliku ponesemo u sjećanju. Rasuli se na sve strane. Svako išao kuda je mogao, slijedeći talase i sudbinu. Eneja svojim putem. Sanjajući grad koji će podići. Nosio ga u snovima. Ne odustajući od nauma.

Plovimo uzburkanim morima. Prepušteni olujama. Prate nas oni ognjevi i sudbina. Teška kao planina Ida. Oltari popadali, kumiri izgorjeli. Arijel, Turn i ostale vođe. Sjećamo se. Sjenke ratnika ostalih pod Trojom. Zloslutna proročanstva, Kasandrina sjen, ne gubimo nadu. Misao da sazidamo grad, sebe ugradimo. Sudbina svih što izgube grad i dom. Mi smo sve izgubili. Nosili vjetrovi, gonile oluje. Ognjevi u očima. Plamenovi u sjećanju; krici, vapaji ranjenika. Opraštanja od života. Svega se naslušali. Sudbine gradova su kao sudbine ljudi! – izdvajao se jedan među mnoštvom brodolomnika. Isplovili na ove obale, bogovi slali iskušenja. Brodolomnici, teglimo sjećanje. Breme koje se ne smije ostaviti! Šta bi bez njega? Ne bi bili Trojanci!

Lijepo nas primiše stanovnici Ilirije, na obalama, u brdima jednako. Imamo jednu želju – da sazidamo grad, sačuvamo sjećanje. Ima dosta kamenja! – zbore oni što od davnina nastanjuju ovu zemlju. – Zidajte,

ne štedite, mi ćemo vam pomoći. Ako s drugim oskudijevamo, kamenjem smo bogati.
Pričamo kako su nas Ahejci prevarili – ubacili drvenu napravu. Nijesmo pomišljali da su u njemu ratnici, iskra plamena u kojem će nestati grad.

Udarismo temelje, počesmo bedeme, ubijeđeni da ih neće srušiti, vrata na koja neće ubaciti naprave, poput one. Opčinjenost nas je koštala. Vjera rodila poraz. Učinila da sve izgubimo. Možda bi pobijedili. Odupirali se, što bi Ahejce iscrpilo. Bili su na izmaku. Trebalo je istrajati, pobjeda bi bila naša. Tanka je linija između poraza i pobjede.

Ne vjerujemo u bogove. Naša vjera je izmjerena našom propašću. Krenuli smo sa zidanjem velikog zida. Kamenje dovlačili zajedno s Ilirima. Prvo pokoljenje kolonista iz Troje, potrošilo je živote u podizanju zida, koji nije završen. I naredna pokoljenja su u njega ugrađivala sebe i kamenje.

Napuštajući Troju, ponijeli smo *Paladion*, kip u kojem je bila snaga grada. Ugradili ga u bedeme, vjerujući da će nas spasiti. Neka Paladion bude početak nove Troje! – govorio je Troil, prorok u čije riječi smo vjerovali. Nova Troja nije sagrađena. Ostali su djelovi zida koji je i danas vidljiv. Snove i sjećanja na grad i njegovu sudbinu, odnijeli smo pod zemlju.

*

Ostale su zidine koje zovu: *Međa Vuka Manitoga*, *Dekulionov zid*, *Dukljaninova međa.* Osim u ovom zidu, Trojanci ostavljaju tragove u nazivima toponima: *Trojanov krš, Trojanov zid, Trojanova međa, Trojanova greda, Trojanovo katunište.* U prezimenu Trojanovići, sa kojim i danas živi dio stanovnika na poluostrvu Luštica u Crnoj Gori. Svuda su ostavili tragove trojanski kolonisti, lutajući svijetom, nakon što je srušen grad.

*

Svi mi u sebi nosimo Troju! – glasovi. – Troja živi u nama! – vape kolonisti. Ratovi nijesu stali. Sjenke velikog rata putuju kroz vrijeme. *Paladion* je u zidu, neko će ga naći. Počeće da živi grad. Nikada! – glasovi ahejskih vojnika. Glas Agamemnona koji je odlučio da Troje ne bude. Kumovao njenom nestanku. Volja bogova ili ljudi? – pitaju neimari iz zida. Nema odgovora. Umirali smo s Trojom na usnama. Uvjereni da ostaju snovi iz kojih će dići grad – umnožavaju se glasovi potomaka prvih Trojanaca, koji su došli na ove obale. Pred gradom od snova – nemoćan je Agamemnon, ma koliku vojsku imao i želju da ga sruši. Nemoćni rušioci. Snovi žive.

*

Kasnije će se ispostaviti, nakon što je rat odnio mnoge živote, da Helena nije bila u Troji. Priča o Heleninoj ljepoti opčinila je Trojance. Paris je izmislio. Motiv za umiranje. Varka poslužila kao povod za rušenje grada. Ni jedni ni drugi nijesu shvatili da su zalud ginuli. Ne znajući da Helena ne postoji. Plod ahejskog lukavstva i Parisovog ludila. Bili su mrtvi kada je obmana izašla na svijetlo dana. Kasno da se bilo šta uradi.

Parisova ludilo uništilo je Troju, iz čijih ruševina se ceri bezuba nakaza. S maskom koju nazivahu ljepota.

DUBROVNIK
DESISLAVINO IZGNANSTVO

Probudila me oko četiri ujutro. Tražila da je oživim, što činim pričom koja slijedi. Od dokumenata sam imao njenu ispovijest, koja se čuva u Arhivu Dubrovnika, na pet slabo čitljivih stranica. Na osnovu njih i onoga što mi je govorila intuicija, rekonstruišem životopis posljednje dukljanske knjeginje, koja nakon napada Rašana na Duklju, napušta zemlju. Odlazi u Dubrovnik, grad koji udovici velikog kneza Mihaila pruža utočište.

Desislavino izgnanstvo, moji snovi o Dubrovniku i nemogućnost da izađemo iz grada, ona i ja, duboko su se poistovjetili. Probudili misao o njoj, koja stoljećima sanja povratak.

Čujem glas, siguran da je njen.

***

Napuštanje Duklje na brzu ruku. Pred vojskom velikog župana koja je rušila gradove, konjima ulazila u hramove, palila knjige. Donijela sam pepeo, vjerujući da će se preobratiti u slova, spasiti knjigu. Knjige

ne umiru ni kada sagore. Pali su gradovi: Svač, Danj i Drivast. Mjesta ni vremena za čekanje nije bilo. Na redu je Prapratna, prijestonica. Ne smijemo čekati.

Uzeli najpotrebnije. Najuža pratnja, dvorska kancelarija, službenici. Spisi, dokumenti od važnosti. Rekla sam da se ponesu, da ne izgore. Trebaće svjedočanstvo. Prilikom odstupanja, u najužoj pratnji: nadbiskup Grgur, župani Čeneh i Cernik, kaznac Grdomil, vlastela, važni ljudi sa dvora.

Sa dva broda krećemo za Dubrovnik. Najbliži a najsigurniji. Kasnije sam poklonila oba broda, potvrdila potpisom mjeseca avgusta 1189. godine, o Stjepanudne, pred svjedocima, dvadeset i jednim na broju, s Grgurom našim nadbiskupom na čelu i Marinom dijakom, notarem dubrovačkim, koji pisa povelju i stavi potpis. Među svjedocima bijahu: Desimir, sudija dubrovački, Grosius Goislav, Dobroslav Bodocije, vikar Mihatije, Balotije Belatabusi, župan Krepun, Kasvej Grdomir, Bratoje Tehamorić i drugi.

Duklja me u snu pohodi. Gradovi porušeni, sela popaljena. Nad zemljom dim i garež. Usta puna pepela. Davila sam se, osluškujući zemlju, stenjanje pod tuđinskim jarmom. U vazduhu dim od sagorjelih knjiga, ljudi, živine, smokve i nara. Pepeo života. Nigdje vjetra da rastjera miris paljevine. Molila sam, nebesa zatvorena. Bog ne čuje. Zaboravio na moju zemlju, stao na stranu porobljivača, ne onih što se brane. Vapila: Bože, oprosti im, ne znaju šta čine.

Pruži ruku da izađemo iz ovoga zla. Ili nadu. Tračak samo.

Stižu izbjeglice sa naših strana, ugledna porordica Trifun iz Kotora. Srela sam se sa njima, saznala da je Kotor pao. Odatle je Jakvinta vodila borbe sa suparnicima za kraljevski prijesto u Duklji. Često odlazim u luku, čekajući brodove, sa kojima su stizale rijetke vijesti iz Duklje. Žalosne, nepovoljne, svaki put bi potresle. Mislila sam, donosioci uveličavaju pogibelj, koja bijaše napala moju zemlju, tješeći se.

Nijesam htjela da prihvatim da sam posljednja dukljanska vladarica. Sumnjivo završava moj muž. Nađen je mrtav u maslinjaku, nedaleko od dvora, u noći punog mjeseca. Vidjelo se kao za dana. Zla raška struja!

Pamtim tu noć.

„Budući bezbjedna, od svoje volje otpuštam svoj galijun i sagiteju (dva moja najdraža broda, koja sam odabrala iz nevelike flote i sa njima krenula na put izgnanstva, zli put!), ukupnoj opštini dubrovačkoj određujući da, ako budu ostala u gradu ista drijeva, budu u mom imanju, ali u službi opštine dubrovačke idući brodovi, a što se bude dogodilo od njih, koji bi se poslije mogli izgubiti, određujem da mi opština dade sto perpera, a kada ja ostavim Dubrovnik, ili se vratim, isti će brodovi hoditi kao moje imanje. A kada brodovi budu slati u Dubrovnik, ili izagnjiju ili se što drugo njima dogodi, kako se

kazalo, biće na štetu same opštine dubrovačke, ako uzmognu sto rečenih perpera meni platit.“

Bezbroj puta iščitavam riječi sa prijepisa povelje koji su mi dali. Orginal je u notarskoj kancelariji.

*

Sanjao sam, ne mogu izaći iz grada. San mi se javlja tokom decenije, od 1991. do 2001. godine, u kraćim i dužim razmacima. Okvir je isti, razni ambijenti Dubrovnika. Tražim izlaz, nema ga, ni u jednom snu, ne mogu da napustim grad. Sa tim snovima (žalim što ih nijesam zapisivao!), ulazim u snove izgnane dukljanske knjeginje, sudbinu njene i moje – zemlje. Mnogo puta je prošla kroz moje snove. Lijepa u izgledu, graciozna u hodu. Bez krune i znamenja.

*

Sanjam Prapratnu, naš grad, od kojeg, kasnije ću saznati, ni kamena nije ostalo. Ono što sam vidjela u snu, dogodilo se na javi. Snovi se obistinili. Surova stvarnost i zla sudbina. Propast je došla u san. Potvrđivale su je vijesti koje su do mene dolazile. Ovo što pišem u noćima dubrovačkim, lična je ispovijest. Nijesam sigurna da će nekom trebati, ali osjećam potrebu da sjećanja uvijem u slova, prenesem na pergament. Svjedočanstvo i poruka onima što će doći, koje će možda zanimati, moja i naše zemlje sudbina. I bez

da budu zapisane, sudbine žive, no, za svaki slučaj. Da ostane dokument.

Kako je vrijeme izgnanstva odmicalo, uvećavao se prostor za zaborav. S novcem koji se osipao, osipala se moja pratnja, službenici, čuvari. Trošilo se što se imalo, priliva nije bilo. Dubrovčani su i u mom slučaju pokazali škrtost. Zvanje knjeginje gubilo je na značaju. Domaćinima sve manje interesantna. Zlatna moneta u početku, srebrna, pa bronzana... Na kraju, bez vrijednosti.

U strahu da se mogu vratiti u zemlju, propaganda porobljivača dobija krila. Svakakve vijesti šire. Htjeli su da sve izgubim u očima onih što su ostali, s nadom, u beznađu. Širili su vijesti o mom raspusnom životu u Dubrovniku, Veneciji i drugim gradovima. Raspusnosti nije bilo. Živjela sam skromno, u moj život se uvlačilo siromaštvo, bijeda...Da ne bi jedne dubrovačke porodice, gladovala bih. Bojim se da ih pomenem, može im štetiti u budućem vremenu. Ne zna se, kome mogu zasmetati naši prošli životi. Zagledala sam se u dubrovačkog patricija T, ljubav se nije ostvarila.

Toliko o ljubavima.

Odlaziim na obalu, razgovaram s morem. S mojom zemljom. Pričam kao sa živima. Ispovijedila se, njoj jedino. Episkopima nijesam htjela, niti osjećala potrebu. Šteta što nijesam bilježila razgovore. Moja ne-

napisana poezija. U ustima pepeo. Osjećam dok ovo pišem. Miris paljevine dopire do Dubrovnika. Donose izbjeglice, na odjeći, i vjetar koji se ne da ustaviti. Ide kuda hoće. Lijepa je sloboda. Ah, da sam vjetar!

Odlazila sam Bodinovoj kuli. Molila za Duklju. Mnogo suza izlila ispred njenih bedema. Ćutala je kula, sjećanje na moć Bodinovu, moć Duklje, koje u nekom vremenu bijahu velike. Ničega nije bilo. Ni Duklje ni moći.

Kula je svjedok Bodinovih zločina. Dobar dio vladavine, proveo je u svađi sa knezom Branislavom, bratom od strica, i njegovim sinovima. Kraljica Jakvinta je podsticala sukobe. Branislav sa svojima pogubljen pred Dubrovnikom, sahranjen u lokrumskom samostanu. Naš ljetopisac u svom i našem Ljetopisu piše:

„Kada je to vidjela kraljica, odmah rasplete kose pa se poče žestoko tući šakama u glavu, plakati i govoriti svom mužu: 'Jao, jao, jao, zar zbilja ne vidiš, o kralju, kako ubijaju tvoje ljude?! Njihovi srodnici su u našim rukama, a oni ne prestaju da svakodnevno ubijaju i ranjavaju tvoje ljude. Zar još nijesi svjestan onoga što je učinio Kočopar? Zašto dozvoljavaš da žive njihova braća koju držiš u okovima?' Tada kralj, razbiješnjen, podignuvši mač, naredi da se pred gradom Dubrovnikom i na očigled njihove rodbine odsiječe glava knezu Branislavu, njegovom bratu i sinu, nadovezujući tako ubistvo na vjerolomstvo. Tada episkop i opati koji su bili došli da mole kralja da im se ne odsijeku glave i da

između njih ostave mir, vidjeći da su oni već ubijeni, mnogo su žalili što su zakasnili da dođu i počeše žestoko osuđivati i grditi kralja zbog toga što se pokorio volji svoje žene i što je ubio svoju braću. Kralj se odmah pokajao i gorko je plakao, pa pošto su mu oni bili braća, naredio je da se časno sahrane. Tada episkop i opati, uzevši njihova tjelesa, sahrane ih s velikim počastima u manastiru svetoga Benedikta na ostrvu koje se nalazi pred Dubrovnikom. Zatim njihova braća i sinovi i ostali koji bijahu u gradu. Pošto su čuli da neki žele da predaju grad kralju, pripremivši male lađe, pa se ukrcavši svi u njih, doplove u Split, a odatle preplove u Pulju, a zatim stignu u Carigrad. U međuvremenu kralj uze Durbovnik i tu sagradi tvrđavu. Potom se vrati u Skadar. Vladao je dvadeset i šest godina, a u dvadeset i drugoj, ubio je svoju braću."

Svaki put kada bih došla do Kule, čula sam Bodinov plač. Plač mi je dolazio u snove. Nije dao mira. Plakala sam za braćom pogubljenom i Dukljom porobljenom. Mislila: Ništa zaludnije od zaludnog plača. Pločnike grada zalivala sam suzama. Nema kiše koja ih može sprati, iako ovdje padaju obilne kiše. Možda jednom neko iz moje zemlje, ko bude dohodio, nađe moje suze.

Suze sam tražio svaki put kada bih otišao u Dubrovnik. Zbog njih sam, postao zatočenik sna, koji ne može izaći iz grada.

*

Gdje je knjeginja otpočinula, a sa njom sudbina Duklje, niko ne zna. Možda u nekoj od benediktinskih crkava. Pomagala je benediktince, govori njen posljednji zvanični pomen u povelji od 15. juna 1193. godine, kojom Đuraš, sin Andrijin, vraća crkvi Svetog Martina otetu zemlju.

***

Godine utjelovljenja Gospodnjega 1193. mjeseca juna, indikt XV u gradu Dubrovniku.

Pred knezom i savjetom, pred sudijom gospodina velikoga župana (Rastka) Andrije, stotnika Velcina i vikara Mihata, Kranka Bubane, Ivana Petrake, Mengacia Bocina te Giraka od strane (grada Dubrovnika), ja Đuraš, sin Andrijin, stanovnik mjesta Gradesi, dajem na znanje da najvjernije obnavljam očevu oporuku i priznavam za svjedoka višnjega gospodina da zemlja u Zonhetu pripada crkvi svetoga Martina, a ne kako mi je saopštila gospodarica knjeginja Desislava. Pošto ne želim da nosim ovaj grijeh, zapovijedam da svi od toga odustanu, jer je ta zemlja oduvijek pripadala crkvi svetog Martina, poštujući moju želju i želju moga oca i mojih predaka. U ovome je bio prisutan Bratoš, sin Bratačanija. Pošto sam ja i đakon Marin i opštinski pisar bio prisutan, zamoljen sam da potpišem.

1193. godine

Priču o Desislavi sam zaokružio, koristeći njenu ličnu ispovijest, kako sam rekao na početku, te dvije navedene povelje, a završio je 4. oktobra u 5,37 ujutro, nakon čega sam zaspao u miru. Smirili smo se, napokon i ona i ja. Ako za mir ima mjesta?

GRADAC
LEGENDA O NEIMARU

...o gradovima koji nijesu sagrađeni

U gradu je planirao najmanje tri hrama. Bilo je i onih u kojima je zamišljao i po trinaest i po dvadeset i trideset i tri. Hramovi su važni. Mjesta gdje ljudi imaju doticaj s nebom. Zvjezdane putanje bile su određujuće za planove. Ritam života poistovjećivao je sa ritmom zvijezda čiji bi odsjaji bili ljekoviti za stanovnike.

O svemu je mislio: položaju na zemlji i uticajima neba. Zamišljani su na zemlji a bili nebeski gradovi.

Uz svaku skicu zapisivao je ime, gradovi koje nije sagradio, žive i danas u skicama i imenima koja im je davao, u bilješkama koje je pravio dok je projektovao. Zapisi su dijelom sačuvani. Pergamenti na kojima je zapisivao i crtao nijesu odoljeli vremenu. Kamena škrinja u kojoj su čuvani nije napravljena da bi obezbijedila trajanje. Da li njegovo, ili je djelo nekog kamenoresca, nije utvrđeno.

Nekoliko godina je boravio u Veneciji. Živio i u Carigradu.

Poznavao je astrologiju. Zvijezde smatrao odlučujućim u biranju položaja grada. Na skici obilježenoj sa Kaliopolis napisao je: *Pojava PSA, pojava ARKTUROSA i iščezavanje Vlašića. Teško je odgonetnuti dovođenje u vezu ovih zvijezda*.

DARDONA
HERMOPOLIS
DUKALIONA
SAIS
ERAH
HOMEROPOLIS
OBLUN
CORONA
GABANA
ATLANTISA

Sva imena nijesu sačuvana, od nekih je ostalo po koje slovo na oštećenoj pergameni.

LI...D...
HU...M
...M...O...P...

Vrijeme neumoljivo, vlaga...činila svoje.

Oštećen je životopis, nađen u istoj škrinji, pisan rukom. Sastavio sam oštećene djelove, donekle... Najprije stihovi:

MLADIĆ KRATKE KOSE
KLEČI
NALAZI SE IZMEĐU DVA STUBA
IMA POVEZ NA OČIMA
OMČU OKO VRATA
STOPALA SU MU POSTAVLJENA
POD PRAVIM UGLOM
U LIJEVOJ RUCI DRŽI NEKI PREDMET
NALIK NA KNJIGU
SA UREZANOM ZVIJEZDOM

Životopis:

... Želio sam da sagradim mnoge gradove... Gorio od želje za njima i građevinama, koje sam nosio u vizijama, vjerujući da će odoljeti.

Borio sam se sa sopstvenim željama. Ostali su nesagrađeni u skicama i riječima. Nijesam uspio da ih nacrtam, kako sam zamišljao, uz opise riječima.

Bio je to dar bogova, možda prokletstvo putujućeg graditelja, obdarenog za građenje. Kotur i kanap, visak i mistrija, stalno su bili u mom prtljagu.

Znao sam da ih neću sagraditi. Vjerovao da će budući graditelj pronaći skice. Poslužiti da gradovi građeni u snovima postanu stvarnost.

Postoje na zemlji mjesta koja zrače kobnom energijom i mjesta koja zrače energijom koja povoljno utiču na one koji u njima žive. U ispitivanju i putovanju prolazile su godine. Život brzo prođe, dok udarih dlanom o dlan. Šta bi, gdje se djenu? Živote!

Čovječiji vijek je prekratak da bi izgradio jedan, a ja htio mnoge gradove. Shvatio, kada su godine protutnjele. Malo je ostalo. Gdje su, rado bih da ih vratim, krenem ispočetka, nije moguće. Ko je vratio godine, ko zaustavio vrijeme? Gdje su sada?

Pronašao sam mnoga mjesta... Obilježio. Nijesam zalud živio. Od moga života, ukoliko bude pronađen ovaj životopis, neko će sastaviti priču. Neimar koji se zadubi u moje skice, sagradiće bar jedan grad. Postaviti temeljac ili napisati knjigu. A to je nešto ipak. Nije bilo uzalud.

Sve je u kamenoj škrinji, s nadom da će preživjeti... Sarkofag mojih vizija... posljednja je rečenica nađenog životopisa.

979. godina... Vidljive tri brojke. Da li su samo one napisane, da li znače 979. godinu? Na koje računanje vremena se odnose, prije nove ili novu eru? Teško je utvrditi. Kamen ćuti. Kada bi progovorio sve bi se znalo. Konac, što je služio za mjeru istrunuo, kameni

kotur sačuvan. Vidljive skice, čitljivi zapisi koje je ostavio.

Nesagrađeni gradovi traju na marginama pergamena. I u snovima. A snovi uvijek žive. Neke sam sanjao, pomogli su u sklapanju životopisa. Neki će se prikazati budućem neimaru. Kakav je bio onaj što ih je sanjao, i ovaj što napisa priču. Snovi ne trunu, ni riječi. Gradovi od njih sagrađeni postojaniji su od onih što su od cigle i kamena.

*

Prema nekim pretpostavkama *Grdova gradina*, od koje danas stoji gomila kamenja, nedaleko od Saltue, možda grad koji je ovaj neimar zidao. Na to navodi legenda o graditelju Grdu, čiji se grob nalazi u obližnjoj gomili. Mnogi su ga tražili, niko ga nije našao. Postavlja se pitanje: Ako je grob u ruševinama Gradine, otkuda skice i projekti u kamenoj škrinji u Doklei? Odgovora nema. Mogući može biti ova priča, u kojoj oživljavaju gradovi bezimenog neimara. Zamišljani na dukljanskoj zemlji, u snovima, a nikad u stvarnosti. Ti gradovi su tajniji od zemaljskih.

VODIČ KROZ RUŠEVINE

BUTUA – potiče iz razvijenog bronzanog doba. U antičko doba zauzimala je južni dio visoke stijene gdje se danas nalazi gradska tvrđava Citadela i okolni prostor do iza postojećih crkava. Taj prostor u obliku nepravilne poligonalne površine prvobitno je bio ostrvce, mali školj. Kasnijim nasipanjem i upornim radom mora i morskih talasa formiran je pješčani sprud, spojen sa kopnom. Po legendi, grad je osnovao tebanski kralj Kadmo koji je sa suprugom Harmonijom došao u ove krajeve. Otuda priča na početku knjige.
Budva ulazi u dvadeset najstarijih gradova u svijetu: Jerihon u Palestini koji datira dvadeset hiljada godina prije nove ere, Biblos u Libanu pet hiljada godina, Damask u Siriji četiri hiljade i trista godina. Na osamanestom mjestu nalazi se Teba iz Grčke sa 1450. godinom prije nove ere. Poslije Tebe po dugom trajanju stoji Butua. Sofokle je pominje u tragediji *Onomaklo*. Sačuvan je samo fragment u kome za Butuu kaže „*grad Ilira*".

SVAČ – Nalazi se sjeveroistočno od Ulcinja kod sela Šasa. U VIII vijeku episkopsko sjedište. O gradu u ranom srednjem vijeku nema podataka. Mongoli su ga razorili 1242. godine, pobili stanovništvo. Poslije toga Svač se ponovo uzdigao. Od kraja XIV vijeka propada, 1406. se pominje kao selo. Njegov episkop moli Veneciju da ga utvrdi i zidovima opaše, kako je bilo ranije. Grad je kovao novac.
Ostaci utvrđenja nalaze se na stijeni iznad Šaskog jezera, a podgrađe u produženju prema sjeveru. Pošto je grad u XV vijeku već pust, sigurno svi njegovi djelovi pripadaju srednjem vijeku.
Ulaz u utvrđenje sa sjeverne strane iz podgrađa nalazi se na sredini izdužene osnove koja prati greben. Prema

sjeveru, zapadu i istoku utvrđenje je bilo opasano zidovima sa kulama, dok je prema jugu bilo prirodno nepristupačno, stijene se tamo spuštaju strmo prema jezeru.

OBOLON – Na brdu Oblun, na glavici planinskog grebena koji se pruža duž Malog (Gornjeg) blata, na čijoj je sjevernoj strani turska tvrđava Divan–grad, a na južnoj Bašin–grad i desna obala rijeke Morače. Pronađeno je utvrđenje s ostacima „kiklopskih" kvadera u temeljima i s jednom srušenom srednjovjekovnom crkvicom. Utvrđenje je identifikovano kao Obolon. Pod tim imenom se pominje u *Ljetopisu Popa Dukljanina* (Gl. XLV). Zajedno sa Samoborom, na sjeveroistoku, gradina Oblun kontroliše, sa sjeverozapada, prilaz ilirsko–helenističkom naselju, čija je nekropola nađena na lokalitetu Vele ledine u selu Donji Gostilj, u blizini obale jezera. Dominira nad velikim prostranstvom sjeverne obale Labeatskog (Skadarskog jezera) i zaleđa – Vukovačkog polja, Zete i Lješkopolja. Osim toga, na istom pravcu pružanja kao Samobor i Medun, zbog čega zajedno sa njima čini dio odbrane sjeverne linije basena Skadaskog jezera u vrijeme III ilirsko–rimskog rata. Po toj ulozi, i što se nalazi na jednoj zaravni, dvadesetak metara nižoj od vrha, nalaze se ostaci keramike oko temelja gradine, a u neposrednoj blizini i nekoliko monumentalnih ilirskih mogila – može se tvrditi da je Obolon građen kad i Samobor. Sada su vidljive pravougaone osnove utvrđenja, s pravilno otesanim kvaderima u temljima, što se smatra kao kasnija, druga faza grada.

Danas se tragovi kuća i crkve gotovo ne prepoznaju. Oko nekadašnje tvrđave Oblun seljaci iz okolnih sela su nalazili novac sa likom krave (boginje Ide) i teleta (Epafa),

koji je bio četvorougaon, od srebra. Tvrđava na južnoj strani nije imala zid, ta strana je bila nepristupačna, pa se nije morao graditi.

Zagovornici teorije da se trojanski rat vodio u zetskoj ravnici, u selu Vukovcima, pored mosta na Morači, na brežuljku koji stoji isturen i nadnesen nad rijekom, ubiciraju lokaciju na kojoj je bila podignuta piramida najvećem junaku ahajske vojske Ahileju. Piramida je od naslaganog kamena čiji je vrh urušio zub vremena, a i zbog odvoženja kamena od strane seljaka radi podizanja kuća i podziđivanja obala Morače, danas je jedva prepoznatljiv.

METEON – sve je više onih koji tvrde da Meteon nije Medun, na lokaciji Meduna, već Meteon na obali Skadarskog jezera, na mjestu sela Gostilj. U istraživanjima gostiljske nekropole, nađeno je šest primjeraka novca za koje se misli da su iz doba posljednjeg ilirskog kralja Gencija, čija je to bila prijestonica. Jedan primjerak na aversu ima predstavu štita, a na reversu predstavu grčkog ilirskog šljema i natpis sa titulom i imenom kralja na grčkom – *Basileus Gentius*, kovan nakon 180. godine stare ere. Druga dva primjerka na aversu imaju predstavu mladića sa kausijom (ilirskim šljemom), a na reversu maketu ilirske lađe i natpis sa titulom i imenom kralja, kovani oko 168. godine, neposredno pred kraljevu propast.
Do danas se zna za petnaest primjeraka Gencijevog novca. Na njima živi njegovo ime, a na onima sa kacigom sa štitnicima za lice, pretpostavlja se da je njegov lik. Gdje su posmrtni ostaci posljednjeg ilirskog kralja, nema opipljivih podataka. Protjeran je u Rim,

Pretpostavlja se da su njegovi ostaci u tuđoj, ukoliko ih neko nije iskopao donio u njegovu zemlju.

DOKLEA – Dokleati (Diocleati) su ilirsko pleme koje je živjelo u brdima sjeverno od grada. Njihova lokacija se određuje prema plemenskom centru (Diocela ili Doklea). Kod Plinija ih nalazimo kao brojno i jako pleme. U vrijeme Carstva su imali 33 dekurija. Ime plemena je možda poteklo od „du – klou", što znači na dvije vode. A Doklea je grad koji se nalazi na dvije vode, pa zaključak može imati logičnu opravdanost.
Kao i svi drugi gradovi od Dioklecijana do Trajana, Doklea se pretvorila u vojni logor. Iako nije bila na samoj granici, nju je u takvu situciju dovela opšta politika posljednjih rimskih i prvih vizantijskih careva. Trajala je do 602, a onda – umirala tihom smrću. Umiranje traje do danas, trajaće i nakon što nestane posljednji kamen. Umirući, oživljavaće u našem sjećanju.

LONTODOKLA – Bez ikakvih pomena u pisanim izvorima, ali sa tragovima kasno-antičkog urbanizma. O lokalitetu se prije nekoliko decenija doznalo tek toliko da ima dvostruke bedeme i kapije, da se pod njima nalazi kasnoantička i rimska keramika u fragmentima. Na vrhu Gradine raspoznaju se ostaci trobrodne bazilike, u kojoj je nađeno obilje preromaničke plastike, što navodi na razmišljanje o reprezentativnom objektu, rano srušenom u opustjeloj Gradini, sasvim izgubljenom – možda o Porfirogenitovoj Lontodokli, jednom od tri srušena grada Dukljanske države. Martinićka gradina ima izgled većeg urbanog centra uže oblasti Doklee, najvjerovatnije nastalog kao njen satelit, a s kontinuitetom života i poslije

propasti velikog rimskog municipijuma na ušću Zete i Morače. Neki u nazivu Lontodokla čitaju – Nova Duklja.

OLCINIUM – U VI vijeku prije nove ere Kolhida je bila kraljevina sa većim brojem urbanizovanih naselja, sa razvijenom zanatskom proizvodnjom i privredom poznatom u čitavom antičkom svijetu. Kovala je novac. U to vrijeme, VI – V vijek prije nove ere, može se locirati osnivanje *Colchiniuma – Olcinium -a*, po Pliniju na mjestu današnjeg Ulcinja. Sjeverni bedem Ulcinja nalazi se na dijelu grada prema kopnu – isti kao bedem Troje VI. Olcinium je prirodno zaštićen na prilazima s mora, najviše ispružen prema Otrantu i Magna Greciji na Apeninskom poluostrvu, pa mu je, s njenim gradovima i kolonijama, bilo stavljeno u zadatak da zatvara Otrantska vrata. Sa njegove se citadele mogao dati znak dimom na rt Dodonu, južnije od Lissus –a, a sa njega na citadelu koju su dorski Grci s ostrva Korkire podigli na jednom brdašcu, iznad Epidamnosa, od III vijeka prije nove ere Dirahiona, kojeg rimski pjesnik Katul naziva „*...kičmom Jadrana*" (*Dyrachium Hadrie taberna*).

U doba dominacije Grka, Olcinium je jedno od najstarijih naselja na jadranskoj obali. Grci su ime Kolhidijum zamijenili sa Olcinium, Ulcinion i Helcinion. Jedan njegov period u istoriji vezan je za Ilire i Tračane. Ostaci mogila – ilirskih grobnica, svjedoče o postojanju naselja ilirskog stanovništva, odnosno pripadnika plemena Olciniatis. Mogile su najbrojnije na lokalitetu Ćeret.

Za vrijeme Rimljana, doživljava značajni ekonomski i kulturni napredak, zbog toga što se nalazi na pomorskom putu koji je povezivao Dyrrachio (Drač) i Epidaurus (Cavtat). U okviru Naronskog konventa imao je status

„*oppida civium Romanorum*“, grad s posebnim privilegijama. Reformama cara Dioklecijana 297. godine naše ere, izdvojen je iz provincije Dalmacije i pripojen provinciji Prevalis. Formiranjem Prevalisa intenziviran je proces hristinizacije stanovništva, koji će biti okončan krajem IV vijeka. U to vrijeme preko Ulcinja vode važni putevi koji grad povezuju sa Dračom, Skadrom, Kotorom i Dubrovnikom. Tim putevima se iz Ulcinja izvoze razne robe: koža, meso, riba, drvo... Pojava Istočnih Gota na granicama Prevalitanije 459. godine donosi teške dane ulcinjskom području. Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, Ulcinj se nalazi u sastavu Vizantije.

RIZINIUM – Sudbina ilirskog kralja Balajosa, koji je u Riziniumu imao kovnicu novca, ostala je neidentifikovana. Bio je ratna prijestonica kraljice Teute, grad u kome je pružila posljednji otpor Rimljanima poslije čega joj se gubi trag. Po jednoj verziji je skončala kao zatočenica na ostrvu Zakintos u Egejskom moru, a po drugoj nestala u brdima iznad grada. S majkom Birsenom, čuvenom travaricom, izliječila kralja Agrona koji se teško razbolio u Naroni, u vrijeme jesenjeg sajma u tom gradu. U ljeto 2010. na arheološkom lokalitetu Teutinog grada, preko puta hotela sa njenim imenom, u današnjem Risnu, nađeno je 4.600 primjeraka raznog novca, među kojima najviše onih sa likom kralja Balajosa. Novac čuva pomen na njega. A gdje je njegovo kraljevstvo, dokle se prostiralo i u kojim granicama bilo, i da li je lik sa novca lik koji je živio sa tim imenom – nije utvrđeno. Zagonetke ne umiru.

AGRUVIUM – Prvi put, *Acruvium* pominje latinski psac Tit Livije (59. godina prije nove ere do 17. nove ere) u svo-

joj *Istoriji*. (*T. Livius ab urbe condita*, XLV, 26). Govoreći o trećem ilirsko–rimskom ratu i podjeli ilirske države 167. godine na tri oblasti, on navodi da su jednoj od tih oblasti pripadali*: Agrovinati, Rizonati i Olciniati*, besumnje stanovnici gradova sa tim imenima.
Livije je Acruvium smjestio između Rizona i Butue, na mjesti docnijeg Kotora. Vijek, a možda vijek i po kasnije, bilježi ga Ptolomej (117–138 ili 161–180) u *Geografiji* (II, 16) kao *Akrouiov*, vjerovatno najraniji oblik njegovog imena. I dalje, s nabrajanjem hidronima ne nastavlja, kao Plinije Mlađi, s Butuom nego sa Rizonskim zalivom, što će navesti na spekulacije s traženjem njegove dalje identifikacije. Naziv je grčki po obliku, ali je značenje nejasno. Natpis na nadgrobnom spomeniku iz Doklee podgrijava spor među naučnicima o tome da li je u njemu spomenut prvi put u epigrafici „*građanin Acruvium-a*". Natpis je nađen u oštećenom stanju sa početnim AQR... iz kojeg je moguće izvesti Acruvium.

SKODRA – U 7. vijeku p. n. e. teritorije današnje Albanije naseljavali su drevni preci albanskog naroda. Na ovom području je u kontinuitetu prisutno i autohtono pravoslavno stanovništvo nekadašnjih država – dukljanskih kneževa i kraljeva: Mihaila, Bodina, Vladimira, Dobroslava, Gradine i Draginje, te srednjovjekovnih država kneza Vladimira, te srpskih vladara, kralja Milutina i cara Dušana. Grad Skadar, poznat kao Scodrinon je 181. godine p. n. e. postao prijestonica Ilirske države. A 168. godine p. n. e. Rimljani su porazili Ilire i osnovali protektorat Scutari Ilirikuma, u sastavu rimske provincije Makedonije, gde su se spajali drevni trgovački putevi iz pravaca Dunava i Egejskog mora. Rimsko Carstvo je podi-

jeljeno 395. godine n. e. Tom podjelom, teritorija današnje Albanije je pripala Istočnom (Vizantijskom) Carstvu. Za vrijeme vladavine cara Dioklecijana Skadar postaje sjedište provincije Prevalitane (Praevalis), a posle podjele na Istočno i Zapadno Rimsko Carstvo (395) pripada Vizantiji i ulazi u sastav Dračke teme (thema Dyrrachion).

Sljedećih vjekova, područje današnje sjeverne Albanije, osvajali su Huni, Vizigoti i Ostrogoti. Vizantijsko Carstvo ponovo osvaja ovu teritoriju u nekoliko navrata. U 11. vijeku, Skadar je pod vlašću vladara Zete – današnje Crne Gore, koji su razvili privredu, pretvarajući ga u centar srednjovjekovne države Zete. Grad Skadar je pripao porodici Balšića, feudalnim vladarima tadašnje sjeverne Albanije i djelova Crne Gore – Zete. Pod navalom Osmanlija, porodica Balšića je 1396. godine prodala grad Mlecima, koji su ga preimenovali u Scutari, obnovili tvrđavu. Turski osvajači su osvojili današnju Albaniju 1385. godine, a Skadar 1479. godine. Otomanska vlast je u Albaniji trajala više od 500 godina.

Nakon 2045 godina, koliko je prošlo od nesvakidašnjeg događaja što se odigrao po zapovijesti Gencija, koji je Rimljanima, umjesto sa kopljima i strijelama, poslao ratnike sa frulama, vjerujući da će ih umilostiviti muzikom, arheolozi su u polju gdje se odigrao događaj, našli ostatke Gencijevih ratnika. Pored svakog je ležala frula. Neke znatno oštećene, a neke u dobrom stanju. Uprkos oštećenosti, i mrtvima koji nijesu mogli svirati, one su se oglasile. Odjednom, potvrdivši priču istinitom, a zvuke neuništivim i besmrtnim.

HALATA – Karl Miler locira Halatu – Alatu kod Donjih Komana, u polju zapadno od Podgorice, a neki drugi u Lješanskoj nahiji. Ispitivanja koja su vršili drugi naučnici pokazuju zastarjelost u zaključivanju. A. Schober, koji se najsavjesnije bavio ovim pitanjem, identifikuje Alatu sa današnjom Podgoricom. Već je Sticotti naspram ušća Ribnice u Moraču našao tragove rimskog puta širokog šest metara, kojeg narod zove *kolovoz*, a sličan kolovoz je usječen u stijenu, otuda i naziv sela *Kolovoz*, koje se nalazi na prevoju iz Lješkopolja u Bjelopavlićku ravnicu, između Bužina i Veljeg brda. Schober je našao miljokaz, kilometar zapadno od sela Momišići, tumulus na pola puta između Momišića i Tološa, te ostatak rimskog puta dolinom Trešanice, koji i danas postoji blizu vrela kod Mareze. Time je konačno i dokazano da put od Skodre preko Zete za Naronu nije išao pored Duklje, već preko Lješkopolja, kako ga je H. Kiepret nacrtao u svom atlasu.

DAORSON – Nalazi se u neposrednoj blizini lokaliteta Desilo u Hutovom blatu (u blizini Stoca u Hercegovini), gdje su otkriveni ilirski brodovi, prvi takve vrste u svijetu. Ruševine Daorsona osmjehuju se ispod zvijezda, poslije 2068 godina, koliko je mrtav ovaj grad. Taj osmijeh sam vidio 16. aprila 2011. godine, prilikom posjete njegovim ostacima sa N. Gvozdićem, M. Ragužom i E. Dizadrom (Makovim sinom). Osmijehe njegovih stanovnika, razlijevali se po kamenju, lebdjeli ponad veličanstvenih ruševina. Ako ruševine mogu biti veličanstvene? Ako mogu odisati skladom, a sklad se ovdje u svemu ukazuje. U ruševinama sam vidio neprolaznu ljepotu koja, uprkos vremenu i varvarima, živi.

ĐUTEZA – Nakon što sam u proljeće 2010. godine posjetio ruševine Đuteze, vidio ostatke nekadašnjeg grada, usnio sam san u kome mi se javio duh graditelja od prije mnogo stoljeća. On mi je potvrdio priču da grad nikada nije bio naseljen. U snu tražio kamenje, milovao, prepoznavao, uvjeren da će ga ponovo uzidati. Tada su mi u zidu jedne kuće u neposrednoj blizini ostataka grada pokazali kamen koji se izdvajao od ostalih. U njemu je bilo uklesano slovo nepoznatog pisma. Pomislio sam: kamen iz Đuteze, starog ilirskog grada čije su ruševine i danas vidljive u Dinošama blizu Podgorice.

Đuteza predstavlja nešto novo i nepoznato. Ulazim u prostor gdje su ostaci grada, mjesto gdje su arheolozi utvrdili ostatke fortifikacionog karaktera iz ilirsko–helenističkog vremena. Naziv *Đuteza* je čest za gradinska naselja. Tu su ostaci arhitekture: bedemi, zidine, keramika, tradicija, legende. Tragovi ostataka su i danas vidljivi. Iako ih vrijeme neumoljivo briše. Albanska riječ *gutet* sa značenjem grada nastala je od latinske riječi *civitas*. Njen deminutiv *gutez* – gradić, živi je toponim za nekoliko gradina na području Malesije, kojoj pripada i selo Dinoša. Lokalitet se nalazi u krajnjem istočnom rubu Dinoškog polja u Tocu, zaseoku na maloj glavici.

Posmatran iz polja položaj gradine ni sa čim ne privlači posebnu pažnju u odnosu na okolni teren. Uzvišenje je odvojeno blagim sedlastim prevojem od okolnog višeg planinskog dijela. Izbor mjesta i položaj naselja dobro je planiran u odnosu na rijeku Cijevnu. Grad je podignut na raskršću prirodnih puteva od juga ka sjeveru i nalazi se uz kasniju rimsku saobraćajnicu Skadar – Narona.

DRIVAST – Sudbine gradova se ponavljaju. Mnogo hiljada godina prije Drivasta sličnu sudbinu je doživjela Niniva, 612. godine prije nove ere, kada je Nabopolasar, porijeklom Haldejac, uništio grad. U drevnoj hronici to je ovako opisano: „*Razorni čekić podiže se na tebe, Ninivo. Ulicama jure ratne dvokolice i tutnje na trgovima. Od njih se odbija svjetlost kao od požara. Sijevaju munje. Brane se otvaraju, palata je do temelja srušena. Uzimajte zlato, uzimajte srebro, jer tu su nebrojene dragocjenosti i mnoštvo različitih predmeta. Niniva je srušena, uništena i opustošena. Teško gradu koji tone u krvi, gdje se odigravaju prevare i ubistva i ne prestaje otimačina. Čuju se udarci bičeva, buka točkova, rzanje konja i kloparanje dvokolica koje jur*e "...

Stanovnike Drivasta su pobili Turci, ne ostavivši zapisa, ni svjedoka. Ono što je rečeno, poslije velikih ekonomskih kriza Rimskog carstva, nakon njegove pobjede, seobe naroda i velikih zemljotresa, globalno se slaže sa onim što je poznato kao proces stvaranja episkopskih aglomeracija od kojih su neke – u Baru, Svaču, Danju, Drivastu i Sapi – prerasle u epsiskopske gradove u prvoj polovini VIII vijeka.

Do ovakve koncentracije episkopija dovelo je pretvaranje satelistkih gradića oko Skadra (od kojih su neki bili rimski kasteli) u episkopske gradove na bliskom rastojanju, tridesetak kilometara udaljenih od svog centra, a to su: Svač, Sapa, Danj, Sard, Drivast i Baleč. S manastirom Sv. Sergija i Vakha i starim ilirsko–helenističkim gradom Olciniumom, ne bi se moglo zaključivati, prije arheoloških istraživanja, da je najveći dio oblasti Zabojane i Zadrima bio uključen u veliki crkveni posjed u kojem je bilo šest episkopa.

U dugoj istoriji Drivasta, najtragičniji je pokolj njegovog stanovništva koji se desio u toku jedne noći, koju niko nije preživio.

TROJA U ZETSKOJ RAVNICI – Za priču *Troja/ Ispred skejskih vrata*, uzeta je pretpostavka da je Trojanski rat vođen u zetskoj ravnici, a da je rijeka Skamander – Cijevna koja se uliva u Skadarsko jezero. Ostaci gradina i zidova na brežuljcima oko Podgorice, posebno oni na brdu Rogami, prema nekim teorijama, ostaci su slavnog Prijamovog grada. U ravnici se čuju glasovi poginulih Trojanaca i Ahejaca, kada se nad njom sudare vjetrovi, zapište i zazviždе, puste na hiljade različitih glasova. To se biju Trojanci i Ahejci. Bitka se ne prekida. Tragedija Troje traje, i na ovim prostorima, gdje je vođeno mnogo ratova, među kojima i jedan veliki, poistovjećivan sa trojanskim. Priča seli, sa njom smrt i ratovi. Troja je locirana na raznim mjestima. Sudbina ista: razorena, spaljena, opustošena, nije se digla iz pepela.

Pretpostavkom da je Troja, na prostoru zetske ravnice, bavili su se mnogi. Napisane su dvije posebno zanimljive knjige: *Troja u Crnoj Gori* Ljubomira Domazetovića i *Crna Gora Njegoševa kolijevka* Novaka Andesilića. Dr M. Višić zastupa teoriju da je Troja bila u blizini Podgorice: „*Da bi Mala Azija mogla biti postojbina Homerove Troje, odnosno Iliona, prvi je sumnju izrazio Platon, koji u* Zakonima *kaže da je Troja podignuta... na nekom ne baš visokom brijegu gdje teku brojne rijeke sa planine Ide. Oko brda Hisarlik, kao što je poznato, nema brojnih rijeka, kao što ih ima oko Skadarskog jezera u čijoj se blizini nalazi velika ravnica u koju su sišli ljudi sa vrhova planina, čega zaista nema u Troadi, ali ima u zaleđu Skadarskog jezera, gdje se susreću*

brojni brežuljci sa ostacima prastarih svetilišta koji čekaju nove istraživače ".

Dr Višić je u okolini Podgorice otkrio piktografsko pismo, uklesano na stijeni. „*Obilazeći lokalitete, gdje bi mogla biti „Homerova" Troja sa svojim svetilištima, ostatke najvjerovatnije sakralnih građevina podignutih na vrhu brežuljaka od strane drvenih naroda koji su živjeli na ovim prostorima na jednoj građevini, tačnije na stijeni te građevine, otkrio sam piktografsko pismo koje je najvjerovatnije sakralnog karaktera. Ako se uzme u obzir razdoblje kada se javlja piktografsko pismo u basenu Sredozemnog mora, odnosno Polumjeseca, koje je po shvatanju gramatologa mlađe od azbučnog, jer je ono, po njima, kriptografskog karaktera, onda bi se ono moglo datirati između 2000 – 1600. godine prije našeg računanja vremena, u vrijeme kada je na Kritu bilo kriptografsko pismo*", zapisuje Višić.

ANTIVARI – Rimsko prisustvo na području ovoga grada i njegove okoline potvrđuju brojni nalazi. U samom gradu najstariji tragovi rimske civilizacije pronađeni su slučajno. Radi se o djelovima rimskog sarkofaga iz III vijeka, na kojem je u reljefu ocrtana predstava iz grčke mitologije. Riječ je o sceni „*lova na Kalidonskog vepra*" ili „*Meleagra*". Taj motiv heroja iz Meleagra je raširen i prisutan na antičkim spomenicima III vijeka, a česti je motiv na antičkim bareljefima. Dva sarkofaga, potpuno identična sa barskim, nađena su u Saloni i Eleuzini.

Ako se izuzmu još uvijek neprovjerene i materijalno nedokazane pretpostavke da je Prokopijev *Antiparagai* iz 6. vijeka u stvari, grad Bar. U istorijskim izvorima on prvi put počinje da se javlja u popisu sveštenika Barske arhie-

piskopije, u vrijeme vizantijskog cara Lava III Isaurijskog (717–741) kao *Antibari*. Pomen Bara se javlja i kod cara Konstantina Porfirogenita u 10. vijeku, kada ga ovaj car – pisac, pominje kao *Antibari*s, tada jedan od kastela Drača.

Dio životopisa grada predstavlja i najnovije otkriće, obznanjeno 11. januara 2012. godine. Grobnica otkrivena ispod tvrđave Haj – Nehaj pored Sutomora, stara oko pet hiljada godina. Radi se o rijetkoj grobnici na prostoru Balkana, pripada ranom gvozdenom dobu. Tumul dugačak trideset a visok 4–5 metara, identifikuje mjesto na kome je vršen ritual sahranjivanja.

Manastir Ratac je mjesto gdje je pisan *Ljetopis Popa Dukljanina*, koji je u vrijeme kada je sve rušeno, kada su nestajali gradovi, u keliji i tišini, dizao grad od riječi, kako bi u njemu preživjeli. Porušeni su: Olcinium, Antivari, Butua, Dekataro, Drivast... *Grad od riječi preživio*.

U ostacima građevina na poluostrvu Ratac, gdje je pisan *Ljetopis*, pod svodom portika u peristilu nađeno je gnijezdo sa skeletom neizleženog ptića. Taj nalaz, ne toliko vrijedan koliko dirljiv, zaslužuje da se pomene, jer više od bilo koje druge iskopine na očigledan način pokazuje čudesnu sudbinu grada čije je srce naglo stalo. Časovnik koji ne mjeri vrijeme.

NARONA – Ostaci antičkog grada Narone nalaze se na prostoru mjesta Vid, u Hrvatskoj, tri kilometra od Metkovića. Rimska kolonija i emporij, koji je svoje osnovno bogatstvo temeljio na trgovini. Najdragocjeniji ostatak povijesne baštine na tom prostoru. Arheološka istraživanja iz 1995. i 1996. godine svojim epohalnim rezultatima, otkrićem hrama *Augustuem*, posvećenog diviniziranom Avgustu (16 monumentalnih mermernih figura), svrstala

su lokalitet među najvažnija arheološka nalazišta izvan Rima.

Na prostranom forumu najimpresivnije zdanje je Avgusteum. Taj hram, s čelom i predvorjem, na platou uz forum, podignut je za cara Avgusta oko 10. godine prije Hrista. Tada su postavljene i prve statue u njegovoj unutrašnjosti, a najveće od njih visoka skoro tri metra predstavlja Avgusta u odori imperatora. Nakon Avgustove smrti obnovu hrama je izvršio carski namjesnik Publije Kornelije Dolabela.

Naronu pominje grčki istoričar *Pseudo Skilak* u 4. vijeku prije Hrista, pišući da je Narona (Neretva) plovna do emporije (pristaništa), koje je očito bilo u Naroni. *Strabon* kaže da su u Naroni grčki trgovci prodavali keramičke proizvode, a jezikoslovac *A. Mayer* izvodi toponim Narona od korijena ner – nar, u značenju: roniti. Odatle hrvatsko noriti (roniti), kao po-nor, po-nor-nica.

MUNICIPIUM S – Grad čije je sjedište bilo u blizini današnjih Pljevalja. Pored kolonija kao naselja rimskih građana, organizovanih prema uzoru na metropole, Rimljani su na teritoriji provincije Dalmacije formirali municipije, gradove sa određenom samoupravom. Najznačajnije, i za sada najpoznatije rimsko naselje u unutrašnjosti provincije Dalmacije jeste Muncipium S... Prvo naseljeno mjesto na području današnjih Pljevalja, potiče iz I vijeka nove ere, iz doba kada su ovim krajevima vladali Rimljani. Nalazi se na prostoru Komina, naselja udaljenog četiri kilometra od Pljevalja, u polju između rijeke Vezičnice i Ćehotine. U stručnoj literaturi naselje slovi kao Municipium S. Puni naziv grada nije poznat. Ovaj je posuđen sa nadgrobnog spomenika Titu Aureliju Seksti-

janu – rimskom vitezu *(Eques Romanus*), dekurionu Municipiuma.

Moguća imena muicipiuma su: *Splonum*, *Sikulatorum* i *Solonijana*. Arheološkim istraživanjima je otkriveno obilje materijala: keramičke urne, glinene i staklene posude, nakit, novac i monumentalne grobnice koje datiraju od II do IV vijeka nove ere, što svjedoči postojanje većeg grada, nestalog u sukobu vojnih i drugih interesa, koji su se na tom prostoru preklapali.

GABELA – Grad se prostire u dolini rijeke Neretve. Raskršće sa tri kraka. Put se prostire u tri pravca: iz ravnice ka zapadu i sjeveru; u suprotnom pravcu put vodi ka brdu na kraju jugoistočnog kraka. Zapadni krak je najviši. Na vrhu se nalazi ovalni kameni plato neolitskog porijekla, a na njemu ostaci osmatračnice, najvjerovatnije iz rimskog doba. Nasred platoa je crkva Sv. Stefana, čije ime kao da je inspirisano time što plato ostavlja utisak krune oko vrha. Na vrhu sjevernog kraka, odmah ispod uzvišice zapadnog, nalaze se ostaci masivne konstrukcije u obliku slova L sa nekoliko terasastih nivoa. Kružni toranj iz vremena turske vlasti, pripojen je konstrukciji na jednom uglu, a na kamenu iznad vrata urezani je krst i brojevi: + 11. 1.

Jugoistočni krak se spušta nekoliko metara iznad ravnice, i ide dalje do pojave treće, najniže od tri uzvišice. Uzvišica je okružena kamenim zidom i kulom u obilku pravougaone tvrđave, i u tom, manje-više ograđenom prostoru, nalaze se ostaci ruševne zgrade zarasle u bršljan. Oni su, može biti rimskog ili turskog porijekla. Kao suprotnost suvim i golim sjevrenim i zapadnim kracima,

jugoistočni je oivičen drvećem i bogatom vegetacijom duž zidova.

Na mjestu Gabele je nekadašnji grad Ilij, tvrdi Roberto Salinas Prajs. Prema njegovim teorijama, Troja slovi kao svojevrsni okrug, obuhvatala je Hercegovinu, dio Dalmacije i grad Daorson, kao sveti grad Ilion navodi Gabelu. (Mišljenja sam da je Troja tamo gdje je locira Homer, na brdu Hisarlik, a da se selila njena sudbina – priča, nalazeći mjesto – tamo gdje su joj okolnosti, stvarale prostor za trajanje).

U prostoru koji zahvata područje Gabele nalazi se kasnoantička palata Mogorjelo, koja je nekada služila za stanovanje, zvala se Palatium. Zgradu je činilo više velikih prostorija, u koje se ulazilo iz trijema na pročelju. Taj trijem su nosili stubovi korintskog stila. Uz svako krilo se nalaze kamene stepenice kojima se penje na sprat, gdje su se nalazile prostorije za stanovanje, od kojih su neke imale pragove ukrašene mozaicima, a zidove oslikane freskama. Sačuvani neznatni fragmenti, prilikom rušenja građevine pali su u prizemlje početkom V vijeka.

GRAD SA ČETIRI KAMENA – Od grada su ostala tri pravougaona fino obrađena kamena, postavljena u pravolinijskom poretku, u pravcu sjeveroistok – jugozapad. Iako obrasli žbunjem, danas vidljivi na obali Skadarskog jezera, na prostoru mjesta Mataguži. Spojevi između blokova su gotovo idealni, sa svim karakteristikama megalitskog suhozida. Postavljeni na kamenoj osnovi, grubo obrađenim kamenim pločama, okolo su vidni ostaci deblje podne keramike.

Na metar udaljenosti od tri kamena bloka, nalazi se četvrti istih dimenzija postavljen pod pravim uglom. Oba-

vijen gustim šibljem, koje onemogućava da se sagleda šta ima u nastavku, da li se zid produžava. Nedaleko od ove zidine na livadi se uočavaju tragovi stare građevine, postavljeni istim pravcem kao zidina, dok se u obližnjem žbunju nalazi gomila manjih kamenih blokova. Mogući ostaci grada M, za koji B. Borozan tvrdi, a na osnovu pretpostavki arheologa M. Pravilovića koji je vršio iskopavanja na tom terenu, „ *da su ostaci zidova koje je pronašao, građeni u megalitskom opusu, možda ostaci ilirskog grada Meteona* ". Ovom pretpostavkom, ukoliko bi se potvrdila kao tačna, dovelo bi se u pitanje ubiciranje Meteona na mjestu današnjeg Meduna, u vodu bi pale važeće teorije koje ilirski Meteon lociraju na tom mjestu.

Ukoliko bi se hipoteza pokazala tačnom, otklonila bi se sumnja u vjerodostojnost dijela teksta Tita Livija koji tvrdi da Meteon pripada plemenu Labeata. Nakon Pravilovićevog i Borozanovog ukazivanja na megalitske blokove u Starim Matagužima, neophodno je obratiti pažnju na još jedan detalj. Materijal i finoća obrade blokova u mataguškom priobalju naliči obradi osam kamenih blokova koji se nalaze desetak kilometara istočno, u suvom riječnom koritu u Vuksanlekićima blizu Podgorice. Pozicija na kojoj se nalaze ovi fino obrađeni blokovi ukazuje da su iz Mataguža preneseni na to mjesto. Stanovnici koji tu žive kažu da su od svojih predaka čuli da tu kamenje dugo stoji, služeći za prelazak rječice.

Eto, šta je ostalo od grada M, možda Meteona, u kojem se odražavala velika pjesnička svetkovina starog svijeta. Kameni blokovi su nijemi svjedoci njegovog postojanja i trajanja. Da je Meteon grad u oblasti Skadarskog jezera, a ne onaj na mjestu Meduna, može da posvjedoči činjenica koja potvrđuje da su Labeati živjeli u oblasti Skadarskog

jezera (Lacus Labeatus) i činjenica da su bili dobri graditelji, sagradili grad u toj oblasti.

Na novcu koji je kovan u Skadru otisnut je lik grada. To bi mogao biti Meteon u oblasti Labeata, kako ga locira Livije. I S. Vučinić je ovakvog mišljenja koje je materijalno i logički obradio u knjizi *Studije o antici u središnjoj Crnoj Gori.*

SAMOBOR – Etapu utvrđivanja gradina, u istom tipološkom okviru – s kružnim bedemima – predstavljaju najstariji ostaci gradine na Samoboru (Kaljaja Samoborit), kod Tuzi. I ova, kao i gradine u dolini Trebišnjice, nalazi se na prirodnoj saobraćajnici, koja je iz rimskog vremena poznata kao važan kontinentalni put između Skadarskog jezera i Narone, odnosno između njih i puta za Sirmijum na Savi. Brdo Samobor, na kojem je smještena jedna od najvećih prvobitnih ilirskih gradina, s tri strane zadire, kao rt, u Jezero, na nadmorskoj visini od 85 metara. Samobor zatvara pristup u mirnu i pitomu dragu, s izvorom Vitoja, jednim od ponora rijeke Cijevne. Između ove, niže glavice, i više gorske kose Kaljturka, vodi prirodni obalski put ka Skadru. Razumljivo je što se gradina na Samoboru, kao i one u dolini Trebišnjice, nalazi pored samog puta, na nevisokoj glavici, sa nje je hladnim oružjem moguće spriječiti svaki nepoželjan prolaz ili prodor. Otuda u nazivu Samobora i značenje ovog narodnog toponima, po kojem je takva glavica u stanju da se „sama bori", što će biti karakteristika i svih drugih samobora, od prirode stvorenih da budu nepristupačni.

Samobor je lociran na dva visa – na jednom višem, „ s citadelom ", i drugim nižim, s „ podgrađem ". U stvari, oblik osnove utvrđenja je i ovdje isti kao u Gradcu: prsten pra-

vilnog oblika na koji se nadovezuje drugi, širi, deformisanog oblika. Razlika je u sedlastom udubljenju između dva visa, što nije slučaj kada je u pitanju Gradac.

Po onome što je ostalo nedirnuto, može se zaključiti da najstariji sloj gradine (Samobor I) pripada istom vremenu kojem i Gradac. Zauzevši Gencijevu državu 167. godine prije nove ere, Rimljani su, besumnje, aktivirali gradinu na Samoboru. Po nalazu novca Korinta, Apolonije, Drača i Skadra iz vremena od 225. do 100. godine prije nove ere, ne može se reći da je ovo važno utvrđenje, na uvijek aktivnom putu za Skadar i dalje na Istok, ikada bilo napušteno. Stariji zidovi Samobora građeni su, s oba lica, većim i manjim blokovima neotesanog kamena, između je sitnije kamenje, kao na Gradcu.

*

Poslije vojne operacije, a nakon što ju je uspješno završio, Emilius Paulus je otputovao za Rim, gdje su ga očekivale nagrade i priznanja, napredovanje u službi. Sa njime je, prema pisanju Livija, iz Ilirije u Rim otišlo silno ilirsko blago: „*U trijumfu je povezao mnoge vojničke zastave i drugi plijen i kraljevski namještaj; 27 tovara zlata, 19 tovara srebra, 13.000 denara, 120.000 srbernog ilirskog novca*“.

PRAPRATNA – Rezidencijalni centar dukljanskih kraljeva. Po navodima Popa Dukljanina, bila je jedna od devet župa. Prostirala se između Bara i Ulcinja, u oblasti Mrkojevića. Centar župe je bio dvor kralja Mihaila Vojislavljevića, kojeg spominje episkop M. Devolski u dodacima *Skiličinoj hronici*. Prema jednoj legendi, rušiteljima nije bilo dovoljno što su grad porušili, nego su ga

raskopali i njegovo kamenje razbacali na sve strane: u more, špilje, korita rijeka, bezdanice...

Lokacija Prapratne do danas nije riješena. K. Jiriček je identifikuje sa crmničkim selom Prapratnica. Istoga mišljenja je i P. A. Rovinski. Prapratna je zahvatala predio Orahovice. Stara podjela je više gledala na prirodnu podjelu. Da su mjesta: Oblik, Prapratna i Crmnica jedno uz drugo na zapadnoj strani Jezera, vidi se iz glave XXXIX *Ljetopisa Popa Dukljanina* u kojoj se kazuje kako su Dobroslavljevi sinovi izdijelili upravu zemlje. Mikelja je dobio *Obliqqumm, et Prapratna et Cemeniza*.

Drugačijeg je gledišta Lj. Jovanović, koji kao i J. Kovačević, smatra da se Prapratna nalazila između Bara i Ulcinja u današnjim Mrkojevićima. Oni je tu smještaju na osnovu XXXIII poglavlja *Ljetopisa*, tačnije opisa bitke između kneza Vojislava i Vizantijaca, gdje se kaže da je Vojislav, poslije iznenadnog noćnog napada u barskoj ravnici, gonio neprijatelja sve dok je „*prešao preko potoka koji teče Prapratnom*" i dospio u šumu. Po Jovanoviću, taj potok „*protiče među selima Pečuricom i Ravnom, te utiče u more* ".

*

U Prapratni je izgorjela Dvorska biblioteka, *Dukljanski ep* i svi spisi koji su u Biblioteci čuvani. Prema predanju, dok su gorjele knjige čuli su se krici. *Niko tako ne pišti kao knjige koje gore*, zapisao je bibliotekar Pahomije. Iz pepela, zadugo poslije propasti grada, čuli su se uzdasi. Nije preživio ni grad ni *Ep*. Idući tragovima predanja, saznajemo da je u biblioteci čuvan izvornik *Kraljevstva Slovena* (kasnije nazvan *Ljetopis Popa Dukljanina* ili *Bar-*

ski rodoslov) pisan na slovenskom jeziku, koji je nestao u plamenu, ali je ostao u latinskom prevodu.

*

Kada sam u proljeće 2011. sa dr Savom Markovićem posjetio Svač, pri povratku mi je pokazao na Mrkojeviće kao moguće mjesto Prapratne. Hiljadugodišnje masline, trepereći na vjetru, svjedočile su o mogućem naselju na tom prostoru. Možda gradu Prapratni.

DEUKALIONOV ZID – I danas vidljiv, u predanju poznat kao Vukova međa ili Međa Vuka Manitoga. Građen od ogromnih kamenih blokova, širok više od dva, a visok preko tri metra, dug oko pet stotina kilometara, išao je vrhovima najviših hercegovačkih, crnogorskih i sjevernoalbanskih planina. Jedinstveni odbrambeni kameni lanac imao je sopstveni vodovod koji je sa više stotina izvora napajao čuvare, čitavom dužinom od Dubrovnika do Skadra na Bojani. Većina izvora još uvijek postoji i predstavlja, svaki za sebe i svi zajedno, istinsko čudo u bezvodnim krajevima.

Etnolozi su zabilježili više predanja o Vukovoj međi, u nekima se zove *Dukljaninova* ili *Deuaklionova međa*. Pretpostavlja se da bi ovaj Dukljanin mogao biti mitološki Deukalion, otac Helenov. Ako pročitamo predanja koja J. Erdeljanović početkom prošlog vijeka bilježi u Crnoj Gori, može se dovesti u vezu s imenom Dukljan i Deuklion. U predanju živi priča: da su u ovim krajevima nekada živjeli Grci. Skoro da nema sela (posebno uz Vukovu među!) u kojem ne postoji kakvo „grčko“ groblje,

„grčka“ voda, „grčka“ kula, „grčka“ glavica, „grčka“ gradina, „grčka“ gomila. Uostalom, i samo ime „Dukljanin-ova grada“ u svojim najstarijim i najčešće korišćenim oblicima, ima korijen koji govori da se radi o grčkom gradu: Naime, Duklja se zvala: *Dioklia, Dioklitija*, *Diokleja*, a „*diokle*“ znači – Zevsova slava.

O Vukovoj međi se može goviriti kao o Mjesečevom simbolu. Ako se pogledaju crnogorske i hercegovačke kape sa četiri mjesečeva srpa koji zaštinički natkriljuju onaj peti i najveći. Nikada još nije niko dokazao sa sigurnošću šta ti srpovi znače. Zar četiri mjesečeva srpa ne bi mogla da budu četiri helenska plemena: Jonjani, Aoljani, Ahejci i Dorci, a onaj peti najveći njihov rodonačelnik – Helen. Pretpostavke koje je V. Nikolić iznio u knjizi *S kraja na kraj Crne Gore*.

Na njih vuku i oni najstariji folklorni elementi koji se javljaju unutar i oko Vukove međe, u prvom redu tradicionalni tronošci („*škanj*“ i „*stolovač*“) kakvih i danas ima po starim kućama, a kakvih je puna grčka mitologija. I ne samo da ih ima po kućama, već je čitav prostor pun takvih „tronožaca“ isklesanih u ogromnom kamenju, sa naslonom od mjesečevog srpa, kao u tajanstvenom Soko – gradu iznad sela Štitara u Katunskoj nahiji, ili – „Stolica Hercega Šćepana“ u Pivi kod sela Stabna. Neka predanja govore kako su ovaj zid podigli kolonisti iz Troje koji su morima stigli do ovih prostora i nastanili se u njima, sa željom da podignu svoj grad. U priču pretoču sjećanje na grad koji su izgubili.

DUBROVNIK – Postoji nekoliko teorija o osnivanju Dubrovnika (lat. *Ragusa*), a opšteprihvaćena je, da je grad osnovan u 7. vijeku, kada su se Latini iz grada Epidau-

ruma (južno od Dubrovnika, na istom je položaju današnji Cavtat) sklonili pred navalom Avara i Slovena na hrid Laus, što znači stijena (Laus – Lausium – Rausium – Ragusium – Ragusa). Kasnije su ti isti Sloveni sagradili naselje na južnim padinama brda Srđ, na kopnu preku puta hridi, nazvavši ga Dubrava, što znači dub (hrast). Tokom vremena naselja su se povezivala, da bi se u 11. vijeku potpuno spojila, nasuvši uski kanal koji ih je dijelio (današnja ulica Placa – Stradun), a u 12. i 13. vijeku zaštitili su ga odbrambenim zidinama. Prema nekim teorijama i antičkim natpisima, Dubrovnik je osnovan u 3. vijeku, kao malo naselje na otočiću Laus.

U vrijeme pohoda Rašana, Duklju napušta kompletan dvor, dvorska administracija, crkveni dostojanstvenici. Pouzdano se zna da se arhiepiskop Grgur nije vratio u Bar, već je ostao u Zadru. U Arhivu Dubrovnika čuva se Desislavina povelja iz 1189. godine. Sudbina posljednje dukljanske vladarice ne prestaje da intrigira. Ubijeđen da neki njen trag postoji u gradu. Ako ništa, ono njena duša. Prilikom svake posjete Dubrovniku, imao sam osjećaj da ću je sresti.

GRADAC – Teško ga je locirati zato što postoji veliki broj toponima sa tim imenom, a na mnogima od tih mjesta nije bilo velikog naselja, jer grad prema srednjovjekovnim shvatanjima ne mora da bude veliko naselje, već tvrda građevina, tvrđava (grad Soko na primjer). Toponim *Gradac* Šafarik identifikuje sa mjestom Gradić iznad Skadra. Rački kaže da je Gradac u Crnoj Gori. Takvih naziva ima više na raznim mjestima. Novaković je izbrojio četiri, zaključujući da je riječ o Građanima u Riječkoj nahiji, što prihvata i Grot. Koliko je nesigurno povoditi se za

geografskim nazivom, pokazuje registar Erdeljanovićeve knjige *Stara Crna Gora* (1926) u kome nalazimo da je Gradac vis u Pješivcima, brdo u Ržištima, brdo u Trešnjevu... Jiriček u studiji o trgovačkim drumovima misli da je u pitanju naselje Starigrad, možda stara Budva, *Civitas antiqa*.

Novaković traži *Novigrad* u Lješanskoj nahiji ili Bjelopavlićima, razdvajajući ga od Građana u Riječkoj nahiji, dok Jiriček misli da je to grad na Prevlaci u Tivatskom zalivu, čemu se priklanja i P. Skok. Nijedan od njih nije došao do zaključka da bi Novigrad trebalo tražiti nasuprot Starigradu, *Civitas antyqui*, a nijesu se ni zapitali zašto je iščezao naziv Novigrad, kad znamo da se Prevlaka pominje kod Dukljanina. Neki smatraju da je Gradac – Novigrad, jedan od tri grada Velike Dioklitije, koje Konstantin Porfirogenit pominje u djelu *De administrando imperi*.

Stijepo Mijović Kočan

KNJIGA JEDINSTVENA U SVIJETU

Mru kraljevstva mru gradovi
Njih sad carstvo trava krije
Ivan Gundulić

Prekorijevam sama sebe: kako možeš reći da su *Gradovi i sudbine* Miraša Martinovića, „knjiga jedinstvena u svijetu" kao da možeš poznavati svu svjetsku književnost, sva njezina djela i sve autore?!
To dakako ne mogu, ali da igdje u nekomu mnogogovorećem svjetskom jeziku postoj takav pisac usmjeren na taj način davnini i sudbinama gradova kojih više nema, osim u memoriji i knjigama, bio bi slavan, o tomu bi se uvelike pisalo i svi bismo to znali. A u malogovorećim jezicima teško je čak i pretpostaviti da postoji netko kao Miraš Martinović, takav ili sličan njegovu pogledu na svijet: da oživljava davno umrle i razorene gradove. Da im bilježi sudbine, stvarne ili moguće, ako o tomu nema nikakva traga. Dakle, ostajem pri tvrdnji: ova knjiga je jedinstvena u svijetu!

Miraš Martinović neumoran je graditelj i stvarnih i izmaštanih gradova i pouzdani svjedok njihovih sudbina.

Njega ti gradovi zanimaju, kaže u „Riječi na početku" ove knjige, jer su u davna vremena bili „na ovoj zemlji na kojoj mi sada živimo". U toj sintagmi vidim i poticaj i motiv i bit i smisao: kada budući, bude li ih (!?), budu od našega vremena i današnjih gradova udaljeni toliko tisućljeća koliko smo mi današnjici udaljeni od Antike i ranog srednjeg vijeka, što li će znati i moći znati o nama, o našem vremenu i našim gradovima? Hoće li imati nekog svog Miraša da ih podsjeti e da smo i mi postojali i da je bilo gradova kojih više nema ...

Nekih gradova, međutim, na istim ili bliskim mjestima gdje su bili i antički ili ranosrednjovjekovni gradovi i danas ima u slaveniziranim nazivima. I Dubrovnik je takav (dub je vrsta hrasta), a u njemu autor prati sudbinu posljednje dukljanske kraljice ... U cijeloj knjizi predočavaju se gradovi na zemljopisnom području najprije Crne Gore, ali i balkanskog jadranskog priobalja i bliske unutrašnjosti pa je tim više naglašen njezin historijski značaj za čitavo područje koje danas zovemo „regija".

Miraš Martinović raspolaže golemim znanjem historijskih činjenica i nesavladivom voljom da pronikne u davninu kao u emotivnu i psihološku blizinu. Suvremenom čitatelju/čitateljici, ova književno i historijski vrijedna knjiga može biti i poučna. Vrijedna je pažnje i zanimanja i onih kojima ni povijest ni knji-

ževnost nisu bliski; bliska im je svakako vlastita sudbina; nju će moći i ovdje naći!
Osobito je značajna za mlade čitatelje. Na tu bi socijalnu adresu trebala biti primarno i upućena.
Vrlo vrijedan dio knjige je njezin VODIČ KROZ RUŠEVINE. Sugeriram predočiti ga abecednim redom; bilo bi lakše pronalaziti ono što bi čitateljstvo moglo zanimati u prvom dijelu knjige.
„Oživljavanje", „rijetki citati iz drevnih knjiga", „istorijska fakta" „arheološki nalazi", „lavirint sudbina", „uzidivanje starih u nove zidove"... kako sve to i sam autor kaže, *Gradovi i sudbine* su doista jedinstvena i posebno vrijedna, a mnogima zasigurno i zanimljiva knjiga.

(30/8/22)

Dimitrije Popović

ČUVAR TRADICIJE I PRENOSITELJ MEMORIJE

Imati za književnu temu grad znači nužno poznavati povijesno kulturni kontekst, složene istorijske slojeve i specifične duhovne dimenzije organizirane zajednice stanovnika u nekom polisu.

Da bi prošlost jednog grada bila aktualizirana, da bi joj se ponovno vratila životnost i nadišla puka istorijska faktografija potrebna je književnost. Ali ne da bi negirala tu faktografiju, već da bi se postupkom kreativnog literarnog izraza prožimalo faktično s fiktivnim, stvarnost sa snovima, tišina s glasovima... Upravo je takav postupak ono što čini specifičnost i bogatstvo poetskog i proznog stvaralaštva Miraša Martinovića. Stoga je piščeva imaginacija uvjerljiva, sugestivna, jer ono o čemu piše proizlazi iz onoga što inicira njegovo pisanje, inspirira njegovu kreativnost. U uvodnom tekstu svoje knjige ,,Gradovi i sudbine" pisac kaže: ,,Drevni gradovi su moja opsesija". Ovim se potvrđuje predanost Miraša Martinovića za studiozan rad na upoznavanju povijesnog izvorišta koje uključuje i religijske aspekte podjednako po-

ganske i kršćanske u specifičnosti sudbine nekog od drevnih gradova kojima se bavi. Tako je autor koncipirao knjigu u čijem se drugom dijelu nalazi popis gradova s relevantnim znanstveno utvrđenim činjenicama. Na taj se način pojačava djelovanje glavnog dijela knjige, što je u književnoj formi dato kao poseban temat. U svom kreativnom postupku Miraš Martinović ne primjenjuje afektivno sjećanje tako da bi ga neki konkretan fragment starine, slovo u kamenu, portal, ili kapitel stupa vratio u neku privatnu intimu, već ga privlači poput centripetalne sile u oživljavanje tajne, u bit prošlog kojeg taj fragment emanira, u ono što će potaći piščevu imaginaciju. Bogati temat knjige upravo kroz naslovnu sintagmu u njenom dubokom simboličkom smislu, ukazuje da grad i njegovo stanovništvo kao kolektivitet nije ništa drugo do sam čovjek i njegov zemaljski usud. Jer binarna opozicija prirode ljudskog bića simbolički se odražava također i fenomenom grada, njegovog sazdanja i razaranja, uspona i pada, slave i poraza.

Predanost nekom drevnom polisu zna biti tolika da se sam pisac poistovjećuje sa sudbinom nekog od aktera priče što u narativ unosi poseban, uvjerljiv ton. To se ostvaruje načinom pisanja Miraša Martinovića. Stil je precizan i jasan. Sugestivnost kratkih rečenica daje dinamičnu životnost tekstu. Knjiga ,,Gradovi i sudbine" potvrđuje Martinovićevu tematsku dosljednost. Predan prošlosti pisac je svjestan odabirajući teme o kojima piše da se u njima izražava kompleksnost ljudske egzistencije, jer pisati o gradu,

njegovim specifičnostima, njegovim graditeljima i zaštitnicima, palačama i hramovima, zidovima i vrtovima, trgovima i grobljima, priča je, kao što je naglašeno, o čovjeku, o nama samima. Jer savremeni je čovjek, svjesno ili nesvjesno, baštinik povijesti, čuvar tradicije i prenositelj memorije. Prošlost ga potvrđuje isto toliko koliko ga sadašnjost određuje. Stoga knjiga ,,Gradovi i sudbine" Miraša Martinovića predstavlja vrijedno obogaćenje crnogorske savremene književnosti, pa je svesrdno preporučujem izdavaču za objavljivanje.

Cetinje,
9. sepetmbar 2022.

O PISCU

Miraš Martinović je crnogorski pisac. Na regioinalnim i širim prostorima prepoznatljiv po antičkim temama i zaboravljenim pejzažima Crne Gore, koje je oživio u romanensknoj prozi: *Putevi Prevalise*, *Otvaranje Agruvijuma*, *Teuta*, *Snovi u Doklei* i *Antički gradovi/snovi i sudbine.* Roman *Teuta* preveden je na alabanski jezik i doživio dva izdanja.

Objavio je romane: *Jeretik*, *Vavilonski mudraci*, *Poslednji Eshilov dan*, *Harfistkinja iz Ura*, roman o Njegošu *Drugoga sunca luče*, knjige priča *Povatak u Aleksandriju, Glasovi* i roman *Teuta kraljica Ilira*. Bogatu stvaralačku riznicu Martinović upotpunjuje pjesničkim knjigama: *Nevidljivi ljetopis*, *Govor kraljeva*, *Govor zemlje*, *Sašaptavanje s memorijom*, *Luk i lira*, *Glasovi iz kamena*, *Dan koji nije prošao, Krug začaranog vremena* (izbor iz poezije), *Sveska od maslinina lišća*, *Dan i noć u Butui, Glasovi iz Doklee, Nezapisana istorija, Bogumilske, Plesačica u kamenu, Troja domovina moja, Tužaljke iz davnine* i *Doba velikih poema.*

Objavio je izbor iz poezije Radovana Zogovića *Pjesme nepokorne*, CANU, 2018. i priredio knjigu *Artikulisana riječ* istog pjesnika, u izdanju JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović", 2021, te *Zemlja u jeziku*, izbor iz poezije hrvatskog pjesnika Petra Gudelja.

Živa antika, naziv je monografije sa radovima značajnih pisaca i kritičara o Martinovićevom književnom djelu.
Prevođen je na nekoliko jezika.
Dobitnik je Regionalne književne nagrade *Teuta* za ukupno djelo, Međunarodne književne nagrade *Zlatni zmaj* za doprinos fantastičnoj književnosti i Oktobarske nagarde Herceg Novog, grada u kome živi.
Član je DANU – Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorskog PEN-a i Matice crnogorske.

SADRŽAJ

Riječ na početku 7

Grad
Koji kruži memorijom 9

Ep u Doklei
Na kamenoj ploči 13

Butua
Ogrlica od ćilibara 15

Svač
Vrijeme katedrala 19

Hramovi ljubavi
Živi iako ih nema 25

Obolon
Sudbina kralja Đorđa 28

Meteon
Gencijeva sjen 35

Doklea
Grad sjećanja 43

Lontodokla
Svetopelekove riječi 50

Olcinium
Grad boginje Artemide 54

Rizinium
Pjesnik u izgnanstvu 60

Agruvium
Grad od tri slova 67

Skodra
Frule u grobovima 75

Halata
Pobuna predaka 81

Daorson
Grad misterija 87

Đuteza
Usnuli neimari 91

Drivast
Bivši stanovnici 95

Troja
Ispred Skejskih vrata 98

Antivari
Priča o Ljetopiscu 102

Narona
Ciceronov san 105

Municipium S.
Grad u snovima 110

Gabela
Odisejevi nepostojeći gradovi 118

Grad o kome svjedoče
Četiri kamena 123

Samobor
Odbrana i posljednji dani 130

Prapratna
Grad kojeg nema 135

Deukalionov zid
Kolonisti iz Troje 138

Dubrovnik
Desislavino izgnanstvo. 145

Gradac
Legenda o neimaru 154

VODIČ KROZ RUŠEVINE. 159

PREPORUKE

Knjiga jedinstvena u svijetu –
Stijepo Mijović Kočan. 187

Čuvar tradicije i prenositelj memorije –
Dimitrije Popović. 190

O piscu 193

Miraš Martinović
GRADOVI I SDUBINE

Izdanje autora

Lektura i korektura
Anka Vučinić Gujić

Dizajn i grafička priprema
Nebojša Gumac

Štampa
Art grafika, Podgorica

Tiraž
150 primjeraka

2023.

Štampanje knjige je pomoglo
Ministartsvo kulture i medija Crne Gore.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-8900-1-8
COBISS.CG-ID 26794244

Prekorijevam sama sebe: kako možeš reći da su Gradovi i sudbine Miraša Martinovića, „knjiga jedinstvena u svijetu" kao da možeš poznavati svu svjetsku književnost, sva njezina djela i sve autore?!

To doduše ne mogu, ali da igdje u nekomu mnogogovorećem svjetskom jeziku postoji takav pisac usmjeren na taj način davnini i sudbinama gradova kojih više nema, osim u memoriji i knjigama, bio bi slavan, o tomu bi se uvelike pisalo i svi bismo to znali. A u malogovorećim jezicima teško je čak i pretpostaviti da postoji netko kao Miraš Martinović, takav ili sličan njegovu pogledu na svijet: da oživljava davno umrle i razorene gradove. Da im bilježi sudbine, stvarne ili moguće, ako o tomu nema nikakva traga. Dakle, ostajem pri tvrdnji: ova knjiga je jedinstvena u svijetu!

Miraš Martinović neumaran je graditelj i stvarnih i izmaštanih gradova i pouzdani svjedok njihovih sudbina.

Stijepo Mijović Kočan

Da bi prošlost jednog grada bila aktualizirana, da bi joj se ponovno vratila životnost i nadišla puka istorijska faktografija potrebna je književnost. Ali ne da bi negirala tu faktografiju, već da bi se postupkom kreativnog literarnog izraza prožimalo faktično s fiktivnim, stvarnost sa snovima, tišina s glasovima. Upravo je takav postupak ono što čini specifičnost i bogatstvo poetskog i proznog stvaralaštva Miraša Martinovića. Stoga je piščeva imaginacija uvjerljiva, sugestivna, jer ono o čemu piše proizlazi iz onoga što inicira njegovo pisanje, inspirira njegovu kreativnost. U uvodnom tekstu svoje knjige „Gradovi i sudbine" pisac kaže: „Drevni gradovi su moja opsesija". Ovim se potvrđuje predanost Miraša Martinovića za studiozan rad na upoznavanju povijesnog izvorišta koje uključuje i religijske aspekte podjednako poganske i kršćanske u specifičnosti sudbine nekog od drevnih gradova kojima se bavi. Tako je autor koncipirao knjigu u čijem se drugom dijelu nalazi popis gradova s relevantnim znanstveno utvrđenim činjenicama. Na taj se način pojačava djelovanje glavnog dijela knjige, što je u književnoj formi dato kao poseban tematski. U svom kreativnom postupku Miraš Martinović ne primjenjuje afektivno sjećanje tako da bi ga neki konkretan fragment starine, slovo u kamenu, portal, ili kapitel stupa uvratio u neku privatnu intimu, već ga privlači poput centripetalne sile u oživljavanje tajne, u bit prošlog kojeg taj fragment emanira, u ono što će potaći piščevu imaginaciju.

Dimitrije Popović

ISBN 978-9940-8900-1-8